

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історичні зошити

ГОРЕНКО О.М.

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА
УКРАЇНА**

Київ – 2002

О.М. Горенко. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. / Інститут історії України НАН України. – К., 2002. – 154 с.

Книга присвячена аналізу складних питань оптимізації загальної концепції європейської інтеграції, визначенню соціально-політичної складової європейської стратегії України. Значна увага приділена характеристиці соціальних орієнтирів співпраці в рамках Європейського Союзу взагалі та соціальним аспектам реалізації інтеграційних стратегій країн Центрально-східної Європи. Розглянуто актуальний дискурс щодо ключових світоглядних проблем глобалізації, особливостей дослідження сучасних тенденцій суто економічного глобалізму у проблемному полі всесвітньої історії.

Горенко Олег Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України.

Редакційна колегія “Історичних зошитів”: С.В. Кульчицький, доктор історичних наук, професор (головний редактор); С.В.Віднянський, доктор історичних наук, професор; О.І. Ганжа, кандидат історичних наук (відповідальний секретар); О.І.Гуржій, доктор історичних наук; В.М.Даниленко, доктор історичних наук, професор; М.Ф.Дмитрієнко, доктор історичних наук.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Б.М Гончар

доктор історичних наук, професор І.М.Кулинич

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України 28.03. 2002 р.,

ВСТУП

Європейський досвід – це перш за все узагальнення і висновки щодо прийнятності та ефективності саме тих шляхів, форм і методів державного будівництва, які пройшли перевірку практикою. Хоча досвід, за своєю природою – це оцінка того, що відбулося у минулому та існує сьогодні, однак він орієнтований на його використання у майбутньому, озброюючи можливістю кращого вибору мети і засобів її досягнення. Досвід – це не просто історія, а перш за все більш обґрунтоване розуміння рушійних сил, тенденцій та закономірностей подальшого розвитку. Саме тому значення його функціональної спрямованості так помітно зростає на переламних етапах історичного поступу.

Як правило, у вітчизняній європеїстиці набагато більша увага приділяється європейським явищам геополітичного характеру, або ж проблемам інституційного оформлення європейських процесів і стосунків. Мабуть, ще такі дається взнаки успадкована від супердержави надзвичайна заклопотаність далекосяжними ініціативами вдосконалення усього світу, дещо самозакохана звичка до глобального і достатньо довільного жонглювання масштабними міжнародними конструкціями, усталеними вузлами протиріч, так би мовити, схильність до безперервного медитативного продукування виключно стратегічного мислення на основі красивих готових схем. Однак, найбільш цінним у міжнародному досвіді є не комплект готових рішень на всі випадки життя, а методологія наукового підходу до проблем суспільного розвитку, базові принципи їх вирішення, висновки щодо співвідношення загальнозначимого та національно-особливого.

Безумовно, не варто забувати й про те, що фетишизація досвіду також містить значну небезпеку. Надійним орієнтиром може слугувати тільки чітке усвідомлення національних інтересів перш за все як комплексу практичних гарантій матеріальної і духовної перспективи свого народу. Саме тому соціальний критерій європейського інтеграційного поступу і є, на наш погляд, таким цінним для поглибленого розуміння європейського сьогодення і європейського майбутнього України.

Історик приречений займатись минулим, однак воно, це минуле, народжується щодня, і яка ж то велика спокуса зазирнути у таїну цього народження, спробувати зрозуміти і зафіксувати його об'єктивні закони та ще й вдатися до диференційованої діагностики застарілих історичних хвороб. Коли ж захоплююча подорож у минуле розпочинається сьогодні, то як же важливо вчасно віднайти саме ту міцну нитку Аріадни, яка не дозволить остаточно загубитися у небезпечному лабіринті внутрішньої правди історії. Найбільш надійним дороговказом може і має слугувати ставлення до людини. Мабуть, це і є той єдино прийнятний для історика свідомий суб'єктивізм, надмірно розсудлива відмова від якого невідворотно штовхає на шлях холодної, суто біологічної байдужості розумово більш розвинутого зоряного мандрівника. Права людини у їх широкому і повноцінному соціальному тлумаченні не є якимось штучним винаходом західної цивілізації. Вони є проявом нового рівня духовної зрілості, підсумком тривалого і болісного самоусвідомлення людства і цілком можуть слугувати методологічним стрижнем дійсно послідовної реконструкції зруйнованої історичної пам'яті народу. Національна самоповага народжується з усвідомлення отруйних історичних джерел національної самонеповаги, але лише таким усвідомленням не обмежується. Повноцінна національна гідність, як і гідність окремої особистості з'являється і

міцніє за умов появи життєздатної моделі соціальної етики. Однак смертельну небезпеку для утвердження соціальної етики нової національної державності може створювати моральна глухота щодо зростаючої дегуманізації стосунків між людьми, яка призводить до знищення добросердечності, поширення жорстокості, знецінення людського життя. Прагматичне врахування будь-яким дослідником такої небезпеки абсолютно не означає безнадійну втрату соціального оптимізму, а навпаки, суттєво допомагає у формуванні саме оптимістичного історичного світогляду, оскільки орієнтується у першу чергу на розробку оптимістичного сценарію подальшого розвитку національної спільноти. Глибинний соціальний зміст минулого, сьогодення і майбуття країн Європейського Союзу як раз і є ознакою оптимістичності загального сценарію європейської інтеграції.

Розробка будь-яких інтеграційних стратегій поза реальним соціальним простором є, на наше переконання, справою історично невинуватною і нелегітимною з точки зору громадян. Як відомо, “європейський патріотизм” навіть для свідомого європейця має свої чіткі соціальні обмеження. З’ясування основних соціальних характеристик складного процесу європейського єднання, висвітлення соціальної специфіки загальноєвропейських та національних реформ, соціальних аспектів розширення ЄС на схід, особливостей взаємодії національних і глобальних чинників суспільного розвитку і є метою даного дослідження. Звичайно, дана робота ні в якій мірі не претендує на всеохопленість тлумачення даної теми чи на досконалість обраних методологічних підходів та інструментарію. Це лише скромна спроба пошуку додаткових надійних орієнтирів у багатовимірному європейському просторі та просторі української державності. Порушені питання, безумовно, спонукатимуть до наступного поглиблення комплексного аналізу і розширення конкретної соціальної

проблематики. Однак на даному етапі методологічно важливим видається, принаймні, проголошення і певна аргументація принципу невідвортної соціальної спадковості історичного процесу, нерозривності політичного і соціального прогресу з точки зору інтересів конкретної людини, яка як завжди несподівано опинилася у стрімкому водовороті історичних перетворень наодинці зі своєю соціальною совістю. Можливо це й видається певним зазіханням на такий зручний і науково плідний об'єктивізм, своєрідним “перевищенням повноважень” дослідника, однак і абсолютна безпристрасність у констатації реалій, навіть набуваючи сили закону, на нашу думку, все ж не може геть нівелювати “відповідальність історика за історію” під вимогливим і стражденним поглядом мільйонів співвітчизників, причому як тих, хто дивиться через віки чи десятиліття, так і тих, хто сьогодні живе поряд і самотужки намагається збагнути сенс свого нового громадянського життя в умовах незалежної України. Ця відповідальність ні в якій мірі не є ознакою дослідницької самовпевненості, а диктується принципом звичайнісінького рівноправ'я людських спільнот як об'єктів неупередженого історичного аналізу. Адже славнозвісні “білі плями історії”, які залишаються у спадок нащадкам, завжди спочатку народжуються у сліпих душах сучасників.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ: ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНОСТІ

Передбачення вимог майбутнього потребує формування та сприйняття усім українським суспільством національної ідеї. На переконання Президента України Л.Д. Кучми, яке він висловив у своєму Посланні до Верховної Ради України, це має бути ідея побудови сильної, демократичної Української держави, здатної забезпечити добробут і процвітання нації, всебічний розвиток особистості, адекватно відповідати на виклики глобалізованого світу з його прагматизмом і жорстокою конкуренцією. Згідно із соціологічними даними, таку національну ідею готові прийняти близько 90% громадян, тобто абсолютна більшість українського народу.¹

Зовнішньо-політична стратегія держави і, зокрема, концепція європейської інтеграції покликані не лише забезпечити сприятливі міжнародні умови для втілення в життя такого розуміння національної ідеї, а й генерувати нові суспільні технології прикладного характеру, пропонувати найбільш ефективні шляхи вирішення гострих внутрішніх проблем з урахуванням існуючого міжнародного досвіду. На нашу думку, саме під таким кутом зору прагматичного усвідомлення глибинних національних інтересів відбувається нині уточнення ключових параметрів європейської інтеграції нашої держави. Це вкрай необхідно як Україні, так і Європі. Україна як повноцінна європейська держава може реально відбутися лише за умови адекватного сприйняття існуючих європейських реалій у всій їх багатомірності та стрімкій динаміці, і Європа так само може розраховувати на реалізацію своїх амбіційних планів досягнення нового рівня гомогенності європейського

економічного, соціального та духовного простору лише за умови врахування перспективних інтересів стабільної і демократичної України. Європейське майбутнє України – важливий елемент стабільності загальної архітектури безпеки європейського континенту.

Однак при цьому, мабуть, варто також не забувати, що ставлення до європейської інтеграції є питанням не лише загальнодержавного, а й індивідуального політичного, інтелектуального та духовного вибору. Це відповідає демократичним засадам європейського інтеграційного процесу, кінцевою метою якого є творення “Європи громадян” при збереженні найпозитивнішого і найфункціональнішого з досвіду кожної європейської моделі національної державності. Саме тому при висвітленні такої багатоаспектної та багатовимірної проблеми, якою є траєкторія європейського руху України, видається цілком іманентним акцентування уваги нашого зацікавленого і, безумовно, достатньо поінформованого читача на деяких сутнісних, “наскрізних” питаннях сучасного європейського життя. Такий підхід суттєво сприяє розумінню європейської інтеграції як живого, творчого процесу цивілізаційного самовдосконалення континенту з урахуванням надзвичайно тісно взаємопов’язаних політичних, соціально-економічних, правових та духовно-культурних чинників сучасного розвитку особистості, життєвих потреб “реального громадянина Європи”.

Звичайно, повністю втілити такий задум у рамках скромної за обсягом праці не просто складно, а навіть і неможливо. Однак, сама ця спроба є для автора надзвичайно привабливою з наукової точки зору перш за все як одна з можливостей самостійного пошуку прийнятної моделі концептуального мислення, без якої досить важко сьогодні швидко і адекватно орієнтуватися у бурхливому морі все більш різноманітної “європейської інформації”

Давні і добре зрозумілі розбіжності у підходах т.з. “західників” і “слов’янофілів” до багатьох проблем міжнародного життя багато в чому детермінують також і загальнонаціональну дискусію щодо європейського вибору України. Однак навіть найгостріші проблеми виглядають значно менш драматичними, якщо керуватися власними чіткими уявленнями про національні інтереси молодії незалежної держави, постійно відчувати відповідальність за долю саме тих людей, які називають Україну своєю Вітчизною. Адже саме українська “філософія серця” неодноразово допомагала обирати гідний шлях духовного самозбереження нації у надзвичайно складних історичних умовах. Демократія відкриває перед народом можливості самостійного визначення своєї історичної долі, однак надзвичайно важливо за таких умов не просто користуватися готовими рішеннями, а розуміти, як і чому такі рішення народжуються, чого вони коштуватимуть нинішнім і прийдешнім поколінням, які критерії ефективності суспільного поступу і на якому історичному етапі є найбільш обґрунтованими і морально виправданими. Лише за такого підходу можна розраховувати на продуктивність непростого і ще й досі незвичного для нас пошуку оптимальної та перспективної моделі національної державності.

1.Новий баланс ефективності і демократизму

Ефективність внутрішньої самоорганізації на нинішньому етапі дійсно революційних перетворень є і ще тривалий час буде залишатися ключовою проблемою розвитку Європейського Союзу. Вперше за багато років ЄС предметно обговорювала у Німці базові принципи репрезентації держав і їхніх громадян. Баланс підписаної за підсумками цього обговорення угоди полягає у тому, що дійсно зроблено помітний крок у напрямку посилення дієспроможності ЄС. Особливе значення матиме, очевидно,

те, що президент Єврокомісії у майбутньому призначатиметься в Раді міністрів ЄС кваліфікованою більшістю. Однак, згоди про остаточні розміри Комісії дійти не вдалося, прийняття рішення про це відкладено до того часу, коли ЄС виросте до 27 членів. Скорочення кількості питань, рішення щодо яких приймаються лише одностанно, як і полегшення прийому нових членів мають посилити співпрацю.

Однак, при цьому слід зазначити, що розширення кола питань, рішення по яким приймаються більшістю голосів, не торкнулося центральних сфер європейської внутрішньої, соціальної та податкової політики. Надто обмежене розширення кола рішень, прийнятих більшістю перешкоджає більш ефективному функціонуванню, і тут мало що змінюється завдяки новому механізму регулювання розподілу голосів у Раді. Хоча і вдалося реалізувати завдання, висунуте у Амстердамі – великі країни-члени отримують більше голосів для того, щоб внаслідок вступу в основному менших держав не втратити свого впливу. Однак, важче ніж раніше буде прийняти рішення з потрібною тепер більшістю голосів як держав, так і громадян.

До 2004 року країни-члени передбачають вирішити такі чотири основні завдання:

розробити виважений розподіл повноважень між ЄС і його країнами-членами;

включити до змісту угоди про створення ЄС урочисто виголошену в Ніцці Хартію про основні права;

спростити систему та зміст угод співтовариства, тобто розробити Конституційну угоду;

досягти консенсусу щодо майбутньої ролі національних парламентів у європейському інтеграційному процесі.

Значна увага приділяється також питанню розширення практики громадського обговорення наступних кроків на шляху європейської інтеграції. Розширений Євросоюз не має права віддалятися від своїх громадян. Європейські процеси мають стати більш зрозумілими, оскільки розуміння Європи – це передумова підтримки з боку громадян і запорука їхньої активної участі у європейській історії. Адже без згоди людей неможливо буде реалізувати жодний з амбітних проєктів Європейського Союзу. На наших очах відбувається юридично-правове та організаційне оформлення європейського гуманізму, що пройшов складний і суперечливий шлях еволюційного та революційного становлення.

Ідеологія антропоцентристського гуманізму поволи визрівала в надрах західноєвропейської культури, стверджуючись завдяки міцніючим ідеям гегемонії світського суспільства і мимоволі прокладаючи дорогу егоцентризмові та атеїзмові, оскільки вже людина, а не Бог, проголошувалась центром Всесвіту. Європа неодноразово і жорстоко обпікалася на абсолютизації людських можливостей, поки не віднайшла, врешті, прийнятну оболонку для всебічного розвитку особистості у вигляді якісно нової системи європейських інституцій. Однак пошук оптимального узгодження індивідуального, національного та наднаціонального ще далеко не завершився.

За таких об'єктивних умов Україні мабуть варто вже на старті визначити для себе, скільки національного суверенітету в неї залишиться у підсумку її євроінтеграційних зусиль і наскільки це відповідає її нинішнім і майбутнім потребам; чи буде вона спроможна реально відстоювати свої національні інтереси, що об'єктивно зберігаються у кожній державі; які важелі реального впливу на прийняття загальноєвропейських рішень може мати наша держава;

наскільки вона практично зможе гарантувати зафіксовані у Хартії основні права і наскільки “конкурентоспроможними” будуть українці на своїй власній національній території; і, нарешті, наскільки ефективно національний парламент зможе виконувати своє суспільне покликання та конституційні зобов’язання в умовах поглиблення європейського інтеграційного процесу.

Поки що запитань значно більше ніж відповідей. Європейська інтеграція переважно тлумачиться як процес вступу до ЄС, хоча цілком зрозуміло, що це ще далеко не європейська інтеграція у повноцінному європейському розумінні. Щодо того, як ми житимемо в разі вступу, наскільки ми будемо здатні забезпечувати свої об’єктивно існуючі національні інтереси за прикладом інших держав ЄС, ми й досі маємо досить приблизні, а інколи і суттєво викривлені уявлення. Однак українці мають незаперечне право заздалегідь знати відповіді на гострі запитання стосовно функціональної придатності національних органів влади до роботи в нових, європейських умовах і щодо відповідної функціональної готовності кожного громадянина. У протилежному випадку не варто розраховувати на їхню підтримку. Адже вступати до ЄС – зовсім не означає повністю розчинятися у “загальноєвропейському коктейлі”. Це, до речі, чудово розуміють і наочно демонструють своєю політичною практикою нинішні країни-члени ЄС.

2. Діалектика європейської безпеки і Україна.

Протягом багатьох років поняття “європейської політики безпеки і оборони” залишалось значною мірою у площині теоретичних дискусій. Однак у 1999-2000 рр. на рівні ЄС, НАТО та ЗЄС одне за одним приймаються рішення, що вже мають не лише риторичне, а й суто практичне значення. Важливим орієнтиром стали рішення Вашингтонського самміту НАТО на вищому рівні, саммітів

ЄС у Кьольні та Гельсінкі, а також засідань різноманітних комітетів, які знайшли логічний відбиток у підсумках самміту ЄС у Ніцці у грудні 2000 р. Таку активізацію динаміки практичної співпраці суттєво стимулювало остаточне усвідомлення очевидної невідповідності рівнів політичних запитів європейців та їх військових можливостей, незаперечно доведеної балканською кризою. Лейтмотивом прийнятих рішень було включення ЗЄС до системи ЄС у якості т.з. “європейського крила безпеки”; врегулювання стосунків між ЄС, що перебирав на себе функції ЗЄС, та НАТО, і що у свою чергу передбачало реформування та зміни системи планування розвитку збройних сил як у рамках НАТО, так і у рамках ЄС. На практиці здійснювалось формування якісно нового механізму трансатлантичної співпраці. На своїх засіданнях протягом 1999 р. і потому керівництво НАТО запропонувало шляхи конкретного узгодження потреб функціонування нових структур з інтересами всіх країн-членів. Потреба такої гармонізації була цілком реальною, оскільки, наприклад, інтереси США не обов’язково співпадали з інтересами європейців, своє власне місце у новій моделі трансатлантичного співробітництва шукала Канада та й інтереси самих європейців залишалися далеко не ідентичними. До складу НАТО входять європейські країни, які не є членами ЄС (наприклад, Норвегія і Туреччина), і у складі ЄС, у свою чергу, можна побачити держави, які не входять до НАТО і частково взагалі, відповідно до своїх конституцій, є нейтральними. До цього слід додати різницю в національних уявленнях про рівень суверенності у прийнятті важливих державних рішень, що безпосередньо стосується спільної політики в галузі безпеки і оборони.

Європейська Рада у Ніцці здійснила черговий крок у напрямку визначення обрисів Спільної політики в галузі безпеки і оборони, хоча й не було продемонстровано

прагнення до створення т.з. “європейської армії”. Однак уточнена редакція зміненої статті 17 Угоди про Європейський Союз залишає відкритим питання про те, як далеко може сягнути спільна оборонна політика у випадку прийняття згодом відповідного рішення Європейською Радою.²

За кілька останніх років Європа, як самостійний і впливовий суб’єкт міжнародних відносин, просунулась у питанні координації спільних зусиль на зовнішньополітичному напрямі можливо більше ніж за всю повоєнну інтеграційну історію. Це стало можливим завдяки тому, що європейці усвідомили потребу більш ефективного використання вже існуючого та якісно нового, створеного Амстердамською угодою, інструментарію міжнародного співробітництва. Маються на увазі і застосування Спільних стратегій, і практика більш активного та широкого використання механізму прийняття рішень більшістю голосів, інституту спеціальних уповноважених та можливостей Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки із розширеною сферою компетенції.

Нові європейські горизонти об’єктивно вимагають якнайскорішого переходу від переважно декларативної до оперативної зовнішньої політики і політики безпеки. Важливою складовою спільної активності буде і надалі залишатися реалізація практичних кроків у напрямку підвищення військової дієздатності ЄС шляхом оптимальної інтеграції ЗЄС до ЄС. У цьому зв’язку, безумовно, надзвичайно важливим пріоритетом будуть зусилля по підтримці і розвитку спільної європейської оборонної промисловості.³

Такого роду стратегічна орієнтація є яскравим підтвердженням прагнення європейців подолати існуючий розрив між економічним і політичним виміром своїх зовнішніх стосунків. Цілком зрозуміло, що ефективність

реалізації такого прагнення значною мірою залежить від рівня узгодженості, скоординованості внутрішньої і зовнішньої політики як на національному рівні, так і на рівні Євросоюзу. Надзвичайно важливим кроком у такому сенсі стала т.з. Агенда-2000, стратегічна пропозиція Європейської Комісії щодо зміцнення і розширення ЄС на початку XXI століття. Цей документ формулює бачення шляхів активізації економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності і зайнятості, модернізації ключових політичних напрямків, реалізації планів розширення ЄС на схід аж до кордонів України, Білорусі та Молдови.

Актуальна загальноєвропейська дискусія щодо перспектив і обмежень інтеграційних процесів засвідчує пошук оптимальної моделі узгодження категорії європейської ідентичності і логіки політичної стабільності в регіоні. Яскравим підтвердженням такого висновку може слугувати питання вступу Туреччини. Безперечно, майбутнє нового великого регіону стабільності є вже самоцінним. Такий розвиток, на думку деяких аналітиків, скоріше означав би відмову від федералістських принципів і певних своєрідних ознак національної державності. Дієздатність такого роду регіону стабільності і конфігурація ЄС-28 скоріше нагадували б ОБСЄ, Раду Європи або ООН, а не ідеал покоління ініціаторів європейської інтеграції. У такому випадку Європа переважала б США за кількістю населення, територією та економічним потенціалом, однак, разом з тим, економічна та суспільна гетерогенність європейської соціальної моделі опинилася б на порозі серйозних випробувань.

Після завершення передбаченого розширення Європейський Союз охоплюватиме простір від Баренцева моря далеко на півночі аж до Чорного моря без будь-яких проміжних нейтральних зон. Таким чином усі транскордонні ініціативи, конфлікти і різниця у рівнях та моделях

розвитку автоматично перетворюються на практичні теми внутрішньої європейської політики. Окрім того, вже після першого етапу розширення європейська спільнота впритул наблизиться до кордонів таких країн, безпосередня географічна близькість до яких створить якісно нову ситуацію. Самі європейці вважають, що виникнення такого нового сусідства необхідно дуже ретельно враховувати у своїх планах. І загальні оцінки інколи бувають далеко не однозначними. Так, наприклад, відомий політолог з Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана, голова правління відомого і впливового Фонду Бертельсманна, професор В. Вайденфельд у своїй статті, присвяченій проблемам нової політичної структуризації європейського континенту, стурбовано наголошує на тому, що Європа отримає нових сусідів, які є політично нестабільними, етнічно поляризованими і економічно відсталими. Зокрема, стратегія розвитку Росії, на його думку, ще протягом багатьох років не буде співпадати із напрямком розвитку її західних сусідів, а Україну автор взагалі вважає державою, яка зазнала геополітичної поразки у процесі радикальних перетворень і має слабку економіку та є повністю енергетично залежною, завдяки чому її нестійка етнічна цілісність стає все більш вразливою.⁴

За таких умов невідворотно зростає роль економічної складової європейської безпеки. Як вважає член дирекції Європейського Центрального Банку, Т. Падоа-Шіюппа, ЄС стоїть перед необхідністю здійснення своєрідного “квантового стрибка” у зв’язку з розширенням не лише з огляду на велику кількість країн-кандидатів, а й внаслідок специфічних ознак їх економічних, суспільних і політичних систем. Колосальне значення має адекватне розуміння особливостей функціонування спільної європейської валюти у новій системі координат. “Євро” – це унікальна “валюта без держави”. Незалежність, яка закладена в

основу системи євро, не має аналогів в історії центральних банків. Однак незалежність євро від необґрунтованого політичного втручання зовсім не означає повну втрату зв'язку з політикою. Історія свідчить, що сила і успішність валюти надзвичайно тісно пов'язані із силою та успішністю економічної, суспільної та політичної системи, яку вона репрезентує. У свою чергу, євро не може стояти осторонь завдань по визначенню загальної перспективи. Оскільки євро є невід'ємною складовою процесу творення все більш тісного союзу, євросистема має сама демонструвати відповідну динаміку і бачення перспективи. Як відзначають самі європейські експерти, на відміну від традиційного центрального банку, який значною мірою знаходиться у надійних шорах статичного зразку взаємовідносин національної держави, система євро може і повинна орієнтуватися на розвиток і поглиблення політичної єдності ЄС.⁵

Для України такого роду динаміка європейської політики в галузі безпеки набуває непересічного значення. Тим більше, що затверджена у Гельсінкі в грудні 1999 року Спільна стратегія ЄС щодо України, порівняно з базовою Угодою про партнерство і співробітництво, поширює можливості співпраці на сфери, які раніше не були задіяні повною мірою у діалозі України з ЄС. Мова йде про зовнішню політику та політику безпеки, юстицію та внутрішні справи. Виходячи з викладеного, на наш погляд, вже на старті практичної реалізації згаданої Стратегії нам необхідно значно ретельніше враховувати те, що зовнішня політика ЄС фактично перетворюється на внутрішню політику. Це підтверджують і наведені міркування з приводу спільної європейської валюти як знаряддя політичної єдності, а значить і як засобу політичного впливу. Тим більше, що оцінки перспективи безпосереднього сусідства ЄС з Україною з боку ряду досить впливових європейських експертів є далеко не однозначними.

Не секрет, що визначні досягнення на шляху інтеграційного поступу, які демонструють країни Центральної та Східної Європи, безпосередньо пов'язані із визначними позиціями іноземного капіталу в цих країнах, а прискорення членства цих країн у НАТО є не лише турботою про геополітичну стабільність, а й значною мірою проявом цілком прагматичного прагнення інвесторів та їх східних національних партнерів надійно гарантувати свої економічні інтереси у регіоні. Навряд чи сьогодні Україна готова до такого алгоритму і темпу співпраці. Адже продуктивна співпраця і нормальні взаємовідносини з Росією є і ще довго залишатимуться для України значно більш суттєвим чинником, ніж для країн ЦСЄ. Та й сама розвинута Європа постійно демонструє неприховану зацікавленість у налагодженні ефективного партнерства з Росією і, відповідно, в існуванні нормальних україно-російських стосунків.

3. Європейські шляхи України.

Надзвичайно важливо добре усвідомлювати, що європейська дорога України починається не на кордоні з нинішнім і майбутнім ЄС, а глибоко в середині нашої держави і навіть ще глибше – у свідомості кожного посадовця та й взагалі кожного українського громадянина, який хоч трохи ідентифікує своє особисте майбутнє з колективним майбутнім свого народу, своєї молодії держави. Про те, що на цій дорозі ще достатньо небезпечних вибоїв та різного роду манівців, Президент України Л.Д. Кучма особливо наголошував у своєму Посланні до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році”.

Як підкреслювалось у зверненні глави держави, з точки зору нашої реальної перспективи найтривожнішим є те, що у 2000 р., незважаючи на зростання випуску продукції переважно кінцевого використання, не змінилася загальна

тенденція погіршення структури промислового виробництва. Збільшилася, наприклад, і без того надмірно велика частка чорної металургії. Тривало зростання питомої ваги інших енергоємних галузей (хімічної промисловості, кольорової металургії). За підсумками 2000 р. сукупна частка сировинних та енергоємних галузей у структурі промислового виробництва наблизилася до 58%. З огляду на зростання цін на сировинні та енергетичні ресурси така ситуація стає загрозливою для економічної безпеки держави.

При цьому наближається до критичної межі ситуація з оновленням виробничих фондів. Так і не вдалося досягти випереджаючого зростання внутрішнього споживання, підвищення його частки у структурі ВВП, переорієнтації зростаючої частки економіки на внутрішній ринок. Диспропорція між часткою внутрішнього і зовнішнього споживання у структурі ВВП, що склалася за попередні роки, відчутно поглибилася. Якщо у 1999 р. частка експорту товарів та послуг у структурі ВВП складала 52%, то у 2000 р. (за попередніми оцінками) – близько 60%. Це майже втричі перевищує питому вагу експорту у структурі ВВП у Росії та Польщі.

Відповідно зменшилася частка внутрішнього ринку. Торік на експорт продукції чорної металургії припадало 84%, хімічної продукції – 90%, у деревообробці – 75%. Це є більш ніж очевидною ознакою занадто високої залежності української економіки від зовнішньоекономічної кон'юнктури і засвідчує її функціональну нестійкість.

Зовнішньоекономічна сфера України демонструвала найбільш динамічний розвиток. Разом з тим, можна констатувати, що через структурні деформації економіки існуючі негативні явища тільки набирали силу. Основний приріст у цій галузі визначали поставки продукції металургії та хімічної промисловості. Але ж саме ці галузі

споживають більше половини всіх енергоресурсів, переважно імпортних.

Таким чином вимальовується досить проста схема: розширення експорту енергоємної продукції посилення навантаження на економіку через зростання платежів за спожиті енергоресурси – отримання нових кредитів для оплати енергоносіїв та відповідні зусилля по досягненню домовленостей про реструктуризацію боргів. Ця дивовижна схема ще продовжує функціонувати, але ж наскільки вона відповідає інтересам прийдешніх поколінь українців, і чи здатна вона гарантувати майбутнє України як достойної європейської держави?

В цілому вважається, що занадто сильно хвилюватися не потрібно, оскільки рівень державного боргу України, залишаючись досить високим, водночас не є критичним. Згідно з міжнародними стандартами (наприклад, Маастріхтською угодою) критичними вважаються боргові зобов'язання держави, які перевищують 60% від валового внутрішнього продукту. У нас співвідношення загального обсягу державного боргу до ВВП в 2000 році складало 49,9%, а загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП в цьому ж році – 36,9%. Тобто, резерви зовсім невеликі, але поки-що не вичерпані остаточно. Але ж функціональність нашої економіки дуже помітно відрізняється від економік країн Європейського Союзу, які саме і підписали Маастріхтську угоду. Та й рівень валютного ризику в нас однозначно завищений.⁶

Загальновизнаною політологічною аксіомою є твердження про те, що будь-які справжні реформи - це перш за все нова форма реалізації національних інтересів з урахуванням складної, інколи суперечливої діалектики внутрішніх і зовнішніх чинників. З одного боку, невивірені механізми та експерименти за умов використання моделі опору на власні сили можуть мати наслідком серйозну

втрату темпів історичного прогресу. А з іншого боку, такі ж невивірені механізми та невдалі експерименти в умовах застосування моделі відкритої національної економіки матимуть наслідком вже дещо інше – фактичну втрату широко проklamованого суверенітету і перетворення національної економіки на невизначений період часу у більш-менш досконалий механізм обслуговування зовнішнього боргу.

Таким чином, оптимальність і комплексність стратегії реформ на кожному історичному етапі має вирішальне значення. Курс на європейську інтеграцію був обраний Україною з самого початку свого незалежного державного існування. Однак цілком очевидно, що сам лише факт членства у міжнародній організації не здатний вирішити жодної з внутрішніх проблем держави на зразок казкового золотого ключика.

Більше того, штучне прискорення суто інституційного процесу без достатніх зусиль у напрямку досягнення якісно нового рівня зрілості внутрішніх соціально-економічних відносин може призвести до появи численних і достатньо гострих нових проблем. Бути лише *об'єктом*, а не *суб'єктом* сучасного європейського інтеграційного процесу аж ніяк не відповідає нашим національним інтересам. Виходити з того, що питання нової цивілізаційної зрілості незабаром вирішаться самі собою є досить небезпечною позицією в умовах жорсткої, а інколи і відверто жорсткої міжнародної конкуренції. Міжнародна конкуренція нікуди не зникає попри відчутний поступ у формуванні спільного поля інтересів. Більше того, увесь економічний сенс інтеграційних процесів як раз і полягає у створенні найбільш сприятливих умов для розвитку конкуренції. За таких умов дійсно гідне (а не будь-яке!) місце свого народу у новій системі міжнародного поділу праці можна

визначити тільки своїми власними зусиллями. І одних лише Копенгагенських критеріїв тут замало.

Визначальні показники сучасної цивілізаційної зрілості є надзвичайно широкими і багатоплановими. Їх важко досягти протягом кількох років активної трансформації суспільних відносин. Однак саме вони залишаються не проміжною, а кінцевою метою незалежного державного існування у рамках складної та вимогливої системи різноманітних міжнародних зобов'язань. *На часі відмова від спрощеного розуміння європейського інтеграційного процесу та перехід до його практичного тлумачення як потреби ґрунтового “євроремонту” національної території в інтересах людей, в інтересах прийдешніх поколінь українців.* Форми пасивного або егоїстичного “споживання” європейської ідеї досить переконливо довели свою нежиттєздатність і навіть шкідливість.

Концептуальний перехід у конкретну площину виваженої і раціональної модернізації ключових сфер державного життя дозволяє уникнути достатньо поширеного ідеологічного протиставлення європейського та пострадянського інтеграційного напрямку. Об'єктивною основою такого роду “*інтеграції інтеграцій*” може і має бути універсальний критерій соціально-економічної ефективності суспільного розвитку в умовах зміцнення підвалин ринкової економіки і демократії та невпинного розгортання глобальних процесів. Адже, попри всю свою незаперечну і неоднозначну самотність, саме цим шляхом системного оновлення прямує, наприклад, наш провідний зовнішньо-економічний партнер – Росія, випереджаючи нас, доречі, по багатьом показникам впровадження європейських стандартів. Цілком логічно, що у цьому сенсі будь-яка патетично обґрунтована відмова від вивчення та врахування багатого російського як позитивного, так і негативного досвіду виглядає також вкрай нераціональним кроком.

Для більшої частини російської еліти розвиток особливо тісних стосунків з ЄС є дійсно одним з ключових стратегічних пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики. Про це свідчить, зокрема, такий центральний документ у цій сфері, яким, безумовно, є т.з. “Середньострокова стратегія Росії щодо ЄС”, схвалена у жовтні 1999 року як своєрідна концептуальна відповідь на запропоновану європейцями у червні того ж року “Спільну стратегію ЄС щодо Росії”.

Європейці звернули, зокрема, особливу увагу на два ключових положення зазначеної російської концепції. Росія вперше чітко заявила, що не бачить для себе перспективи набуття членства в ЄС. І у майбутньому Росія прагне самостійно визначати свою внутрішню і зовнішню політику. Разом з тим у цьому важливому документі наголошується на стратегічному характері партнерства Росії та ЄС і на потребі тісної співпраці у справі створення “Європи без розподільчих ліній”.

Не дивлячись на задеклароване прагнення до розвитку партнерства з ЄС в усіх сферах, все ж економічна і фінансова співпраця залишаються першочерговими інтересами російської еліти. Для Росії саме ЄС є найважливішим партнером у галузі торгівлі, трансформації та модернізації. Близько 40% зовнішньої торгівлі країни припадає на Євросоюз, а після вступу країн ЦСЄ ця частка складатиме більш як 50%. До цього треба додати, що 64% прямих інвестицій у Росії походять з країн-членів ЄС і 80% іноземних спільних підприємств на російській території створено за участі європейців. В той же самий час дві третини всіх підприємств з російською участю діє у економічному просторі ЄС. І у Москві, і у Брюсселі переконані в існуванні значних невикористаних резервів співпраці, які можуть бути задіяні при створенні сприятливих умов. За оцінками фахівців рівень торгівлі Росія – ЄС

лише на одну третину відповідає тому потенціалу, який об'єктивно існує з урахуванням обсягів російського ВВП та географічної близькості Росії до європейських ринків.⁷

Особливої уваги на нинішньому етапі заслуговують сучасні російські апеляції до ЄС із закликами до більш активного партнерства по колу питань, що стосуються модернізації російської економіки. Зокрема, йдеться про консультативну підтримку необхідних структурних перетворень та розробки нових напрямків розвитку; адаптацію російського законодавства до вимог спільного правового поля ЄС; підтримку інновативної моделі розвитку; гармонізації систем стандартизації та сертифікації у тих галузях, де торгівельна співпраця і технічна кооперація є найбільш тісними. В цілому йдеться про радикальне покращення рамкових умов для залучення прямих іноземних інвестицій.

З урахуванням такого роду нагальних потреб національного розвитку нинішнє розширення ЄС знаходить стриману підтримку з боку Росії, оскільки воно є наслідком об'єктивних тенденцій політичного і економічного розвитку. Таке своєрідне і неоднозначне наближення європейської “зони добробуту і модернізації” не дивлячись на можливі нові проблеми та ускладнення, на думку російських експертів варто розглядати як новий шанс, який Росія повинна використати у своїх інтересах. Безумовно, це справляє свій позитивний вплив і на підходи до гармонізації соціальних відносин у Росії. Офіційно це не проголошується як визнання історичної переваги європейських соціальних стандартів, однак безумовно слугує свідченням того, що “європейський добробут” є і буде залишатися впливовим стимулятором реформування російської соціальної сфери, спонукатиме нове прагматичне російське керівництво до здійснення активної соціальної політики. Своєрідна „конкуренція соціальних систем“ також перетворюється на

впливовий чинник процесу розробки нових концепцій російських реформ. Поряд із очевидним дистанціюванням від т.з. загальної системи європейських цінностей і підкресленням специфіки своїх національних інтересів Росія зовсім не відмовляється від прагматичного використання реально існуючого і достатньо значного потенціалу співробітництва з ЄС. Самі європейці також глибоко зацікавлені у такого роду співпраці і підтримують нинішній „європейський прагматизм“ Росії як такий, що відповідає стратегічним інтересам об'єднаної Європи.

У свою чергу, Росія також прагне формулювати стратегічні цілі свого розвитку з урахуванням сучасних європейських критеріїв. Це, зокрема, стосується підвищення ролі соціальних факторів національного поступу. Як випливає з останньої доповіді Міністерства економічного розвитку і торгівлі Російської Федерації „Уточнённые параметры прогноза социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2003 года“, до розряду першочергових пріоритетів державної політики належить “послідовне підвищення рівня життя населення, радикальне зниження рівня бідності та соціальної нерівності”.⁸

Отже цілком логічно, що під час самміту Росія – ЄС, який проходив у Москві 16-17 травня 2001 року, російський президент В. Путін надзвичайно високо оцінив потенціал російсько-європейського співробітництва, особливо в галузі економіки. Росія і Євросоюз приречені на співпрацю. Своєрідним історичним жартом можна вважати вже той факт, що Росія навіть без будь-яких внутрішніх перетворень, незалежно від свого бажання чи бажання європейців, незабаром автоматично опиниться “безпосередньо у Європі”, оскільки внаслідок розширення ЄС до 2005 року Калінінград перетвориться на анклав.

І противникам, і прихильникам європейської інтеграції варто не забувати про те, що коли Україна і надалі

обстоюватиме модель зовнішньої відкритості економіки, то термінова внутрішня модернізація взагалі перетворюється на абсолютний імператив державотворчої активності. Втішає, що хоча б на концептуальному рівні це вже не викликає ніяких сумнівів. Як наголошував Президент України Л.Д.Кучма, “майбутнє економіки України – це її максимальна відкритість як для Сходу, так і для Заходу. Така політика, окрім усього іншого, диктується й нашим геополітичним становищем. І лише заангажовані політики можуть не розуміти цього.”⁹

Однак наш нинішній загальний стан переконливо засвідчує, що без серйозного і суто предметного внутрішнього оновлення практична реалізація такої концепції не тільки буде проблематичною, а й може створювати нові і надзвичайно серйозні небезпеки. Адже відкритість – це перш за все гостра конкуренція, вирішальним чинником якої є конкурентоспроможність. Без підготовчого “капітального ремонту” нам не варто розраховувати на рівноправне міжнародне співробітництво, а про гідне місце у динамічній системі міжнародного поділу праці навіть годі й мріяти.

Ігнорування цієї обставини перетворить Україну на своєрідний полігон узгодження інтересів та перерозподілу сфер впливу між Сходом і Заходом, і тоді вже ні про яку пріоритетність внутрішніх джерел стабілізації та економічного зростання не може бути й мови. Особливої актуальності даний аспект набуває при визначенні стратегічних орієнтирів реформування соціальної сфери. Адже, як доводить практика, людям цивільним виживати на будь-якому полігоні не так то й просто.

Поки що, нажаль, невтомно повторюючи тезу про європейський вибір України з інтенсивністю чаклунського заклинання, ми все ще послідовно збільшуємо своє відставання від розвинутих країн світу за основними

показниками. У чому ж тоді полягає функціональна користь концептуальної орієнтації на європейську інтеграцію. Адже зайняти місце серед найбільш бідніших громадян світу спокійно можна і без проголошення гучних концепцій чи стратегій. Президент України недвозначно натякнув, що із таким тлумаченням своєї історичної перспективи український народ не погодиться ніколи.

Як підкреслив у своєму виступі перед європейськими парламентарями у Брюсселі 8 листопада 2000 року член Європейської Комісії, уповноважений з питань розширення Г. Ферхойген, Європейський Союз з великим відривом лідирує серед торгівельних партнерів нинішніх тринадцяти претендентів на вступ до ЄС. Загальний обсяг торгівлі за період 1993-1999 майже потроївся і склав 210 млрд. євро. Зі своєю часткою у 13,7% від загального обсягу зовнішньої торгівлі ЄС зазначена група країн є другим за важливістю торгівельним партнером Євросоюзу після США. Позитивне сальдо торгівельного балансу ЄС у стосунках із країнами-кандидатами складає близько 25,8% млрд. євро., і надалі відбувається поглиблення взаємних торгівельних зв'язків.¹⁰

На нашу думку, не варто забувати і про своєрідний прихований сукупний ефект багатоаспектного поглиблення економічної співпраці ЄС з країнами-кандидатами. Докладаючи зусиль на державному рівні по вдосконаленню рамкових умов функціонування ринкових стосунків в окремих країнах та в галузі зовнішньоекономічних зв'язків, розвинуті країни ЄС, принаймні їхні суб'єкти економічної діяльності, отримують чималі дивіденди від існуючого на практиці нелегального руху або ж т.з. втечі капіталів походженням, зокрема, з регіону ЦСЄ та СНД. Попри публічне моральне засудження подібних явищ і розуміння їх політичної шкідливості для країн, що йдуть шляхом радикальних суспільних перетворень, вони об'єктивно мають і свої позитивні наслідки для економіки розвинутої

Європи як джерело додаткових фінансових надходжень. Безпосередня і достатньо відчутна користь полягає в тому, що кожного року, зокрема через Європу, перекачуються сотні мільярдів доларів, які осідають на банківських рахунках і справляють серйозний вплив на фінансові ринки. За оцінкою самих західних експертів, складається ситуація, коли *на кожний долар наданої міжнародної допомоги припадає щонайменше два або три долари неправомірно отриманого прибутку*. Тим самим гроші, передбачені для регіонального розвитку, фактично нівелюються за рахунок використання практики, яка дістає мовчазне схвалення з боку країн-донорів.¹¹

Отже, по великому рахунку, розвинута Європа здатна пристосуватися до будь-якого сценарію європейського майбутнього України, аби тільки він був мирним і демократичним. Однак обрання саме того сценарію, який якнайбільше відповідає історичним сподіванням українців та наявному потенціалу національного розвитку залежить у першу чергу від самих українців.

Звичайно, було б зовсім не зайвим отримати таку істотну допомогу, як наприклад Польща, котрій списали половину зовнішніх боргів а також виділили 1млрд. дол. для підтримки національної валюти ще 1 січня 1990 року, тобто в перший день реалізації програми реформ. Адже зменшення боргового тиску є, безумовно, більш суттєвою підтримкою, ніж надання чергових кредитів МВФ. Однак з цілого ряду причин ми ні зараз, ні у найближчій перспективі не в змозі забезпечити аналогічні до польських внутрішні та зовнішні передумови для прийняття нашими партнерами таких радикальних рішень. Отже нам залишається у майбутньому суттєво краще дбати про найбільш оптимальний та ефективний баланс інтересів, ретельно враховуючи при розробці стратегії наших реформ актуальні вимоги європейського інтеграційного процесу, виклики глобаліза-

ції та життєві потреби мільйонів співвітчизників. Окрім того, хто, наприклад, може нам завадити самотужки загострити увагу на тих проблемах, які сьогодні хвилюють нормального європейця. Адже перспективна концепція національної державності просто зобов'язана відповідати найвищим світовим критеріям. Щоб не пасти задніх у світовій та європейській конкуренції потрібно принаймні мислити сучасними категоріями та вільно орієнтуватися у наявному європейському проблемному полі.

Формування чіткої державної позиції щодо кожної з проблем сучасної європейської дискусії означатиме не що інше як своєрідну „європейську ментальну інтеграцію українця“.

4. Два рівня європейської політичної свідомості

В рамках ЄС особлива увага приділяється узгодженню серйозних реформаторських ініціатив на національному і європейському рівні. Європейські уряди демонструють глибоке переконання, що лише шляхом просування до Політичного Союзу, а також до Соціального та Екологічного Союзу є можливим наближення європейського процесу до інтересів людей.

Наприклад, *подолання безробіття* було визначено у якості центрального завдання “великої європейської політики”. Інструментом реалізації цього завдання було проголошено європейський Пакт зайнятості. Крім того, щоб досягти успіху у справі створення перспективних робочих місць, Європейський Союз передбачає здійснювати політику екологічної модернізації, активізувати свої зусилля у галузі досліджень та розвитку нових технологій, шляхом розвитку транс'європейської мережі створити сучасну інфраструктуру. Значного поліпшення, на переконання багатьох експертів, потребує координація європейської економічної, фінансової та соціальної політики. Неможливо, також, буде уникнути і

спільної активності по запобіганню проявам податкового, соціального та екологічного демпінгу в межах єдиного економічного і соціального простору ЄС.

Звичайно, окреслене коло важливих питань не вичерпує всіх особливостей європейської стратегії розвинутих країн. Нашою метою є лише наочна демонстрація свідомого прагнення до поглиблення існуючого зв'язку внутрішньої і зовнішньої політики в інтересах громадян. Європейський досвід переконливо доводить наявність політичних можливостей розробки державою чітких програмних орієнтирів, які дозволяють забезпечити перспективні інтереси людей в умовах динамізації ринкової економіки та зростання впливу глобальних світових процесів.

Провідні європейські країни формують свою стратегію з урахуванням трьох ключових вимог. Щоб мати успіх, здійснювані кроки повинні:

- бути економічно можливими та ефективними;
на основі збалансованості та компромісу пасувати до національної культури;
- бути політично і адміністративно придатними до практичного впровадження.

Дещо інші мотиви домінують у суспільній свідомості країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу. Прогресуюча інтеграція національних економік до системи міжнародного поділу праці не лише не нівелює різноманітні прояви нерівності, а навпаки робить їх ще більш рельєфними. Як ще у 1994 році на 81-й сесії МОП підкреслював Генеральний директор Міжнародного бюро праці, більшість країн Центральної та Східної Європи, що йшла шляхом економічних перетворень, потрапила у драматичну ситуацію. З одного боку, відбувалася поляризація рівнів доходів населення, а з іншого – зменшувалися обсяги виробництва, швидкими темпами зростало безробіття, значно поширювався прошарок незаможного населення.¹²

Не можна не помічати, що на шляху перетворень в країнах ЦСЄ все ж таки відбувся ряд серйозних зрушень. Відкореговано діючі конституції, із прийняттям нових законів про вибори було згодом сформовано плюралістичні політичні структури та демократично легітимні уряди. Суттєвими кроками стали лібералізація торгівлі та забезпечення конвертованості національних валют. У приватизованому секторі вже розвивається дві третини всієї економічної активності. Частка продукції аграрного сектору у ВВП послідовно скорочувалася, потужний стимул для розвитку отримав сектор послуг, у торгівлі відбувалася переорієнтація на світові ринки. Країни набували членства у МВФ, Світовому Банку, Світовій Організації Торгівлі та Організації Економічного Співробітництва та Розвитку. За “Європейськими угодами”, які передбачали особливі та привілейовані стосунки між ЄС і асоційованими трансформаційними країнами, було окреслено шляхи повної інтеграції цих країн до ЄС.

Разом з тим процес трансформації відбувався повільніше і зі значно більшими ускладненнями, ніж це передбачалось. Соціальні витрати перехідного етапу перевищили всі сподівання і перетворилися на серйозне випробування для політики реформ. Системні зміни, всупереч початковим оптимістичним прогнозам, не призвели до швидкого підвищення ефективності економічного життя, оскільки разом зі свободою ціноутворення, лібералізацією торгівлі та впровадженням права приватної власності одночасно не було сформовано функціонуючого конкурентного середовища. У першій фазі перетворень економічна криза виявилася не лише глибшою, а й суттєво тривалішою, ніж передбачалось. Високі показники економічного зростання останніх років базуються перш за все на екстремально низькому базовому рівні. Заходи по лібералізації викликали більш драматичний, ніж очікувалось, стрибок цін.

Показники інфляції, не дивлячись на успіх стабілізаційних кроків, залишаються зависокими.

З особливо великими ускладненнями вирішується проблема безробіття. Економічне зростання не призвело до бажаного поліпшення ситуації на ринку праці. У зв'язку із певним підвищенням продуктивності праці економічне зростання лише у незначній мірі позитивно вплинуло на зайнятість. Високий реальний рівень безробіття у поєднанні із необгрунтовано зростаючою диференціацією у доходах та розподілі майна є джерелом соціальної напруги. Захоплення від досягнутих політичних та економічних свобод з часом минало, і на цьому ґрунті швидко народжувались своєрідні “політичні підприємці”, які прагнули швидко здобути особистий капітал на громадському невдоволенні.

Високі та все зростаючі державні асигнування на пом'якшення соціальної напруги все більшим тягарем лягають на бюджет країн, що здійснюють реформи, і помітно звужують можливості для фінансового маневру для урядів. В той самий час доходи від оподаткування, всупереч зростаючому внутрішньому попиту, значно відстають від очікувань. У той же час поліпшення інвестиційної та споживчої кон'юнктури посилює потребу в імпорті на фоні більш повільної динаміки експорту, викликаній уповільненням економічного зростання Західної Європи як головного торгового партнера країн, що реформуються. Як наслідок, це погіршує ситуацію з торговим і платіжним балансом.

Значні адаптаційні негаразди призвели до посилення настроїв розчарування. Невдоволення громадян рано чи пізно знаходить прояв під час парламентських виборів. Варто зауважити, що серед кандидатів на вступ до ЄС Польща у попередній період оцінювалась найбільш позитивно, однак зараз достатньо поширеними є і скептичні

настрої. Як заявив у зв'язку з візитом до Польщі Президента Європейської Комісії Р.Проді нинішній польський уповноважений на переговорах з ЄС Я. Кулаковський, Польща більше не наполягає на наполягає на своєму вступі у ЄС до кінця 2002-го року. Істиною причиною такої зміни польських підходів багато хто з експертів вважає існування надзвичайно напруженої внутрішньої ситуації, викликаній заходами підготовки країни до вступу в ЄС. Такий висновок підтверджується аналізом ситуації у сільському господарстві, сталеливарній і вугільній промисловості, громадському секторі.

Застарілі сільське господарство, вугільна, металургійна та суднобудівна галузі на нинішньому етапі не здатні виробляти конкурентоспроможну продукцію, а кожний крок по шляху модернізації економіки у відповідності з вимогами світового ринку призводить до гострого соціального конфлікту. Уряд вимушений якимось реагувати на вимоги населення. Так, наприклад, було відкладено реалізацію запропонованої Світовим Банком програми санації вугільної галузі, у зв'язку з чим банк заявив про тимчасове припинення кредитування проекту. Проект санації передбачає значне скорочення робочих місць, якого польський уряд весь час намагався уникнути з остраху перед акціями протесту шахтарів.

На думку багатьох західних оглядачів, сумний приклад Росії та Чехії з їх неоднозначними стратегіями приватизації переконує у більшій прийнятності моделі Угорщини. Там з більш як 2000 підприємств у державній власності лишилася лише скромна частка кількістю близько 130 об'єктів. Приватний сектор складає сьогодні більш як 80% угорської економіки, а близько 40% об'єктів (як правило, найбільш привабливих) знаходиться в руках іноземців. Продуктивність праці та обсяги експорту суттєво зросли. Концептуальні суперечки східноєвропейців підсумував відомий угорський

економіст Янош Корнаї, який влучно зазначив, що “швидкість не може слугувати мірилом успіху ринкових перетворень. Оскільки трансформація суспільства – це не кінські перегони ”¹³

Із наближенням вступу до ЄС у країнах ЦСЄ розпочалася нова хвиля приватизації. Пропонуються на продаж підприємства і банки, здійснюється пошук стратегічних інвесторів, спроможних модернізувати важливі галузі промисловості. Перш за все у країнах з недостатніми приватизаційними темпами, таких як Чехія або Словаччина, складається враження, що продається геть усе. Словацьке міністерство з питань приватизації оприлюднило великий список підприємств, що пропонуються на продаж найближчим часом або принаймні перетворюються на державні акціонерні товариства з метою здійснення передприватизаційної підготовки.

Чеська Республіка також здійснює кроки у напрямку повномасштабної приватизації банківського сектору та серйозної підготовки до приватизації у енергетичній галузі. Навіть у Польщі та Угорщині, які досягли у справі приватизації найбільших успіхів, активізується пошук ефективних власників. Після сумного досвіду т.з. ваучерної приватизації, яка під прапором швидкого і справедливого розподілу державного майна найширше практикувалася у Росії та Чехії, взято твердий курс на продаж ліквідних підприємств за гідними цінами вітчизняним або іноземним інвесторам. Перевага віддається тим інвесторам, які не лише мають відповідні управлінські, техніко-технологічні можливості для забезпечення виходу на ринки, а й, в ідеалі, зобов'язуються здійснити інвестиції у модернізацію та розширення виробництва. Хронічно збиткові об'єкти виставляються на конкурс і ліквідуються. Помітний раніше політичний страх перед передачею “національних перлин” у власність іноземцям змінюється розумінням, що

відкритість ринків та прогресуюча інтернаціоналізація економіки обіцяють очевидний вигравш у справі підвищення загального добробуту.

Як зазначає багато європейських дослідників, трансформаційні країни демонструють неспроможність у запровадженні за зразком Західної Європи масштабних програм підвищення добробуту і до останнього часу концентрують зусилля на розвитку капіталізму, а не на досягненні соціальної справедливості. Тому соціальні реформи все ще залишаються вкрай актуальними, звичайно з урахуванням прийнятності податкового навантаження та вимог економічної ефективності чергового етапу зростання конкурентного тиску глобалізованої економіки¹⁴

У доповіді Програми розвитку ООН “Перехідний період 1999р.”: Доповідь щодо розвитку в Європі та СНД основна причина невдач економічних реформ вбачається у невдало обраній стратегії. На думку авторів доповіді, капіталізм запроваджувався занадто активно та швидко, тоді як були потрібні послідовні та поступові кроки. Результатами допущених помилок стали економічний розвал і катастрофа в соціальній сфері, яка виявилася у стрімкому зростанні рівня смертності та значному зниженні тривалості життя, особливо серед населення середнього віку, яке найбільше страждає від економічних негараздів. На думку відомого американського експерта, директора Центру міжнародного розвитку Гарвардського університету Джеффри Сакса, зазначена доповідь хоча і є корисною, оскільки справедливо привертає увагу до глибокої соціальної кризи, що охопила багато країн регіону активної трансформації суспільних відносин, однак вона залишається помилковою у своїх економічних та історичних оцінках. Основною причиною кризи в регіоні автори доповіді називають надто швидка реалізація економічних реформ. Проте, як зауважує Дж. Сакс, не згадується той факт, що країни, які здійснили

перехід до капіталізму швидше за інших як раз і досягли найкращих результатів.¹⁵

На наш погляд, такі розбіжності у поглядах значною мірою обумовлені суттєвою різницею у розумінні самого поняття “найкращих результатів” і в першу чергу його глибинного, демократичного соціального змісту. Досить важко, наприклад, зрозуміло пояснити характер “найкращих результатів” мільйонам нових безробітних, які є такими ж повноцінними громадянами своїх країн і майбутньої “Великої Європи”, як і ті, хто знайшов ефективні шляхи і можливості для суттєвого підвищення особистого добробуту в умовах глибокої економічної кризи.

Нажаль, можна констатувати, що у вітчизняній політичній практиці питання безробіття весь період незалежності залишалось на своєрідному ритуальному рівні тлумачення як для лівих, так і для правих. Радикальні ліві не знають іншого шляху подолання цього соціального лиха окрім революційної зміни суспільного ладу, а праві сором'язливо уникають реальної оцінки загрозливої ситуації у сфері трудової діяльності, оскільки це не відповідає урочисто-оптимістичній тональності, загальному романтичному пафосу національного державотворення. Між тим для розвинутих демократій безробіття є проблемою буденною і суто практичною. І, до речі, чим розвинутішою є держава, тим сміливішою і гострішою є суспільна постановка цієї проблеми, що є ознакою достатньо високого рівня взаємодовіри громадськості і державних інституцій і, у кінцевому підсумку, достатньо високого рівня демократії. Адже рівень демократії – це перш за все рівень ставлення до людини.

Наприклад, виступаючи перед Німецьким Бундестагом 27 червня 2000 р., тобто за три дні до початку французького головування у ЄС, Президент Франції Жак Ширак оприлюднив своє бачення пріоритетних напрямків

розвитку європейських інтеграційних процесів. Одним з ключових пріоритетів він визначив потребу у наближенні Європи до громадян. На його переконання “кожний окремий громадянин повинен у своєму повсякденному житті мати можливість відчувати те, які конкретні переваги несе з собою Європейський Союз. На думку багатьох європейців він все ще є занадто абстрактним і не переймається такими їхніми реальними проблемами, як зростання, зайнятість і навчання, юстиція та безпека, боротьба з нелегальною торгівлею наркотиками та криміналітетом, навколишнє середовище та здоров’я. На усіх цих напрямках необхідно досягти прогресу ...Розширення не повинно бути “втечею вперед”.¹⁶

Як відзначається у преамбулі Хартії основних прав, розглянутої у Ніцці в грудні 2000 р., Європейський Союз, усвідомлюючи свою “духовно-релігійну спадщину” базується на “невід’ємних та універсальних цінностях гідності людини, свободи, рівності та солідарності”. Він ставить особистість у центр своєї діяльності, що є обґрунтуванням для громадянства Союзу та європейського простору свободи, безпеки і права. ЄС докладає зусиль для збереження і розвитку спільних цінностей при збереженні поваги до багатоманітності культур і традицій народів Європи а також національної ідентичності країн-членів та організації їх владних повноважень на національному, регіональному і локальному рівні.¹⁷

Наблизившись певною мірою до Європи у своїх зовнішньополітичних прагненнях ми практично віддалилися від тієї ж самої Європи за ознаками внутрішньополітичного поступу. Наблизившись до “Європи інституцій” ми дуже помітно відсторонилися від реально існуючої і швидко прогресуючої “Європи громадян”. Це красномовно підтверджують деякі узагальнюючі порівняльні оцінки національного економічного та соціального розвитку, наведені Президентом України у посланні до парламенту.

Так, зокрема, за даними статистичної бази Світового банку, рівень ВВП на душу населення в Україні складає (при обрахуванні ВВП за паритетом купівельної спроможності валют) лише 15,4% від середнього рівня ЄС, а порівняно з країнами-претендентами на вступ до ЄС т.з. “першої хвилі” – 34,8%. За індексом людського розвитку, який складається в рамках Програми розвитку ООН, Україна посідає 78 місце у світі з показником 0,744, тоді як країна з найнижчим його рівнем в ЄС – Португалія (з показником 0,864) – 28-е, а 12 з 15 країн нинішнього складу ЄС входять до першої двадцятки, маючи показники індексу в діапазоні 0,903-0,928. Варто також зауважити, що зазначені диспропорції фактично сформувалися ще до початку справжніх структурних реформ в українській економіці та реальних зрушень, які б відповідали жорстким вимогам Копенгагенських критеріїв.

Інтеграція до ЄС є перш за все інтеграцією до європейської системи поділу праці. Однак при нинішніх негативних тенденціях розвитку національної сфери трудової діяльності та національного трудового потенціалу перспектива позитивних підсумків такої інтеграції залишається більш ніж проблематичною. Досить небезпечно сподіватися на те, що сам факт інтеграції України в ЄС автоматично призведе до радикальних позитивних зрушень у забезпеченні права на вільне працевлаштування, адекватної оплати та безпеки праці, гарантій соціального забезпечення, належних умов життя громадян, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту і соціального страхування відповідно до європейських стандартів.

Повноцінна інтеграція України в європейський економічний і соціальний простір можлива лише за умови виведення національної економіки на траєкторію стійкого зростання через кардинальні структурні зміни та поглиблення курсу ринкових реформ, а також проведення

власної активної і послідовної соціальної політики. Вирішення таких масштабних завдань може значно ускладнитися без якісно нового рівня історичного самоусвідомлення українця. Суспільна практика останнього десятиліття переконливо довела існування потреби у подоланні однополярного тлумачення національної традиції, яке суттєво збіднює творчий ресурс національного інтелекту. Справедливе засудження ідеології і практики тоталітаризму, його політичного терору, масових репресій, всього того страшного, що випало на долю представників старшого покоління, чому не може бути прощення і що не повинно бути поглинуте таким звичним для нас забуттям, інколи не залишає місця для показу та аналізу воістину видатних звершень і перемог нашого народу. Проста механічна заміна почуття національної меншовартості радянського зразка на аналогічне почуття меншовартості зразка європейського, чито б пак глобалістичного є унікальним історичним безглуздям. Пасивне засвоєння психології цивілізаційної соціальної поразки на рівні вкотре обновлюваної національної свідомості загрожує абсолютно винищити історично обґрунтоване загальнонародне відчуття генетичної причетності і до перемоги у Великій Вітчизняній війні, що завершилась розгромом фашизму та звільненням цієї самої Європи, і до першого в історії людської цивілізації прориву у космос, до цілої низки епохальних досягнень науки, освіти і культури. Нігілізм у ставленні до свого минулого, неповага до своїх попередників завжди ускладнює, а інколи робить і неможливим сходження до нових висот суспільного прогресу.

Одна лише надія на побудову правової держави, як на панацею від нового вірусу національної духовної кволості може не виправдати сподівань. Адже навіть у найрозвинішому у правовому відношенні суспільстві здійснюється величезна кількість вчинків, що не підпадають ні під яку

юрисдикцію. Як із жалем визнають і самі юристи, право не є всевладним. Існують форми несправедливості, протидія яким є обов'язком особистості як агента моралі.

Як свого часу слушно зауважив А. Шопенгауер, юстиції та поліції не завжди буває достатньо: існують порушення, розкрити які занадто важко, навіть такі, покарання за які матимуть сумнівні результати, - в цих випадках, виходить, ми позбавлені суспільного захисту. До того ж громадянський закон максимум може спонукати до справедливості, а не до людяності і добрих справ уже з тієї причини, що тоді кожний захотів би бути пасивною і ніхто не бажав би бути активною стороною.¹⁸

В цьому зв'язку на етапі творення нової національної державності особливо актуалізується споконвічна проблема можливостей та історичних обмежень існуючої системи суспільної моралі. Ця проблема завжди постає на повний зріст у переломні моменти як національної, так і всесвітньої історії. Висловити свої міркування стосовно певних сучасних особливостей її наднаціонального прояву вважали б за можливе на початку розгляду деяких актуальних оцінок глобалізації у наступному розділі нашого дослідження.

¹ Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році". Київ, 2001. С.10

² Див. Dokumente zur Europäischen Sicherheits- und Verteidigungspolitik // Internationale Politik (Europa Archiv), NR. 1/2001, S. 73-136

³ Див. W. Ischinger, Die Gemeinsame Außen- und Sicherheitspolitik nach Amsterdam – Praxis und Perspektiven // Zentrum für Europäische Integrationsforschung. Discussion Paper, C 14/1998

⁴ W. Weidenfeld. Erweiterung ohne Ende? Europa als Stabilitätsraum strukturieren.// Internationale Politik, NR.8/2000, S. 7

- ⁵ T. Padoa-Schioppa, Der Euro und die Politik // Internationale Politik, NR. 8/2000,-S. 29-36
- ⁶ Див. Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році". Київ, 2001. - С. 32-38; 135-167.
- ⁷ Heinz Timmermann, Rußlands Strategie für die Europäische Union. Aktuelle Tendenzen, Konzeptionen und Perspektiven // Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. – S. 25
- ⁸ Доклад Министерства экономического развития и торговли Российской Федерации // Вестник экономики, № 4.февраль 2001 г., - С. 3
- ⁹ Виступи та укази Президента України // Президентський вісник, №11(37), 17 береня 2001 р., - С.14
- ¹⁰ Rede des für Erweiterung zuständigen Mitglieds der Europäischen Kommission, Günter Verheugen, zu den Fortschrittsberichten am 8. November 2000 vor dem Europäischen Parlament in Brüssel // Internationale Politik – Europa Archiv, Februar 2001, NR. 2, S. 82
- ¹¹ Reymond W. Baker, Illegale Kapitalflucht. Gefahr für die globale Stabilität // Internationale Politik, 2000/NR.6, S. 17-22
- ¹² В.А. Зленко, Глобальні соціальні трансформації і концепції соціального розвитку / Глобальні трансформації і стратегії розвитку. К., 1998. - С.294
- ¹³ In Osteuropa setzt Privatisierungswelle ein. // Frankfurter Allgemeine Zeitung, 23. Januar, 2001.
- ¹⁴ Ostmitteleuropa zwischen Vergangenheit und Zukunft // Osteuropa, 1/2001, S. 106-107
- ¹⁵ Джеффри Сакс, Реформи в Східній Європі: чому результати виявилися настільки різними? // Національна безпека і оборона, № 9/2000, с. 29-31
- ¹⁶ Rede des französischen Staatspräsidenten, Jacques Chirac, vor dem Deutschen Bundestag am 27. Juni 2000 in Berlin // www.bundestag.de/blickpkt/arch_bpk/chirac1.htm
- ¹⁷ Entwurf der Grundrechtecharta der Europäischen Union, vorgelegt am 2. Oktober 2000 in Brüssel // Internationale Politik – Europa Archiv, Februar 2001, NR. 2, 56. Jahr, S.60-68

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОСТІ

Потрібно віддати належне автору праці “Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою”, добре знаному в Україні і світі глобальному фінансисту Дж. Соросу, який напрочуд чесно і прямо констатує, що якби він залучив свою соціальну совість до процесу прийняття рішень, від цього у світі нічого б не змінилося. Враховуючи його багатий життєвий і бізнесовий досвід, безумовної довіри заслуговує висновок з приводу того, що “анонімні учасники ринку значною мірою позбавлені необхідності робити моральний вибір, доки вони грають за правилами. У цьому сенсі фінансові ринки не є аморальними: просто вони позбавлені моралі.” Свій заклик до чіткого формулювання правил, за якими ці ринки функціонують, Дж. Сорос обґрунтовує професійним розумінням тієї обставини, що фінансові ринки можуть виступати у ролі руйнівного ядра, яке збиває економіки з ніг. Як далі цілком свідомо наголошує безперечно обізнаний в цих питаннях автор, “у високо конкурентному середовищі люди, обтяжені турботою про інших, матимуть менше шансів на успіх, аніж вільні від докорів сумління. Таким чином, із соціальними цінностями відбувається процес природного відбору навпаки. Безпринципні опиняються нагорі. Це – один з найнеприємніших аспектів глобальної капіталістичної системи”¹

З точки зору методології історичного дослідження нинішня еволюція рушійних сил світового розвитку і

підсумки їх консолідованого впливу на існуючі історичні реалії об'єктивно формують потребу урізноманітнення підходів, стимулюють залучення все більш інтегрального і комплексного інструментарію. Знищуючи різницю між зовнішньою та внутрішньою політикою, глобалізація підштовхує, чи принаймні створює таке враження, і процес гомогенності всесвітньої історії як своєрідного полігону для невимушеної гри нових світових сил і суб'єктів. Вже сама глобалізація по своїй суті є масштабним, внутрішньо організованим, а значить безперечно системним узагальненням бурхливого розмаїття світових взаємозв'язків і процесів, приведенням їх до своєрідного спільного знаменника у єдиному руслі історичного процесу. Оцінка ж глобалізації як нового історичного явища та принципово нового історичного етапу розвитку людської цивілізації у свою чергу потребує ще вищого ступеню узагальнення, яке одне тільки і може створити пізнавальні передумови для зняття втаємниченої завіси анонімності з рушійних сил сучасного історичного поступу або ж занепаду. Такого роду глобалістично детерміновані узагальнення невідворотно виводять конкретно-історичний аналіз на ідеологічно гостру проблематику демократії і тоталітаризму, а ще далі – на добре відому і суспільно болочу дилему свободи волі і моральності. Недаремно саме славетна праця Карла Поппера "Відкрите суспільство та його вороги" виконує функцію своєрідного ідеологічного прапора сучасної західної глобалістики, хоча сам автор у передньому слові до неї свого часу висловив сумнів у здатності взагалі будь-якої суспільної науки робити всеохоплюючі пророцтва і наполягав на тому, що всеосяжні історичні передбачення перебувають цілком за межами наукового методу.

Коли трохи уважніше придивитися до певних наріжних каменів запропонованої К. Поппером ідеологеми, то одразу впадає в очі, що якраз глобалізація і ставить під сумнів

деякі загальноновизнані аксіоми відкритого суспільства, створюючи небезпеку для людського суспільства як такого. Наприклад, К. Поппер у своїй нищівній критиці т.з. “історицизму” висловлює абсолютну переконаність у несправедливості і малозмістовності будь-яких тверджень про те, що демократія не може тривати вічно. Адже, на його думку, лише демократія *створює інституційний каркас, що дозволяє запроваджувати реформи без насильства*, а, отже, бути розважливими в політичних питаннях².

Під час більш детального знайомства з певними соціально-економічними “родовими ознаками” глобалізації, ми ще торкнемося проблеми сучасної захищеності демократичних принципів і цінностей у період розгортання бурхливої інтернаціоналізації всіх сторін суспільного життя на регіональному та загальносвітовому рівні. Хотілося б лише зазначити, що апостол відкритого суспільства, який рішуче виступив проти “пасивного впокорення силам, уособленим чи анонімним, котрі правлять суспільством”, дуже часто і активно використовувався як свідомими противниками, так і достатньо зацікавленими прихильниками цього самого пасивного впокорення, але вже на глобальному рівні. Не практичний і предметний, а саме надзвичайно поширений ідеологічний глобалізм, активно стверджуючи історичну логіку невідворотної перемоги глобального над національно-державним, послідовно прагне вирішальної перемоги загальнолюдського над людським.

Але ж чи не виходить тому, що глобалізація, як всезагальний вимір відкритого суспільства, достатньо послідовно творить нову, технологічно більш досконалу і остаточну модель зневаги до індивіду, проголошує моральну виправданість сприйняття людини як дрібної деталі у загальному механізмі розвитку “всепланетного людського загалу”. Однак, тоді залишається незрозумілим, що ж принципово нового пропонують глобалістичні тлумачення

відкритого суспільства порівняно із попередніми класовими або расовими теоріями. Чи не є це звичайнісіньким проявом трибалізму на загальносвітовому рівні із послідовним відновленням добре знайомого язичницького пантеону богів, але вже з їх спеціалізацією по галузям виробництва та сферам грошово-фінансової активності? Загальносвітова конкуренція всемогутніх промислово-торгівельних кланів та спільнот легалізованих і анонімних фінансових спекулянтів знаходить своє логічне продовження у нескінченних групових суперечках на національному рівні, нівелюючи роль і функцію держави за допомогою якісно нового комплексу потужних зовнішніх і внутрішніх чинників. Національна оболонка інколи розтріскується неначе крихка шкаралупа, загрожуючи поховати під своїми уламками демократично свідому особистість, з такою турботою і любов'ю випестувану славетними західними революціями під чарівні мелодії Свободи, Рівності і Братерства. Як тут не згадати обґрунтований у гегелівській “Філософії історії” субстанціальний характер діяльності, що перетворює автономну волю на химеру. Близький до фаталізму гегелівський детермінізм у глобальному середовищі набуває якісно нового та дуже своєрідного фінансового і технологічного змісту, а гіпертрофована гегелівська роль держави поступається історичним місцем не менш гіпертрофованій ролі визрівачої наддержавності.

Цілком логічно, що у такій ситуації твердою ходою Командора на історичну сцену виходять нові люди, в діях яких міститься нове всезагальне. Таких людей, інтереси і дії яких співпадають з потребами розвитку і котрі втілюють у життя нові історичні можливості, Гегель називав всесвітньо-історичними особистостями. Адже, мабуть, ті ж самі Білл Гейтс або Джордж Сорос нічим не гірші за Наполеона у період його тріумфу. Вони також є, у гегелівському розумінні, “ і епохальним явищем, і символом,

носієм і фактором нової історичної епохи”. Однак знову невідворотно постає споконвічне питання з приводу того, чи доцільно нав’язувати народу більш високий історичний принцип, якщо не визріли для того внутрішні передумови. Адже той самий Наполеон добре відчув це свого часу в Іспанії. Окрім того вельми цікаво, який же новий моральний вимір набувається в рамках якісно нового етапу всесвітньо-історичного процесу. Адже, нажаль, досить швидко з’ясувалось, що ті чесноти, які були узаконені Заходом після перемоги Реформації і отримали загальне визнання у формі т.з. “духу капіталізму”, відверто нехтуються глобальним розвитком. І в цьому немає нічого дивного, оскільки працелюбність чи раціональна заощадливість навряд чи можуть стати у нагоді під час примусових відвідин новоствореного глобального казино. Хрестоматійний гегелівський “світовий дух верхи на коні” дуже енергійно перевтілюється у модерний “світовий дух верхи на системі SWIFT” (Товариство світової міжбанківської фінансової телекомунікації). І вже зовсім по-новому починає звучати образний вислів Гегеля з приводу того, як “світовий дух скомандував часові вперед. Цій команді опираються, однак ціле рухається, невпинно і непримітно для ока, як броньована і зімкнута фаланга, як рухається сонце, все долаючи і змітаючи на своєму шляху”³.

Залишилося тільки з’ясувати досягнутий за період запеклої боротьби за свободу і демократію ступінь відчуження людини і характер дії спонтанної людської творчості, а також більш чітко окреслити коло реальних “довірених осіб” світового духу, суб’єктивна свобода яких за глобальною логікою невідворотно стає усвідомленою необхідністю для решти “всесвітнього натовпу”.

Ідеологічна глобалістика, можливо, і є тим самим попперівським *теїстичним історизмом*, на основі якого останніми роками активно будуються численні передба-

чення щодо бездержавного майбутнього людства. Але ж чи насправді *народний дух*, який складає субстанціальну основу індивідууму, вже назавжди сором'язливо поступився місцем духу міжнародному, а політика остаточно перетворилася на залишкову величину глобальних економічних процесів? Чи дійсно вже дописано останню сторінку гегелівського розділу “Географічна основа всесвітньої історії”, і повністю вичерпав себе період формування індивіда як суб’єкта права, підпорядкованого моралі зрілої державності, та розпочався новий період його кволого позаісторичного існування? Адже відома гегелівська ідея *хитрості розуму* напрочуд тісно пов’язана ще й з темою так званої *іронії історії*. Як відомо, суть цієї іронії полягає в тому, що логіка історії примушує людей діяти всупереч своїм інтересам, а результат їх діяльності суперечить їх намірам. Тож чи не є нинішня глобалізація саме такою іронією історії, до того ж кожної миті готовою перетворитися на злий сарказм, і чи не збирається вона вже зараз насміятися над розгубленою незграбністю сили-силеної видатних державних діячів, жартома виштовхнувши їх на слизький лід нової всесвітньої сваволі та псевдосвободи?

1. Деякі характерні ознаки сучасної дискусії

Свого часу Сократ відважно вийшов за межі грецького духу, нормою якого була краса, і започаткував свідомий пошук істини. Сократ відомий світові як учитель моралі, але багато філософів вважає, що насправді він є тим, хто взагалі в дійсності відкрив мораль. Можливо, це й виглядає як прояв відвертого європоцентризму, але зазвичай вважається, що, можливо, саме з Сократа розпочався етап морального самоусвідомлення людства. Однак чи не є часом новітня епоха глобалізації початком дивовижного процесу “закриття моралі”, коли загальнолюдські

показники історичної зрілості необґрунтовано зводяться до гіпертрофованої самооцінки лідерів економічного та науково-технічного прогресу. Таке дещо тривожне відчуття *порогового характеру сучасних глобальних процесів* активно генерує формування багатоманітності підходів до їх наукової і, відповідно, суспільно-громадської оцінки.

Не маючи на меті здійснення детального аналізу надзвичайно інтенсивної дискусії з цього приводу, вважали б корисним хоча б коротко зупинитися на деяких найбільш типових підходах узагальнюючого характеру, які поступово перетворюються на якісно нову, багатокomпонентну систему світоглядних орієнтирів. При нашій загальнонаціональній схильності до навіювання такого роду процеси не повинні залишатися поза увагою. Десятирічний колективний сум за національною ідеєю, достатньо поширена невизначеність у фундаментальних питаннях соціального буття об'єктивно створюють значний "відкладений духовний попит", який робить наших людей ідеологічно більш вразливими. За таких умов будь-яка серйозна, підкріплена науково суспільна дискусія може набувати найнесподіванішого характеру і мати найрізноманітніші наслідки.

Так, наприклад, значна кількість дослідників обстоює аксіому, згідно з якою всюди в світі держава поступається своїми позиціями регіональним і транснаціональним силам. Цілком справедливо зауважується, що абсолютна колись ідея державності зазнає ерозії внаслідок розвитку технологій, світового потоку торгівлі, інвестицій, виникнення глобальних проблем. Дехто, навіть, доходить висновку, що чим більша держава, чим багатше розмаїття її території, народів і ресурсів, тим меншу вона має здатність мобілізувати суспільство політико-адміністративними засобами.

Можна погодитися із висловленим переконанням стосовно того, що за умов глобалізації, пріоритету міжнародного законодавства над внутрішньодержавним сама форма

національної держави інтенсивно трансформується. Разом з тим занадто вже песимістичними видаються міркування про набуття державними інституціями суто легітимізуючих функцій, хоча, безумовно, входження держав до складу наднаціональних управлінських структур, як неминучий процес, об'єктивно обмежує суверенітет національної держави. Однак, на наш погляд, все ж варто зважати на небезпеки апріорного державницького песимізму, котрий у подальшому цілком закономірно може приводити свого адепта до висновку, що новостворені держави, які, на думку своїх громадян, мали б повною мірою демонструвати потужні можливості "виконання волі громадян" щодо забезпечення високого рівня впливу на розв'язання соціально-економічних проблем, *об'єктивно і не можуть цього здійснити.*

Такого роду міркування є наслідком достатньо поширеної і вже майже звичної внутрішньої переконаності у тому, що *глобалізація невідворотно буде призводити до все більшого обмеження прав суверенних держав і передачі частини їх функцій у економічній сфері якимсь міжнародним або навіть (у перспективі) наднаціональним органам*⁴.

Але варто не забувати, що беззастережне сприйняття такої концепції, при всій її зовнішній обґрунтованості та достатній зручності, викликає логічне питання щодо історичного і морального сенсу будь-якої боротьби за національну незалежність взагалі. Адже чи варто у такому випадку зваблювати людей яскравими гаслами «світлого самостійного майбутнього» та наражати їх на небезпеки складних і болочих трансформаційних процесів, коли у кінцевому підсумку все зводиться лише до звичайнісінької зміни хазяїна, а незалежність починає тлумачитися як черговий солодкий міф учорашнього дня.

На високому міжнародному рівні глобалістична риторика інколи набуває такого натхненно-надихаючого

забарвлення, особливо у тісному колі країн-лідерів світового економічного прогресу, що майже перетворює глобалізацію на своєрідний подарунок під різдвяною ялинкою людства. Як, наприклад, було наголошено у другому пункті Підсумкового Коммюніке керівників країн «вісімки» у Кьольні, «глобалізація, складний процес, який є прискореними і зростаючими у масштабах потоками ідей, капіталу, техніки і товарів по всьому світу, вже викликав кардинальні зміни в наших суспільствах. Він зблизив нас як ніколи раніше. Більша відкритість і динамізм сприяли повсюди підвищенню життєвого рівня, суттєвому зменшенню кричущої бідності. Інтеграція дозволила створити робочі місця за рахунок стимулювання ефективності виробництва, розширення можливостей та економічного зростання. Інформаційна революція і більш широка взаємодія культур та цінностей посилили тенденцію до побудови демократичних суспільств і боротьбу за права людини і основні свободи, одночасно сприяючи розвитку творчості і нововведень». У підсумку лише мимохідь і дуже делікатно зауважується, що «для деяких робітників, сімей та громад глобалізація супроводжується підвищенням ризику, пов'язаного зі зміною місця та фінансовою невизначеністю». Про те, що до розряду цих «деяких сімей і громад» належить абсолютно переважаюча частина людства, чомусь дипломатично не згадується⁵

Однак, з іншого боку достатньо поширеним є не менш тверде переконання, що глобалізація повинна перш за все мати національне і людське обличчя. На думку таких авторів, вона не має права бути анонімним чудовиськом, яким залякують і під прикриттям та за допомогою якого проштовхують свої особисті інтереси, а повинна спиратися на свою власну політичну конструкцію⁶ Такого роду позиція здебільшого є завуальованим проявом існуючих

антиглобалістських настроїв, які на практиці втілюються під гаслом “Глобалізація – так, але...!”

Деякі дослідники, підсумовуючи свій аналіз природи сучасної глобалізації та її можливих наслідків, взагалі роблять висновок, що *глобальної економіки сьогодні не існує, а має місце господарська система, в якій економічний та соціальний розвиток на більшій частині планети дійсно обумовлений прогресом індустріального світу і його здатністю впливати на розвиток подій*. Вони вважають, що західні лідери, “сп’янівши від запаморочливих успіхів” останніх років, намагаються застосувати постіндустріальні можливості своїх країн для реформування цивілізації, котра об’єктивно не готова сприйняти нові цінності⁷

Як переконана та частина суспільствознавців, яка поки що опирається на наступу міцніючого світоглядному економізму, побудова універсального суспільства, яке ґрунтується на засадах свободи особистості, демократії та гуманізму, на постулатах наукового і культурного прогресу, на ідеї вселенської співдружності національних організмів, на всеохоплюючому розповсюдженні моделі індустріальної економіки – усі ці орієнтири і принципи попередньої епохи опинилися під питанням. Глобальне громадянське суспільство так і не сформувалося, а на планеті виникає щось, що сприймається поки що як карикатурний ескіз постсучасної цивілізації, “Світова Північ транснаціональної ієрархії у рамковому оточенні мільярдних трущоб Глибокого Півдня”. Конструкція у однаковій мірі як постхристиянська, так і постгуманістична⁸

Цілком очевидно, що все ж таки об’єктивно існуюча і прогресуюча глобалізація супроводжується такою кількістю нових проблем та їх інтерпретацій, що можна говорити про виникнення цілої міфології на основі різноманітних нових версій «обмеженого суверенітету», «гуманітарного втру-

чання», «пріоритету безпеки особистості над безпекою держави» і т.п.

Вважається, що сам термін «глобалізація» у його сучасному тлумаченні виник в середині 80-х рр., здійснивши надзвичайно сильний вплив на увесь інтелектуальний клімат кінця ХХ-го століття. Подібно тому, як основним поняттям 80-х був пост-модернізм, ключовою ідеєю 90-х стала глобалізація, з якою найбільше асоціювався перехід людства у третє тисячоліття. Появу ж самого терміну зазвичай пов'язують з ім'ям американського соціолога Р. Робертсона, котрий в 1983 році використав поняття *globality* в назві однієї з своїх статей, у 1985 році дав тлумачення поняття *globalization*, а у 1992 році виклав основи своєї концепції у спеціальній монографії⁹

Для нашого дослідження надзвичайно важливим видається спостереження з приводу того, що нинішня активна пропаганда ідеї комплексності та цілісності світу на практиці сполучається з обстоюванням теорії *“доганяючого розвитку”* як альтернативи *“сталого розвитку”*

У цьому зв'язку, на нашу думку, все ж таки важко не погодитись із висновком дослідників, котрі переконані у достатній плідності теорії сталого розвитку, яка хоча і поступається по своїй популярності теорії глобалізації, однак далеко не вичерпала своїх можливостей і все ще може слугувати достатньо ефективним знаряддям для аналізу сучасної ситуації. Хоча концепція глобалізації і отримала більш широке розповсюдження та стала впливовою соціальною доктриною, стає все більш очевидним, що ті країни, які прагнуть скористатися результатами стратегії *“доганяючого розвитку”*, навряд чи можуть розраховувати на досягнення ключових показників індустріальних лідерів. Досить красномовним є висновок добре всім відомого Джеймса К. Гелбрейта, який щиро визнає, що *“вміння добре працювати тут ні до чого: чисельність вигравших у*

лотереї, де переможець отримує всі призи, невідворотно складає лише мізерну частку тих, хто вступає у гру. “Технологічна революція” – це гра, в якій можуть перемогти лише деякі”¹⁰.

До свідчення такого обізнаного автора варто, мабуть, додати лише єдину коротку ремарку – “Можуть перемогти лише ті, хто у цій грі вже встиг далеко випередити інших та формує під себе самі правила гри!”

Достатньо цікавим науковим внеском до сучасної дискусії з приводу окреслених проблем видається другий цьогорічний номер журналу “Практична філософія”, цілковито присвячений висвітленню ряду важливих аспектів сучасного глобалістичного світобачення. Зазначена збірка змістовних статей засвідчує поступове але неухильне збагачення ідейно-теоретичного потенціалу глобалістики, урізноманітнення дослідницького інструментарію і фактичне перетворення її на достатньо потужну і впливову наукову течію, в рамках якої здійснюється чергова спроба створити той самий телескоп колективного інтелекту, який надасть можливість роздивитися, нарешті, місце Людини у безмежній глибині сучасного соціального Всесвіту. З деякими положеннями досить характерної і предметної дискусії на сторінках зазначеного видання біло б доцільним, на наш погляд, хоча б побіжно познайомитися дещо ближче, особливо враховуючи нагальну потребу уточнення деяких суто світоглядних та методологічних аспектів. Пошуки історичної правди у заплутаному лабіринті буяючої глобалістики завжди примушують будь-якого дослідника ретельно зважувати траєкторію логічного розвитку тієї чи іншої думки, щоб без особливих втрат її соціальної істинності прослизнути між Сцилою красивої надбудови новостворюваного понятійного апарату і Харібдою соціальної та навіть суто етичної обґрунтованості конкретних груп інтересів.

Тобто, постає досить очевидна проблема узгодження потреб професійного збереження “родючості наукового ґрунту”, здатної забезпечити багаторічну тривалість захоплюючої дискусії, із гострою необхідністю розробки пропозицій для прийняття швидких і раціональних практичних рішень у багатьох ключових сферах динамічного суспільного життя.

В цьому плані дуже цікавою і показовою видається стаття В. Б. Кувалдіна, присвячена з'ясуванню характерних ознак процесу народження *мегасуспільства*. Як абсолютно справедливо відзначає автор, світ стає все більш взаємозалежним, але тим самим і все більш взаємозразливим в усіх своїх частинах. На його думку, у численних роботах з цієї проблематики так чи інакше проглядається найважливіша сутнісна характеристика глобалізації: мова йде про нову якість всезагальності соціального буття, про те, що воно більше не вкладається у звичні рамки національно-державних утворень.

Разом з тим, як наголошує дослідник, початкові, ще примітивні форми глобалізації, з якими ми стикаємося сьогодні, можуть породжувати викривлені уявлення про характер процесу. Мине чимало часу, до того як у нашому розпорядженні буде достатньо матеріалу для більш ґрунтовних суджень і оцінок. Тому краще не квапитися з висновками. Як правило, явища такого масштабу стають виднішими на відстані¹¹

Аж ніяк не заперечуючи справедливості такого твердження в загальному плані, як добре знайомого і достатньо апробованого методологічного принципу оцінки масштабних суспільних явищ і процесів, у даному конкретному випадку, коли йдеться не лише про абстрактну оцінку, а й про певне визначення можливої моделі конкретної суспільної поведінки на, без перебільшення, переломному етапі історичної еволюції цілих народів і системи

міжнародних відносин в цілому, вважали б не зайвим нагадати одне достатньо цікаве міркування Й. Шумпетера.

Цей самотній представник світової економічної думки з висоти свого життєвого досвіду, набутого в умовах драматичної епохи злетів і поразок імперської моделі глобалізації, небезпідставно звертає нашу увагу на той факт, що хоча і є правда в думці Джефферсона про те, що в кінцевому підсумку народ мудріший кожного окремо взятого індивіда, або у висловлюванні Лінкольна про неможливість “дурити всіх весь час” Але обидва ці висловлювання не випадково підкреслюють довготривалий аспект. Без сумніву, можна стверджувати, що з часом колективна свідомість людей виробляє свої думки, які досить часто видаються у вищій мірі розумними і навіть далекоглядними. Історія, однак, складається із послідовних короткочасних ситуацій, котрі здатні докорінно змінити хід подій. Якщо у короткотерміновій перспективі можна обдурити всіх і примусити їх прийняти те, чого вони насправді не хочуть, і якщо це не виключення, на яке можна заплющити очі, то ніяка кількість ретроспективного здорового глузду не змінює головного висновку: не народ в дійсності піднімає і вирішує питання, ці питання, що визначають його долю, піднімаються і вирішуються за нього. Прихильник демократії більше, ніж хто інший, має прийняти цей факт як данність, оскільки тоді ніхто не зможе стверджувати, що його віра у демократію є удаваною¹².

Немає жодного сумніву в тому, що В.Б. Кувалдін чудово розуміє всю суперечливість народження нової моделі світового розвитку, оскільки пише далі, що становлення мегасупільства супроводжується неабиякою боротьбою різних сил на світовій арені. На кону – інтереси корпорацій, великих соціальних груп, впливових організацій, цілих держав. Як підкреслює дослідник, кожний учасник цього

протиборства прагне відстояти чи нав'язати свій проект або хоча б “підправити” триваючий процес у своїх інтересах.

Тим більше дещо занадто романтичним, особливо вже після добре відомих спроб досить рішуче “підправити” цей процес за допомогою військової сили і навіть створити цілу новітню міжнародну систему для подальшої збройної “роботи над помилками” історії окремих народів, видається наступне твердження автора щодо напрочуд природнього, суто дифузійного характеру сучасного мегасуспільства, яке, виявляється, зовсім “не руйнує існуючі суспільства, а неначе “вбирає” їх в себе, поступово перетворюючи у відповідності зі своєю внутрішньою логікою. Автор чомусь сміливо констатує, що вперше в історії воно (мегасуспільство) створюється не вогнем і мечем, а з використанням більш цивілізованих методів, хоча одночасно і зауважує, що “силовий примус у нових формах відіграє суттєву роль”. Підкреслюється, що мегасуспільство виростає поволі, використовуючи усталені форми буття як “будівельний” матеріал”¹³

З приводу такого роду “багатовекторного” висновку хотілося б лише зауважити, що, попри всю його зручність (для охочих силовими методами “підправляти” світовий процес поширення абсолютного гуманізму), все ж подібне “стерилізоване” уявлення про глобальну цілісність суспільного середовища залишає досить суперечливе враження. Воно чомусь дуже нагадує добродійне спілкування великої і прудкої рибини з більш дрібними та кволими екземплярами на шляху досягнення остаточного шлункового порозуміння, безумовно також “зі своєю внутрішньою логікою”, суто фізіологічними характерними ознаками добре всім знайомого процесу травлення. До того ж і згадане “використання більш цивілізованих методів” цілком відповідає нестримному і надзвичайно обнадійливому прогресу в галузі озброєнь.

Подальший вишуканий авторський аналіз, який демонструє незаперечні переваги ґрунтового системного мислення, тільки підтверджує небезпідставність такого роду суб'єктивного враження від споглядання розмаїтої картини глобальних процесів і явищ. Після певного логічного спрощення витончених понятійних надбудов отриманий спільний знаменник цих процесів неминуче повертає нас у знайому площину добре відомих історичних пропорцій. Як підкреслює сам дослідник, центральна і найбільш складна проблема становлення мегасуспільства – як будуть налагоджуватися відносини з національно-державними організаціями.

Достатньо симптоматичним є авторський розвиток відомої тези про те, що сенс і значення глобалізації порізно оцінюється в столицях різних держав і залежить від рівня їхнього розвитку. Як дуже дохідливо і відверто роз'яснюється читачеві, “для рвонувшого уперед Заходу вона відкриває унікальні можливості, для відсталого Півдня – вибір між залежністю та ізоляцією.”

Зрозуміло, що така постановка питання з боку мегасуспільства і тих сил, які зарезервували для себе місця на його капітанському містку, у більшій мірі нагадує своєрідний “всесвітній ультиматум.” Саме тому автор спеціально акцентує нашу увагу на такій особливій темі, як стратегія виживання і розвитку невеликих держав у глобалізованому світі. Для нас принципове значення має авторський висновок стосовно того, що обмеженість ресурсів і можливостей примушує такі держави шукати свою екологічну нішу на світових ринках, сполучаючи лібералізацію та відкритість економіки з чіпким захистом національних інтересів¹⁴ Оскільки, як наголошується далі, відверто еґотична політика нинішніх творців глобалізації може знову надовго перекреслити цей грандіозний і багатообіцяючий проект.

Разом з тим, навряд чи можна цілковито погодитися з авторським твердженням, що саме “глобалізація, зростання взаємозалежності національних економік, бурхливий розвиток транснаціональних комунікацій переводять проблему розриву між бідними і багатими в ранг загальносвітових”¹⁵

Мабуть, не буде дуже значним перебільшенням зауваження, що сама ця проблема вже стара як світ і була достатньо актуальною значно раніше тріумфальної перемоги Інтернету. Достатньо лише згадати вже трохи підзабутий “Маніфест комуністичної партії” та кинути неупередженим оком хоча б на епоху розквіту колоніалізму, або ж поглянути на тривалу еволюцію пролетарського інтернаціоналізму вкупі з національно-визвольними змаганнями пригноблених народів “бідних континентів”.

Прагнучи уникнути спрощених тлумачень соціальних наслідків глобалізації виключно у чорно-білих тонах, автор відзначає, приміром, що за останні десятиліття велика група країн, що розвиваються, просунулась уперед у своєму соціальному розвитку. Зокрема, зросла середня тривалість життя, і майже увесь приріст був досягнутий саме за рахунок країн, що розвиваються, число яких у категорії довгожителів зросло з 22 до 49. Побіжно нагадується, що певні результати досягнуто і у боротьбі з масовим голодом, але що то за результати, нажаль не конкретизується. Однак, мабуть, і без будь-якого спеціального аналізу можна бути впевненим, що світові витрати на подолання масового голоду не йдуть ні в яке порівняння із задоволенням потреб військово-промислового комплексу.

Одночасно з цим, дослідник цілком справедливо наголошує, що однією з головних жертв глобалізації стала саме соціальна сфера. У ряді країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою політика жорсткої економії зайшла так далеко, що призводить до деградації суспільс-

тва, девальвування і розтрати людського капіталу – головної запоруки розвитку. Програми лібералізації та структурної адаптації, які пропонуються міжнародними інститутами, все більше підпорядковують соціальну орієнтацію розвитку зовнішнім економічним силам. “Зовнішнє управління” зменшує здатність національних урядів проводити самостійну політику, підтримувати прийнятні життєві стандарти, розвивати соціальну інфраструктуру.

В цілому, безсумнівно, ключові авторські міркування можуть слугувати достатньо надійним орієнтиром у складному просторі сучасної глобалістичної проблематики. Що надзвичайно важливо, вони достатньо активно стимулюють необхідний розвиток системного глобального мислення, вкрай необхідного для самостійного наукового пошуку.

Дуже корисною для адекватного розуміння глобалізації видається також і наступна цікава розвідка В.І. Толстих, присвячена соціо-культурному виміру сучасних загально-світових процесів. Дуже слушним, на наш погляд, є зауваження автора стосовно проблеми певної розпливчатості самого поняття “глобалізація”, що коріниться не у наявності термінології і дефініцій, а впливає із складнощів самовизначення людством свого місцезнаходження і стану в історичному просторі і часі. На думку автора, точнішим і змістовнішим є уявлення про глобалізацію як про початок і, водночас, прозвісницю гігантського зрушення і розлому, які передбачають зміну русла розвитку самої людської історії¹⁶

Однак, визнаючи безперечну цінність запропонованих підходів в цілому, навряд чи можна повністю погодитись із подальшим авторським висновком, що “у рамках історичного підходу втрачає сенс і по суті знімається питання про начебто західне походження ідеї глобалізації”. Як підкреслює автор, ця ідея сягає уявлень, які виникли (у своєму

початковому вигляді) майже три тисячоліття тому, задовго до розділення культур на “східні” та “західні”, у перших грецьких філософів, ізраїльських пророків, конфуціанців та даосистів у Китаї, біддистів і джайністів у Індії. Лише згодом ідея всеєдності людського буття була підхоплена і по-своєму інтерпретована християнством. Тому, на думку дослідника, у жодної з існуючих культур і релігій немає підстав претендувати на одноосібне авторство і привласнення ідеї, що від народження набула форми вселюдськи-загальнозначимого заповіту, заявленого від імені цілого сузір’я мислителів різних народів і культур для всіх майбутніх часів і поколінь¹⁷

Як на наш погляд, культурологічна звабливість такої історично спадкової свободи могутнього людського духу під неосяжним склепінням всесвіту цілком очевидна. Однак у сьогоденнішому контексті людського буття ми, все ж таки, маємо безпосередню справу не з формою “вселюдськи-загальнозначимого заповіту”, а в першу чергу з динамічною моделлю добровільно-примусової єдності матеріального життя людства, з цілком конкретними геополітичними трансформаціями і стрімкою зміною фундаментальних, сутнісних ознак людського існування. І, на наш погляд, саме історичний підхід не лише не знімає, як вважає автор, а навпаки, актуалізує питання щодо авторства, конкретних творців цієї моделі і тих чинників, що визначають її ніби-то абсолютно автономний саморозвиток. Адже, позбавляючи нинішню глобалізацію будь-якого генетичного взаємозв’язку з конкретною цивілізаційною системою цінностей, ми фактично звільняємо реально існуючих творців суперсучасної глобальної гри від будь-якої моральної відповідальності за майбутнє людства. Адже в такому випадку за будь-яких обставин можна буде виправдатися перед нащадками дуже зручною фразою – “Так склалось історично...!” Варто зауважити, що сам автор зго-

дом, хоча й трохи іншим логічним шляхом, залишаючись у високій царині святих принципів гуманізму, демократизму, терпимості і ненасильства, фактично приходять до аналогічного висновку, коли проголошує, що “духовна всеєдність глобального світу неможлива без етичної єдності”¹⁸.

Тобто, абсолютно не применшуючи незаперечної наукової і навіть естетичної цінності авторського здобутку, хотілося б лише підкреслити, що коли вже духовна реформація проголошується ключем до всесвітньо-історичного завдання порятунку природи, культури, людини, безпеки світу, то вона, ця реформація, принаймні повинна мати у якості каркасу цілком реальну і прагматичну систему дійових морально-етичних принципів. Самі принципи як такі, звичайно, існують споконвіку, однак зводять їх у певну систему і беруть на озброєння конкретні люди у конкретних історичних умовах. Або ж ці самі люди проголошують, що етика як така за умов глобалізації є анахронізмом, який заважає успішному функціонуванню непересічної особистості в оновленому “вселюдському” середовищі стрімкого саморозвитку байдужого Всесвіту.

Підсумовуючи наше побіжне знайомство з цим надзвичайно змістовним номером “Практичної філософії”, хотілося б також коротко зупинитися на цікавій і корисній статті Е.Ю. Афоніна та А.Ю. Мартинова щодо глобального аспекту суто соціально-історичного розвитку.

Автори акцентують увагу на деяких підсумках фахової дискусії з проблем глобалістики, що ось вже чотири роки триває на сторінках російського журналу “Мировая экономика и международные отношения». На наш погляд, безумовно плідною є висловлена у даній статті пропозиція розглянути глобальний аспект соціально-історичного розвитку з точки зору імманентних тенденцій цих процесів,

що знаходять прояв у сфері економіки, політики, культури на трьох рівнях:

1. Особистістному (людина).
2. Національно-державному (суспільство).
3. Світ-системному (цивілізація)¹⁹

У цьому зв'язку хотілося б висловити лише одне коротке міркування стосовно сучасних ознак самодостатнього функціонування наведеної схеми у глобальному середовищі. Останніми роками складається все більш стійке враження, що фактично, йдучи назустріч один одному, людина і суспільство зустрілися за допомогою демократії лише на короткий історичний проміжок часу, і, схоже, саме зараз на наших очах «світ-системний», глобальний чинник знову безжально руйнує з великими зусиллями налагоджений зв'язок перших двох ланок. І це, як правило, досить майстерно пояснюється об'єктивно обумовленою необхідністю здійснення «своєрідного переходу до нових соціально-історичних завдань».

Цитуючи слова Г.А. Трофименка, автори слушно звертають увагу на виключно важливу роль США в новонародженій світовій політиці та сфері глобальної економіки. Зокрема, наголошується, що Сполучені Штати, не встигнув ще до кінця закріпити плоди перемоги у першій холодній війні, квапляться почати і швидко завершити другу з метою надовго закріпити свою керівну глобальну роль без реальної гарячої війни²⁰.

Стає цілком очевидним, що й сам характер глобалізації починає все помітніше залежати від внутрішньої ситуації у США. У цьому зв'язку видається вчасним нагадати слова вже цитованого нами вище Й. Шумпетера, який добре відомий світові не лише через те, що протягом двох років викладав у Чернівцях, а ще й тим, що свою кар'єру і життєвий шлях він завершив на посаді президента Американської економічної асоціації. Так от, цей

непересічний економіст і соціальний психолог спеціально звертав увагу на те, що різні індивіди і групи вкладають у поняття спільне благо різний зміст. Цей факт, прихований від утилітариста вузькістю його поглядів на світ людських думок, породжує принципові протиріччя, котрі неможливо усунути за допомогою раціональної аргументації, тому що вищі цінності – наші погляди з приводу того, яким чином мають бути влаштовані життя і суспільство, - неможливо затиснути в рамки простої логіки. У ряді випадків тут можна досягти компромісу, але американці, які говорять: “Ми хочемо, щоб наша країна озброїлась до зубів і потім боролася за те, що ми вважаємо правильним, у масштабах всієї планети”, і американці, які говорять: “Ми хочемо, щоб наша країна найкращим чином вирішувала свої проблеми, бо лише тим вона може служити всьому людству”, дотримуються настільки нездоланно різних цінностей, що компроміс може призвести до шкоди²¹.

Для більш точного розуміння характеру впливу світоглядного глобалізму в українських умовах необхідно також зважати ще й на ту особливу соціально-психологічну ситуацію, що виникає внаслідок її сполучення із таким поширеним явищем як “пост-тоталітарний синдром інерційного антидержавництва”. Рішуче засудження суспільством тоталітарної держави, яке мало місце після викриття її гріхів, напрочуд швидко трансформувалось у відверту пропаганду негативного ставлення до держави взагалі. Ринкові фундаменталісти намагалися не звертати особливої уваги на соціальні цінності, аргументуючи це тим, що якими б ті цінності не були, вони автоматично знаходять свій прояв у ринковій поведінці. Реформи без відповідного врахування соціального аспекту суттєво сприяли поширенню правового нігілізму нового зразка. Окрім того, до процесу правотворчості залюбки підключилися люди, які виявилися мало підготовленими до цієї

тонкої і, за своїм змістом, високотехнологічної роботи. У підсумку більшість т.з. “нових незалежних держав” кинулася від однієї крайності до іншої – від закритого суспільства до капіталізму без правил. Спроби застосовувати монетарну політику до економіки, яка не реагує на монетарні сигнали, були заздалегідь приречені на невдачу. На тлі такого дисгармонічного стану суспільної свідомості сприйняття нових сутнісних ознак світового розвитку, осмислення його все більш комплексних якісних характеристик просто не могло відбуватися без певних ускладнень, тим більше, що на очах розпочалася руйнація тільки-но освяченого переможною демократією розуміння прогресу як усвідомлення свободи. Доречі, схоже, що у сусідній Росії врешті збагнули всі небезпеки неконтрольованого розвитку такої ситуації. Державницьке мислення там стрімко збільшує кількість своїх прихильників, причому на достатньо практичному рівні, а не лише у шатах показного і агресивного псевдо-патріотизму.

2. Економічний глобалізм у проблемному полі всесвітньої історії

Як ми вже переконалися в ході побіжного знайомства з основними напрямками актуальної глобалістичної дискусії, глобалізація – це складне і багатопланове історичне явище, яке не зводиться виключно до трансформації економічного життя. Однак, ні в кого не викликає сумнівів, що визначальною ознакою сучасного етапу глобалізації є кардинальні зрушення в економічній діяльності. Нове обличчя світової економіки, сформовано перш за все завдяки появі і надзвичайно динамічному поширенню інформаційних технологій, вже стало достатньо звичним. Вважається, що саме ця т.з. “нова економіка” повинна стати основою майбутнього глобального суспільства. Хоча, як відзначає В.Б. Кувалдін, залишається достатня кількість

скептиків, які не вважають інформаційну революцію рівноцінним еквівалентом справжньої науково-технічної революції за своїм потенціалом впливу на зростання продуктивності праці²².

Як відомо, поняття “глобалізація” перш за все асоціюється з діяльністю потужних *транснаціональних компаній*. Вже згадувана нами вище “іронія історії” у даному випадку знаходить свій безпосередній прояв у новій якості співвідношення національного та інтернаціонального. Якщо ще на початку 70-х для багатьох урядів світу настав вельми відповідальний момент прийняття найважливішого рішення: яку позицію необхідно зайняти щодо великих транснаціональних компаній, котрі за попередні чверть століття перетворилися у справжніх велетнів, то сьогодні непоодинокими є випадки, коли такі компанії все відвертіше прагнуть спільно визначати свою позицію щодо тих чи інших урядів світу. Кожна з них переслідує перш за все свої власні інтереси, а вони далеко не завжди співпадають з інтересами окремих урядів, у тому числі уряду країни основного місцезнаходження.

Добре відомо, що далеко не для всіх представників мультинаціонального бізнесу є бажаними відкриті дискусії з приводу сучасної ролі, прав і обов’язків міжнародних корпорацій. Багато хто переконаний, що досить небезпечно акцентувати увагу на швидкому зростанні міжнародних компаній, оскільки цими фактами можуть бути стурбовані уряди і громадськість різних країн, що може призвести до вжиття небажаних заходів. Разом з тим, не можна не помічати, що сьогодні як уряди, так і органи місцевого управління прагнуть інвестувати у промисловість якомога більше. Вони по-справжньому конкурують між собою з метою отримання допомоги від міжнародних компаній при реалізації таких своїх намірів.

При цьому, мабуть, варто також не забувати і про те, що, за влучним висловом К. Т'югендхета, “рух багатонаціональних компаній можна порівняти з рухом армії, яку супроводжує велика група людей, що обслуговує її на привалах.” Зазначений автор, співробітник відомого органу ділових кіл Англії “Файненшел таймс”, у своїй праці початку 70-х рр. пророкував, що по мірі зростання впливу міжнародних компаній їх взаємовідносини з урядами будуть погіршуватися. В одних випадках напруга буде виникати у зв'язку з масштабами операцій компаній та притаманною їм гнучкістю, а також внаслідок тих труднощів, з якими зустрічаються уряди під час спроб утримати їх під контролем. В інших випадках проблеми виникнуть внаслідок того, що йдучи назустріч бажанням, законам та політиці одних урядів, компанії викликають невдоволення інших. Самі ж компанії, на його думку, будуть намагатися повсюди залишатися добрими громадянами. Однак їх нестримне прагнення до примноження прибутків і збереження власних інтересів з одного боку, та необхідність вибрати між вимогами і бажаннями кількох урядів – з іншого, невідворотно створюють труднощі²³

В цьому зв'язку вважали б доречним звернути увагу на нещодавню появу монографії міжнародного колективу дослідників (під редакцією М.В. Бібікова), що присвячена актуальним проблемам *історії бізнесу*. Симптоматично, що ця праця підготовлена на базі Інституту загальної історії РАН у зв'язку з XIX Міжнародним конгресом історичних наук (Осло, 2000). Як відзначає М.В. Бібіков у передмові до даного видання, за останні роки *історія бізнесу стала новим викликаючим інтерес предметом*. Молоде покоління істориків бізнесу відійшло від колишніх розробок на замовлення по історії окремих компаній і спрямувало серйозні зусилля на тематичні концептуальні та порівняльні дослідження еволюції бізнесу²⁴

Як підкреслюється автором і упорядником зазначеної праці, за поки що відносно короткий період існування історії бізнесу як науки, вже можна побачити результати її певної еволюції протягом останнього десятиріччя. Історія бізнесу з'явилась на світ як свого роду прикладна дисципліна до практичної діяльності фірм і компаній. Однак згодом вона перетворилася на інтердисциплінарну галузь, що поєднує задачі і методи економічної теорії, соціології, соціальної психології, теорії організації, міжнародної політології, математичної статистики, демографії.

З огляду на потреби дослідження проблем глобалізації історія бізнесу як повноцінна наукова дисципліна набуває, на наш погляд, виключно важливого значення, однак варто визнати, що головні звершення вітчизняних істориків на цій ниві залишаються поки що попереду. Очевидно, дається ще взнаки недостатньо осмислена, з точки зору національної історії, своєрідність національного бізнесу і відчутна неоднозначність триваючого на наших просторах вельми специфічного процесу первісного нагромадження капіталу. Однак це не повинно закривати шляхи узагальнення світового досвіду. Зокрема, для уважного відслідковування процесів глобалізації важливими видаються всі теоретичні напрямки історії бізнесу – і так звана інституційна економіка, і теорія інновацій, теорія культури і нові концепції стратегії бізнесу. Історія глобалізації це перш за все історія глобалізації бізнесу, яка справила і справляє величезний вплив на конкурентоспроможність конкретної національної економіки.

Виключно важливе місце у дискусії істориків бізнесу посідає нині *проблема взаємостосунків держави та вільного підприємництва, урядових структур і бізнесу, адміністративних інститутів та ринкової економіки*. Давно помічено, що деякі найбільш складні проблеми виникають у взаємовідносинах між компаніями та урядами

тоді, коли країна вважає, що її промисловість підпадає під іноземний контроль, і що уряд не має своєї частки у зростаючому міжнародному бізнесі. Коли ж потік прямих капіталовкладень в країну і посилення позицій іноземних міжнародних компаній супроводжується розширенням діяльності місцевих міжнародних компаній на іноземних ринках, то взаємовідносини контрагентів стають значно більш спокійними. За таких умов суттєво менша вірогідність виникнення націоналістичного почуття роздратування та недовіри до іноземців.

Цілком зрозумілою є також та обставина, що *фінанси і банки є центральним предметом історії бізнесу*. Саме у цій галузі останніми роками з'явилася ціла низка фундаментальних праць а також спеціальних досліджень, присвячених фінансуванню промисловості, питанням фінансових криз, інфляцій, грошовим реформам, функціям центральних банків та банківських установ у рамках існуючих та нині існуючих економічних систем²⁵

Мабуть, було б зайвим пояснювати важливість такого роду досліджень для прийняття і корекції вагомих політичних рішень в галузі українських реформ, для підтримання політичного діалогу в суспільстві на відповідному фаховому рівні і для розвитку дійсно стратегічного, національно відповідального політичного мислення.

Швидко накопичується і чекає свого іманентного історичного узагальнення величезний обсяг інформації щодо гіпертрофованого посилення ролі фінансових чинників глобалізації. Як засвідчують прикрі наслідки останньої глобальної фінансової кризи, таке осмислення і на рівні підприємців, і на рівні державних органів влади та науковців все ще суттєво запізнюється і, безперечно, не сягає потрібної глибини. У даному випадку в рамках історичного підходу завжди виникає одне й те ж досить цікаве запитання – чи таке запізнення і певна інтелектуальна

недовершеність дійсно є проявом обмеженості людських пізнавальних можливостей, чи це просто невід'ємна складова налагодженої системи політико-ідеологічного супроводження захоплюючої фінансової гри у масштабах всієї планети? Дослідник, який намірється неупереджено розібратися з цією проблемою, ризикує опинитися, з огляду на брак якісної і всебічної інформації, перед очевидною небезпекою чергового і невідворотно суб'єктивізованого пошуку “злого генію історії”. Раптово з'ясовується, що славнозвісне “відкрите суспільство” у деяких суттєвих параметрах свого глобального функціонування може залишатися напрочуд щільно закритим з огляду на те, що комерційна таємниця глобальних та загальнонаціональних фінансових оборудок дивовижно легко трансформується у комерційну таємницю досить непевного фінансового майбутнього цілих народів.

Трагічні наслідки появи між бізнесом і суспільством такої “золотої завіси” на глобальному рівні зазвичай мультиплікуються завдяки байдужості і безвідповідальності малокомпетентних політиків та внаслідок кричущого невігластва широких верств населення. Суттєву роль у таких випадках відіграють також і небезпечні вади традиційної економічної ментальності. Адже протягом своєї історії люди завжди платили достатньо високу ціну за притаманну їм схильність до легких шляхів та швидких грошей.

На наш погляд, не буде занадто великим спрощенням поглянути на всесвітньо-історичний процес як на процес невпинної і достатньо запеклої конкуренції, конкуренції особистостей, держав, ідей та світоглядів. Не скочуючись до соціал-дарвінізму, обурено засудженого як самовідданими гуманістами так і визнаними апологетами найсуворішої диктатури, все ж вважали б за потрібне звернути увагу на певні якісні ознаки функціонування конкуренції у новому

глобальному суспільстві. Адже така добре відома першооснова діалектики як “єдність і боротьба протилежностей”, по великому рахунку, є також ні чим іншим ніж конкуренцією, але на більш високому узагальнююче-функціональному рівні, поза матеріальною оболонкою конкретних суб’єктів історичного поступу. Це, так би мовити, своєрідна форма саморозвитку конкуренції як світової ідеї.

В ході індустріального розвитку в ринковому середовищі визрівають нові конкурентні умови, що змінюють загальний вектор конкуренції. Відбувається перехід від використання головним чином порівняльних національних переваг до використання динамічних конкурентних переваг, заснованих на науково-технічних досягненнях, інноваційній активності всіх стадій виробничого циклу – від створення товару до просування його від виробника до споживача.

Фахівці вважають, що варто розрізнити глобальну конкурентоспроможність країни на світових риках, конкурентоспроможність країни на національному ринку і конкурентоспроможність на мікрорівні (рівні фірм) на національному і світовому ринках.

Держава забор’язана чітко і ясно формулювати базові параметри конкурентного середовища – рамкові умови функціонування бізнесу, і забезпечити їх стабільність (основні індикатори податкової, кредитної, грошової, митної, закупівельної, трудової, інноваційної, інвестиційної політики і т.п.). В свою чергу, бізнес має відкрити свої реальні фінансові потоки (хоча б в рамках річних фінансових звітів за міжнародними стандартами), щоб не викривляти уявлення про можливості підвищення конкурентоспроможності підприємств у ринковому середовищі²⁶.

Ще у 70-ті рр. для розвинутого капіталізму стала характерною ситуація суттєвої активізації фінансових інституцій, які, обіцяючи високі прибутки, приваблювали потен-

ційних вкладників з метою залучення їхніх коштів для здійснення своїх операцій. Для таких операторів фінансового ринку надзвичайно цікавими є країни, які внаслідок низьких показників реального зростання та високого рівня безробіття вимушені робити все більше і більше боргів. Улюбленим полем діяльності таких інституцій слугує також приватизація державних підприємств, попередньо виведених на достатній рівень рентабельності за рахунок національних платників податків.

Після Другої світової війни транскордонний рух капіталів був суттєво обмежений і підлягав жорсткому державному контролю з метою забезпечення пріоритетності внутрішньоекономічного зростання та зайнятості населення. Однак посилювалась зацікавленість у ліквідації такого роду обмежень в інтересах інтеграції та досягнення вищого рівня міжнародної мобільності ресурсів. У 1973 році Німеччина, Канада та Швейцарія скасували всі обмеження для міжнародного руху капіталів, у 1974 до них приєдналися США, у 1979 – Великобританія, а у 1980 – Японія. Лише десять років потому існуючі національні обмеження руху капіталів скасували Італія та Франція. Відповідна директива ЄС, з деякими винятками, набула сили з 1.7.1990 р. Таким чином було остаточно відкрито двері для короткострокового руху капіталів, якій набув форми циркуляції, що піддається не управлінню, а лише певному впливу.

На наш погляд, в українських дослідженнях на цю обставину, свідомо чи несвідомо, зверталось і звертається явно недостатньо уваги. Але ж факт залишається фактом, що виникнення незалежної України фактично співпало у часі зі створенням якісно нових рамкових умов світового і, зокрема, європейського фінансового простору. Звичайно, розвинута Європа реалізовувала свої власні інтеграційні плани, однак навряд чи хто зможе заперечити, що

передбачливі європейські (і не лише європейські) фінансисти досить вчасно врахували перспективи потужного “фінансового виверження” розтривоженого вулкану миттєво зруйнованої радянської економіки. Терміново готувалась більш ефективна фінансова система абсорбції “добровільних контрибуцій” за підсумками блискучої перемоги демократії у “холодній війні” проти тоталітаризму.

Безперечно, це не могло не позначитися і на особливостях перебігу економічного становлення нашої держави. Зрозуміло, що найменша невизначеність позиції або недбалість за умов такого нового рівня відкритості навколишнього світу швидко створює ефект своєрідного грошово-фінансового пилососа. Адже вільний доступ до всіх світових грошових ринків та ринків капіталу потребує співставних умов для капіталу по всьому світу. Об’єктивні та неповторні суб’єктивні чинники цих аспектів функціонування новоствореної національної державності ще також чекають свого неупередженого і вимогливого вивчення з боку вітчизняних істориків. Навіть коротка подорож під вітрилом українського купуно-карбованця на хвилі стрімкого потоку невідомо куди спливаючих заощаджень працьовитих громадян може бути напрочуд захоплюючою і повчальною для нащадків. Адже вільний фінансовий потік анітрохи не гірший за ту хрестоматійну річку М. Грушевського, яка буває вріжеться у високий берег і відкриє стрімку кручу. Як писав класик української історії, “цікаві речі можна побачити на такому урвищу, і хто вмів розуміти їх, як по книзі прочитає по них історію землі і того життя, що на ній розвивалось і миналось”. Історик, коли він зухвало намірився наблизитись до реального розуміння стану речей і відчайдушно намагається збагнути логіку загальнонародних здобутків і невдач, не може не брати до уваги той очевидний факт, що славнозвісна спіраль історії (у тому числі і національної) сьогодні все

тугіше накручується навколо фінансового стрижня. Якщо відкинути зайву цнотливість, то непросту історичну правду найліпше можна розгледіти через вузьке вічко банківського сейфу. Допитливому оку можуть відкритися такі виміри добре знайомих політичних пристрастей, такі своєрідні пропорції суспільного добробуту і особистого інтересу, що за своїми художніми якостями анітрохи не поступляться яскравим картинам з життя стародавньої римської держави у виконанні знаменитого Т. Моммзена. І тоді навіть економічно малоосвіченому історику стане цілком зрозумілою логіка механічного засвоєння вже на рівні політичної самоорганізації таких відомих моделей, як “акціонерне товариство відкритого типу”, “закрите акціонерне товариство” або “товариство з обмеженою відповідальністю”

3. Нова ера старих проблем: баланс поступу чи занепаду?

За умов розгортання глобальних процесів набуває все більшого практичного значення опанування історичної логіки єдності економічної і соціальної політики. На цій єдності особливо помітно позначається конструктивність чи деструктивність прогресуючого зближення параметрів зовнішньої і внутрішньої політики. Адже ще далеко не всі дрейфують у глобальному морі в достатньо комфортних умовах. Тим більше, що традиційна площа знайомої крижини національної державності невпинно зменшується, а враження складається таке, що далеко не всіх збираються запрошувати у рятівний “глобальний ковчег”. На цій прикрій обставині, зокрема, особливо загострює увагу світової громадськості Генеральний секретар Конференції ООН по торгівлі і розвитку. Як було відмічено у його доповіді, в багатьох країнах “третього світу”, перш за все країнах Африки та Латинської Америки, було здійснено скорочення бюджетних асигнувань на соціальні послуги.

Після скорочень, проведених на початку 80-х років в рамках програм стабілізації та структурної перебудови з метою подолання кризи зовнішньої заборгованості, у більшості країн цих регіонів рівні фінансування соціальних послуг на душу населення з поправкою на інфляцію і досі залишаються нижчими рівнів 70-х років. Помітно знизилась якість і обсяги послуг. Погіршився стан соціальної інфраструктури у сфері охорони здоров'я та освіти²⁷

Отже цілком очевидно, що далеко не всі країни виявилися спроможними скористатися перевагами процесу глобалізації і взяти в ньому помітну участь. Далася взнаки неадекватність економічної бази:

слабкий технологічний потенціал;

низький рівень кваліфікації кадрів у галузі підприємництва, технічних кадрів;

нестача коштів для довгострокових кредитів;

зависока вартість торгівельних кредитів і передоплатного фінансування;

нетранспарентний характер нормативно-правової бази.

Такого роду чинники перетворюють потенційні негативні наслідки глобалізації у достатньо серйозні проблеми для розвитку. Відбувається втрата автономії на національному рівні, що обмежує чи змінює можливості реалізації політики в сфері розвитку. Зростає ризик нестабільності і підриву процесу розвитку, викликаний фінансовою відкритістю. Посилюється небезпека маргіналізації. Суттєво обмежуються можливості національних урядів у справі використання інструментів макроекономічної політики для впливу на такі параметри, як обсяг виробництва, рівень зайнятості та темпи інфляції.

Практика доводить, що інвестиції це добре, однак стрімкий наплив портфельного капіталу породжує і проблеми. Такі інвестиції є нестійкими. Створюються

труднощі для макроекономічного управління при значному і неочікуваному напливі капіталу. У свою чергу, організований відток капіталу також може спричинити значну шкоду реальній економіці і фінансовим позиціям відповідної країни.

Перспективи розвитку світової економіки є далеко не настільки оптимістичними, як примусив багатьох вважати раптовий підйом 1999 року. Ефективного функціонування глобальної торгово-фінансової системи, котра стає все більш взаємозалежною, навряд чи можна досягти лише за допомогою одного інструменту – грошово-кредитної політики – особливо за відсутності відповідного рівня координації. Щоб повною мірою реалізувати потенціал нових технологій і вивести світову економіку на траєкторію прискороного зростання і тим самим створити для країн, що розвиваються, умови для сталого підвищення доходів на душу населення стане необхідним повернути фіскальну політику в арсенал захисних заходів, а також активізувати міжнародну співпрацю²⁸

За таких умов історики, мабуть, теж не повинні залишитися байдужими до тієї цікавої обставини, що нинішні політичні тенденції розвитку фінансових ринків, посилення їх домінуючої ролі є не стільки невідворотним підсумком дії базових законів капіталізму, скільки результатом свідомої політичної стратегії, взятої на озброєння у 70-80-ті роки під тиском потужних фінансових кіл, які вимагали ліквідації попередніх, занадто жорстких на їх погляд механізмів регулювання в рамках існуючих систем національного і міжнародного контролю.

Таким чином можна зробити висновок, що із розгортанням глобалізації у проблемному полі всесвітньої історії виникла ще одна своєрідна “больова точка” – це соціальна політика. Нажаль, поки що важко говорити про реальну *глобалізацію соціальної політики* або *соціалізацію*

глобальної політики. Теоретики соціальної політики мало звертали увагу на глобалізм. Європейський приклад є скоріше винятком. Відносне послаблення влади національних урядів на тлі глобально мобільного капіталу потребує змін самої структури аналізу соціальної політики. Цілком очевидно, що з припиненням холодної війни, посиленням міжнародних міграційних процесів та страждань людей від соціальної нестабільності в багатьох куточках світу питання безпеки є для світових лідерів фактично питанням соціальної безпеки. Багатьом дослідникам видається доцільним концептуалізувати ту частину суспільного діалогу, де йдеться про глобальний масштаб “держави добробуту”, яка постає з нормативних моделей і офіційних організацій, що поширюють свою діяльність на національні суспільства. Однак чи достатньо готова Україна до такого діалогу?²⁹

Нажаль, далеко не всі аспекти глобалізації знаходять таке висвітлення у науковій та суспільній дискусіях, яке б адекватно відбивало їх історичну роль і безпосереднє місце у дійсно цілісній концепції глобального розвитку. Небезпідставно захоплюючись різнобарвністю і масштабністю світових фінансових фейерверків, учасники дискусій інколи опускають, свідомо чи підсвідомо, ті реальні характеристики зрілості і конкурентоспроможності національних спільнот, які посилюються чи послаблюються внаслідок стрімких фінансових повеней і посух. Слід визнати, що це певною мірою гальмує досягнення відповідної глибини розуміння соціально-психологічної суті глобалізації та стримує визначення її реальної історичної результуючої.

Яскравим прикладом може слугувати оцінка глобальної діалектики національного та світового науково-технічного розвитку. Тобто, йдеться не про увагу до цих проблем як таких взагалі, подібних досліджень в цілому не бракує. Мова йде перш за все про обов'язкове і достатньо точне

залучення науково-технічних критеріїв до комплексного глобалістичного дискурсу, усвідомлення їх абсолютно виняткової і, можна сміливо сказати, вирішальної історичної функції. Пекуча потреба радикального зміцнення національного науково-технічного потенціалу як ключової передумова виживання в сучасному і майбутньому світі інколи просто губиться у всезагальній економіко-філософській стихії вишуканої і вже майже сакралізованої глобалістичної дискусії. Це досить дивна тенденція, оскільки на національному рівні політичне замовлення, в даному випадку, формулюється достатньо чітко і недвозначно.

У Посланні Президента України «Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.» особливо підкреслюється, що постіндустріальний вектор цивілізаційного розвитку в ХХ ст. переконливо довів вирішальну роль зростання інтелектуального потенціалу нації та науково-технічних інновацій. Україна може претендувати на гідне місце в європейській співдружності країн лише тоді, коли (і якщо!) вона опанує найскладніший інноваційний шлях розвитку, підвалини якого мають бути закладені вже на старті політики економічного зростання.

Якось забувається, що здатність створювати та ефективно використовувати власні високі технології на основі розвиненої фундаментальної й прикладної науки – це ознака справжньої незалежності держави. Як наголошує у своїй праці “Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.)” В.М.Литвин, без інтеграції науки й освіти з виробничим потенціалом нам загрожує перетворення в сировинний придаток розвинутих держав світу. Цю тенденцію підтверджує наведені в роботі дані щодо динаміки розподілу прямих іноземних інвестицій в економіку України. Як і раніше, іноземні інвестори охоче вкладають свої кошти в малонаукоємні та сировинні сфери: торгівлю, металообробку, харчову промисловість тощо. Питома вага

таких вкладень становить майже 90% усіх інвестованих сум. Як констатує автор, нажаль, і після десяти років незалежного існування стан справ із входженням країни в міжнародний науково-технічний простір характеризується як невизначений.

Особливу тривогу викликає те, що економічна криза руйнує самі підвалини перспективного розвитку. Загальна кількість виконаних українських науково-технічних розробок має сталу тенденцію до зниження, зокрема розробок зі створення нових видів техніки. За 1990-1999 рр. вона зменшилася більше ніж удвічі. Майже в 3,5 рази зменшилася кількість завершених інноваційних розробок. Переважна більшість із завершених інноваційних проєктів є короткотривалою за часом виконання (до 1 року), отже, спрямованою не на перспективу, а на задоволення кон'юнктурних потреб³⁰.

Тобто, можна зробити висновок, що в умовах незалежної державності і досі не вирішено питання незалежності продуктивної розумової праці. Як наслідок, невпинно пересихає колись потужне і цілосу джерело творчої наснаги обдарованого народу. Україна опиняється у вихорі сучасних глобальних проблем фактично з підрізаними "науково-технічними" крилами, що може надзвичайно серйозно завадити очікуваному крутому підйому до омріяних цивілізаційних висот. Таке враження помітно посилюється при більш близькому знайомстві із ситуацією на сучасному світовому ринку технологій. Економічними агентами на світовому технологічному ринку як правило виступають промислово розвинуті країни. Саме на них і припадає абсолютно переважаюча частка обороту світового ринку технологій.

Беззастережним прихильникам якнайскорішого розчинення всього і вся у бурхливому потоці глобалізму варто, мабуть, не забувати, що в цілому ринок технологій

характеризується високим ступенем втручання держави, яка шляхом створення відвертих і прихованих обмежень на вивіз технологій прагне зберегти науково-технічне лідерство в тій чи іншій сфері. При облаштуванні такого роду бар'єрів держава інколи керується міркуваннями національної безпеки, мотивами політичного або ідеологічного характеру. Адже новітні технології мають найбільш важливе значення серед факторів, що гарантують стабільну і все зростаючу перевагу одних країн над іншими. У світі давно зміцнилось розуміння того, що саме високі технології забезпечують перевагу, неспівставну за ознаками своєї надійності ні з чим іншим.

Як дуже слушно зауважує Ю.М. Пахомов, навіть казкові багатства не спроможні гарантувати перспективу стабільності. Без високих технологій, диверсифікованої науки та індустрії країна не здатна мати висококваліфіковані кадри, передову інтелігенцію, не зможе розвивати сучасні комунікації, користуватися новітніми інформаційними системами. Власники технологій та їх інфраструктурних передумов за сучасних умов володіють воістину невичерпними конкурентними перевагами. Причому домінує у конкурентній боротьбі саме той, хто першим застосовує новітні технології. Його частка прибутку від оновлення набагато перевищує частку у застосованому капіталі, "він неначе черпає з загального котла всесвітнього прибутку непропорційно великою ложкою"³¹

Нажаль поки що, цілком щиро захопившись своєю участю у історичному процесі становлення глобалізму як своєрідної новітньої релігійної течії і поринувши з головою у тонкощі термінологічних дефініцій, досить багато дослідників інколи забуває про ту об'єктивну обставину, що глобалізація має власний, не лише суто сервісний, а й самодостатній науково-технічний вимір. Але ж саме цей вимір абсолютно реально, а не віртуально як у сфері

фінансів, уособлює актуальний стан розвитку матеріальної цивілізації. Не випадково потужні ТНК переходять до формування розгалужених мереж, які надають можливість раціонально комбінувати ресурси різних країн, регулюючи розвиток національних науково-інноваційних комплексів та науково-технічних потенціалів різних держав у бажаному напрямку. Найбільш просунутою формою глобалізації стали міжнародні та міжкорпоративні технологічні альянси, котрі, як правило, контролюються провідними світовими фінансовими групами³².

Таким чином, на наш погляд, у нинішній “стандартній глобалістиці” попри незаперечні яскраві досягнення розкутої фантазії все ж таки ще не встановилася гармонічна і життєздатна система пропорцій. Це у першу чергу стосується ваги і суто політичного впливу науково-технічного чинника. Хоча, безумовно, в цілому останніми роками відмічається, так би мовити, сепаратний підйом зацікавленості щодо осмислення ролі науки у процесі світового економічного розвитку. Існують певні розбіжності у оприлюднених емпіричних даних, однак теза про важливість накопичення нових знань у справі динамізації економічного розвитку окремих галузей виробництва і суспільства в цілому не піддається сумніву. На її користь свідчить увесь історичний досвід людської цивілізації. Дещо складнішими, як відзначає у своєму дослідженні А.Дагасв, виглядають різноманітні спроби її теоретичного обґрунтування. Протягом трьох десятиліть, з середини 50-х до середини 80-х років у економічній науці панувала розроблена у рамках неокласичної теорії концепція т.з. екзогенного, тобто ніби привнесеного у економічну систему ззовні, технологічного прогресу. Із неокласичних теорій випливало, що всі країни, які отримали рівний доступ до сучасних технологій, повинні виходити на темпи зростання продуктивності праці, що матимуть тенденцію до зближення.

Однак цілком очевидно, що це є характерним лише для найбільш розвинутих індустріальних країн. Така ситуація сприяла у 80-ті роки стимулюванню зусиль теоретиків у напрямку побудови моделей ендogenous науково-технічного прогресу, які ґрунтуються на ідеї накопичення людського капіталу. Такі окремі спроби мали місце і раніше, однак важливий теоретичний прорив відбувся в середині 80-х років. Згідно цих моделей додаткові імпульси економічного зростання виникають завдяки накопиченню людського капіталу, який стимулює збільшення ефекту від масштабів виробництва³³

Враховуючи тему нашої розвідки, важливо зазначити, що теоретичні висновки на основі моделей ендogenous технологічного прогресу знаходять певне підтвердження у багатьох тенденціях світового економічного розвитку, пов'язаних із поглибленням процесів глобалізації. У зв'язку з цим надзвичайно важливо абсолютно чітко усвідомлювати, що глобалізація фінансової сфери є лише оболонкою реального розвитку матеріальної цивілізації. Таке нагадування не повинно сприйматися як недооцінка ролі фінансового фактору глобальної еволюції і тим більше як упереджене ставлення до цього ключового чинника ринкових стосунків. Але все ж таки фінанси – це тільки паливо локомотиву світової економіки, паперовий еквівалент цього локомотиву і навіть влада над машиністами та пасажирами, але - ще далеко не сам локомотив. Беззастережна орієнтація виключно на нові функціональні аспекти буяючих фінансових ринків не вирішує всіх проблем національного і світового поступу. Прагнення до швидкого збагачення за рахунок вдосконаленого але за своєю суттю примітивного “переміщення цінностей” є ні чим іншим як давно знайомою “ідеологією кочовиків”, яка неодноразово виникала і зникала протягом історичної еволюції міжнародних стосунків. Поява своєрідної нової всесвітньої “Золотої

орди” безперечно може принести суттєвий прибуток її фундаторам але аж ніяк не гарантує створення надійного підмурку мирного і стабільного майбутнього людства. Лише послідовне накопичення людського інтелекту на здорових засадах реального а не декларативного гуманізму може слугувати ознакою справжнього прогресу.

Цілком зрозуміло, що у такій ситуації безнадійна втрата національного науково-технічного потенціалу не лише закреслює по-справжньому героїчні, подвижницькі зусилля попередніх поколінь, а й повністю нівелює кращі приривання поколінь прийдешніх.

По-перше, за своєю досяжністю абсолютна економічна ефективність при такій активній та суперечливій динаміці комплексу внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків все одно скоріше нагадує славнозвісну лінію горизонту. По-друге, попри нашу звичку до фетишизації уривків абсолютної істини, на нинішньому цивілізаційному переломі будь-яка досягнута ефективність без опори на оптимальний механізм інтелектуального самовідтворення нації швидко набуде ознак швидкоплинного явище у конкурентному середовищі глобалізованого світу. Адже, навіть суто логічно, для підвищення стандартних показників економічної ефективності шанси існуватимуть завжди, а от відновлення національного науково-технічного потенціалу після винищення “грибниці національного інтелекту” є справою дійсно безнадійною. Особливо з урахуванням притаманної нам на рівні ментальності стійкої відрази до послідовного технологічного мислення.

Коротко підсумовуючи викладене хотілося б ще раз наголосити, що, не дивлячись на безліч найрізноманітніших тлумачень та підходів, все ж таки серцевиною світової соціально-політичної системи залишається національна держава, від якої люди чекають керівництва економікою, постійного поліпшення свого життєвого рівня, захисту від

внутрішніх та зовнішніх потрясінь, а також вирішення актуальних політичних та соціальних проблем. Батьківщина і національні самосвідомість залишаються ключовими орієнтирами й ознаками громадянської спільності, разом з тим, потужність і вплив глобальних процесів постійно зростає. В інтересах як урядів так і представників бізнесових кіл визнавати існуючі реалії, оскільки лише за таких умов відкриваються можливості гармонічної співпраці.

З одного боку, якщо уряд дійсно не хоче, щоб вся промисловість підпала під контроль іноземних фірм, він має реально підтримати національне підприємство, яке бореться за своє існування. З іншого боку, особливо на етапі становлення, для національної ділової та управлінської еліти всіх рангів повинно стати абсолютно зрозумілим, що набуте ними неформальне “подвійне громадянство” (мається на увазі своєрідне “громадянство” у власній фірмі або впливовій транснаціональній структурі) має знаходитись у більш гармонійних стосунках із громадянством рідної держави. У протилежному випадку ерозія молодого державності буде суттєво випереджати навіть аналогічні “інтернаціоналістичні” тенденції глобального міжнародного середовища. Такого роду занадто прискорене “глобалістичне змушнення” національних еліт як правило шкодить процесу адекватного розуміння специфіки національних інтересів та їх практичній реалізації, руйнує підвалини політичної і, що надзвичайно важливо, моральної консолідації суспільства на вирішальному етапі його історії.

Разом з тим недооцінка впливу сучасних глобальних процесів або ж недостатньо кваліфікована реакція на їх суперечливу динаміку загрожують не менш серйозними небезпеками для держави та її громадян. Несвоєчасне врахування триваючої руйнації національних бар’єрів призводить до непоправних врат потенціалу національного поступу і відкриває можливості виключно для негативних

впливів глобалізації, залишаючи державу та абсолютну більшість її громадян осторонь нових шансів і можливостей.

Фактична ліквідація різниці між зовнішньою та внутрішньою політикою конче потребує поглибленого розуміння нової діалектики суспільного розвитку і застосування виваженої державної концепції “нової відкритості та нової солідарності”. Цілком очевидно, що таке непросте завдання потребує якісно нового технологічного рівня мислення з боку влади та відповідної суспільної підтримки. Саме у таких критичних умовах і з’ясовується суттєва різниця між державним розумом та державною зарозумілістю. Адже, хоча сучасна держава оцінюється із використанням різних критеріїв, і їх достатньо багато, все ж головним і визначальним критерієм залишається рівень керованості розвитку країни. Від цього у першу чергу залежить стан суспільства, його економіки і політичної сфери, розвиток науки, освіти, культури. Призначення держави як організації публічної влади як раз і полягає в тому, щоб від імені народу, в його інтересах керувати справами країни. Можна сказати, що керованість може бути забезпечена перш за все і головним чином через державу, її інститути. За умов одночасного розгортання глобалізації та регіоналізації ця аксіома ще переконливіше доводить свою життєву обґрунтованість. Тоді, коли держава перестає відповідати своєму призначенню, втрачає важелі управління, контроль за перебігом соціальних процесів, країна опиняється у надзвичайно тяжкому стані, а зовнішні глобальні чинники лише додатково ускладнюють ситуацію. Адже за таких умов людина, яка чомусь має ще й сплачувати податки, безпосередньо опиняється сам на сам як раз із тими чужими державними надпотугами, що найбільш активно пропагують ідеологію відмирання держави. А коли людина починає відчувати свою глобальну самотність, тим більше за відсутності надійних тенет розвинутої індивідуальної

моралі, не можна виключати небезпеку повторного створення передумов для реалізації похмурих пророцтв А. Шопенгауера.

Адже більшість людей, як вважав цей своєрідний філософ, безумовно віддасть перевагу загибелі всього світу а не своїй власній смерті. Нажаль, у кожної людини є налаштованість на використання іншого лише як засобу для досягнення своїх цілей. На думку Шопенгауера, злобно-егоїстичні сили в людині настільки великі, що вся культура, по суті справи, виконує функцію їх стримування та маскування. Держава і право у сукупності створюють намордник, що дозволяє стримувати найбільш руйнівні прояви, людську природу. Але “якщо уявити собі державну владу як таку що втратила силу, тобто цей намордник скинуто, то будь-хто розуміючий здригнеться перед видовищем, на яке тоді варто було б очікувати...”³⁴

Філософ відчув і своєю мовою зафіксував закінчення тих часів, коли негативні наслідки цивілізації перекривалися її позитивними підсумками і сприймалися як щось природне. Розпочалася нова епоха, коли ціна прогресу виявляється настільки великою, що може позбавити його всякого сенсу. Глобалізація у тлумаченні її найбільш відданих прихильників інколи щось вже занадто відверто нагадує деякі сутнісні характеристики етики Шопенгауера, який свого часу так палко обстоював індивідуальну етику, заперечуючи право соціуму на будь-яку моральну цінність. Відмова від визнання історичних і соціальних вимірів моралі, у яких би релігійних, національних, політичних або інших формах вони не виступали, своєрідний антинормативізм, фактично були повстанням проти панування законів та норм над індивідами. Шопенгауер не приймає категоричного імперативу Канта і цим повинен бути надзвичайно привабливим для покоління “глобалістів-практиків”. Адже саме це покоління, надзвичайно пишаючись своїм спадковим прагмати-

змом і раціоналізмом, стверджує нині у всесвітньому масштабі примат волі над розумом, ірраціонального над раціональним.

Прапор песимізму, піднятий Шопенгауером, виявився дуже привабливим для наступних поколінь, і здається, що саме глобалізації судилося відновити його похмурі фарби, дещо потьмянілі від занадто нерозсудливого історичного вжитку. Принаймні, так і може статися при збереженні того рівня байдужості до усього комплексу глобальних проблем з боку провідних світових гравців. Адже, як з'ясувалось, у самих лідерів все розвивається напрочуд добре. То ж варто уважніше придивитися до поширеної ідеї і моделі глобалізації, чи не виявиться вона раптом новим, суперсучасним виданням добре всім знайомої геополітики, тільки з дещо оновленим механізмом взаємодії ключових юридичних і фізичних осіб. Глобальний клуб все більше починає нагадувати закрите акціонерне товариство, що поширює свою діяльність у соціальному середовищі, яке так і не спромоглося запровадити прийнятні і достатньо всеохоплюючі норми регулювання активності такого роду товариств.

Отож чи варто за таких умов, якраз у період найбільшого напруження тільки-но конституйованих національних сил, занадто вже квапитися навіть у загальному плані проголошувати національну державність фантомом, що не вартий ні уваги, ні поваги. З наукової точки зору, попри всі переконливі аргументи глобалізації, це все ж видається не дуже оригінальною формою історичного ошуканства, покликаного приховати від широкої громадськості чужі національні, кланові та особисті інтереси. Адже, як зазначав у своїй доповіді з нагоди першої річниці ухвалення Конституції Президент України Л.Д.Кучма, у свідомості людей остаточно утвердилася ідея держави; народ перетворився з об'єкта політики на вищий її суб'єкт, розширилася свобода його дій у політиці та економіці³⁵

І на наш погляд, ніхто не має історичного права позбавляти народ можливості скористатися перевагами самостійного державного існування, які за роки незалежності широкому загалу українських громадян, по великому рахунку, ще так і не вдалося відчутися у повній мірі. Адже проголошена Україною стратегія європейської інтеграції не є стратегією глобалізаційно забарвленого розчинення у цивілізованій Європі, а є свідомою програмою побудови України як повноцінної і дієздатної європейської держави, здатної подбати про свого громадянина і надійно захистити його національну гідність, полегшити йому такий непростий “шлях до себе” на неблаганних перехрестях глобального прогресу.

Як писав свого часу М. Бердяєв, теорія прогресу у побутовій свідомості безтрагічна – це прекраснодушна теорія, котра хоча й стверджує страдальницький і кривавий шлях історії, але вірить, що все йде на краще у цьому кращому із світів. Роздвоєння цього світу на добру і злу стихію, зростання не лише добра, але й зла звичайна прогресистська свідомість не помічає. Прогресисти бачать зовнішню мету історії і не помічають її внутрішньої драми, котра все більше і більше загострюється. Можливо, поки ще є час, варто повернутися до комплексного і гуманістичного розуміння глобальності як спільної і суто практичної проблеми виживання людства. Однак, схоже, що таке розуміння, щойно народившись, занадто швидко перетворилося на моралізаторську абстракцію, десь загубилося у вирі силового утвердження прав людини або у запалі справедливої всесвітньої боротьби з тероризмом. На превеликий жаль, вже вкотре в історії розгублене людство намагаються переконати у тому, що справжнє громадянське суспільство швидко і якісно здатні побудувати лише військові.

- ¹ Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. (Відкрите суспільство під загрозою). К., 1999. – С. 216
- ² Див. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1., К., 1994, - С. 15-17
- ³ Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. Т.2, М., 1971, -С. 357
- ⁴ Див. С. И. Долгов. Глобализация экономики. Новое слово или новое явление? М., 1998, -С. 201
- ⁵ Див. G8 Cologne Communique 1999, point 2.
- ⁶ Див. Клепацкий Л. Глобализация и национальные интересы // Международная жизнь, 2000/№1, - С. 89
- ⁷ Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции, М. 1999, -С. 607
- ⁸ Див. Неклесса А.И. Трансмутация истории // Вопросы философии, № 3 /2001. – С. 69-70
- ⁹ Иноземцев В.Л. Вказ. праця. - С. 583
- ¹⁰ Там само. - С. 596
- ¹¹ Кувалдин В.Б. Глобализация и рождение мегаобщества. // Практична філософія. Науковий журнал. 2001/ № 2 (№ 3). - С. 4-5
- ¹² Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия: Пер. с англ. М., 1995. – С. 349-350
- ¹³ Кувалдин В.Б. Вказ. праця. - С. 7
- ¹⁴ Там само. - С. 11
- ¹⁵ Там само. - С. 12-13
- ¹⁶ Толстых В.И. Глобализация в социо-культурном измерении. // Практична філософія. Науковий журнал. № 2, 2001 (№ 3). - С. 25
- ¹⁷ Там само. - С. 26-27
- ¹⁸ Там само. - С. 60
- ¹⁹ Афонин Э.Ю., Мартынов А.Ю. Глобальный аспект социально-исторического развития. // Практична філософія. Науковий журнал. № 2, 2001 (№ 3). - С. 102
- ²⁰ Там само, - С. 111
- ²¹ Шумпетер Й. Вказ. праця – С. 354
- ²² Кувалдин В.Б. Вказ. праця. - С. 10

- ²³ Тьюгендхэт К. Международные монополии. Пер. з англ., М., 1974. - С. 245-252
- ²⁴ Див. Бибииков М.В. История экономики и бизнеса в мире сегодня. / История экономики и бизнеса: мировой опыт и современные проблемы. М., ИВИ РАН, 2001. – С. 9-15
- ²⁵ Там само. – С. 15
- ²⁶ Див. Куренков Ю., Попов В. Конкурентоспособность России в мировой экономике. // Вопросы экономики, № 6 / 2001. – С. 36-49
- ²⁷ Конференция ООН по торговле и развитию. Глобализация и либерализация. Процесс развития в условиях двух мощных тенденций. Доклад Генерального секретаря ЮНКТАД девятой сессии Конференции. Нью-Йорк/Женева, 1996. - С. 41
- ²⁸ Конференция ООН по торговле и развитию. Доклад о торговле и развитии, 2000, Нью-Йорк/Женева. - С. 10
- ²⁹ Див. Дікон Б., Халс М., Стабс П. Глобальна соціальна політика, К., 1999. – С. 17-23
- ³⁰ Див. Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.). К. 2000. – С. 179-187
- ³¹ Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации, К., 1998. - С. 371
- ³² Див. Миндели Л., Заварухин В. Международные аспекты российской инновационной политики. // Мировая экономика и международные отношения, 2001/№ 5. - С. 55-58; Иванова Н. Национальные инновационные системы. // Вопросы экономики, 2001/ № 7. - С. 59-70
- ³³ Див. Дагаев А. Новые модели экономического роста с эндогенным технологическим прогрессом // Мировая экономика и международные отношения, 2001/№ 6, - С. 40-51
- ³⁴ Гусейнов А., Скрипник А. Пессимистический гуманизм Артура Шопенгауэра // Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. М., 1992. – С. 13
- ³⁵ Литвин В.М. Вказ. праця. - С. 91

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СОЦІАЛЬНИЙ ВЕКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

За роки незалежності Україна зуміла здолати острах перед реформами і зрушити їх з місця, закласти підвалини ринкової економіки. Однак, разом з тим, темпи перетворень та рівень досконалості механізмів їх реалізації навряд чи відповідають суспільним очікуванням. Як неодноразово підкреслював Президент України Л.Д. Кучма, *соціальна ціна реформ є надзвичайно високою*. Саме це створює серйозну небезпеку девальвації самої ідеї національної державності. Ситуація, що склалася у галузі соціальної політики не дозволяє відкладати процес її реформування на більш пізні строки. Таким чином, узагальнення міжнародного досвіду в цих питаннях є не лише бажаним, а й вкрай необхідним.

Поглиблений аналіз соціальної складової загальноєвропейських процесів, об'єктивна оцінка невирішених питань і є безпосередньою метою даного розділу. На нашу думку, лише застосування соціального критерію для визначення кінцевої ефективності стратегічних рішень у галузі внутрішньої і зовнішньої політики є запорукою успішного і відповідального виконання молодого національною державою функцій соціального і морального лідерства. Причому не в застарілих формах тотального суспільного патронату, а з використанням всіх існуючих наробок ефективного застосування нормальних ринкових механізмів. Адже тільки такий шлях надає можливість втілення в життя принципів повноцінного громадянського суспільства.

У цьому зв'язку чітке, з'ясування соціальних параметрів європейської інтеграційної моделі набуває для України особливого значення, оскільки дозволяє не лише обрати

оптимальні суспільні механізми, а й визначити реалістичні строки їх впровадження. У кінцевому підсумку йдеться про тверезе визначення соціальної перспективи українського народу у широкому міжнародному контексті суверенної національної державності.

У цьому сенсі зростає потреба у більш ретельному аналізі загального соціального вектору сучасного цивілізаційного розвитку, специфіки його фіксації у ключових міжнародно-правових документах, які створюють систему гарантій прав людини. Адже сьогодні як ніколи актуальною стає проблема *повноцінного соціального тлумачення ідеї прав людини*.

Адже у правах людини кристалізуються всі найважливіші складові усталеного розвитку. Людина з його невід'ємними правами (свобода, право на життя, на недоторканість особистості, на здорове навколишнє середовище, власність, гідний рівень життя та ін.) є відправною точкою і кінцевою метою усталеного розвитку, його головним орієнтиром.

Як переконує існуюча юридична практика, для реального забезпечення прав людини величезне значення має кореляція соціальних норм із відповідною системою екологічних, санітарно-гігієнічних, медичних еталонів та стандартів. Вміщені у нормативних документах про права людини вимоги щодо забезпечення «гідного рівня життя», «прожиткового мінімуму», «покращення методу виробництва, збереження, розподілу продуктів», «найвищого досяжного рівня фізичного та психічного здоров'я», «справедливих та сприятливих умов праці», «здорового навколишнього середовища» та ін. передбачають ретельні розрахунки, конкретні науково вивірені стандарти. Без цього норми, що стосуються прав людини, лишаються розпливчатими і невизначеними, а їх забезпечення важко підлягає конт-

ролю. Саме такий підхід є вкрай важливим у сфері економічних та соціальних прав.¹

На нинішньому етапі рішучого вдосконалення правових засад національної державності особливої ваги набуває більш детальне ознайомлення з комплексною системою соціальних стандартів ЄС, аналіз еволюції нормативно-правової бази у процесі гармонізації національних законодавств країн-членів ЄС. Крім того, дуже важливим, на нашу думку, є також ретельне врахування соціально-політичних аспектів просування до членства у ЄС країн Центральної та Східної Європи.

1. Соціальна еволюція концепції європейського єднання

Не дивлячись на те, що в Угоді про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі та Угоді про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р. містились соціально-політичні положення, соціальна політика була, по суті справи, другорядною проблемою європейського інтеграційного процесу.

Стаття 2 Угоди про створення Європейського економічного співтовариства (УЄЕС) проголошує метою співтовариства «прискорене підвищення життєвого рівня» Однак, зазначена стаття обумовлює, що задекларована мета повинна досягатися шляхом створення спільного ринку та зближення економічних політик держав – членів ЄС. В ній відсутнє спеціальне посилення на соціальну політику у якості доповнення до економічної політики чи у якійсь іншій формі.

Стаття 3 (п) (дод. 1) цієї Угоди передбачає зближення законодавства держав-членів, в тому числі, очевидно, і соціального законодавства. Зближення, однак, має відбуватися у тій мірі, в якій це необхідно для відповідного функціонування спільного ринку.

Лише після формулювання курсу на остаточне завершення процесу створення єдиного внутрішнього ринку це питання набуло відповідної ваги. Угода про Європейський Союз (Маастріхт) та Амстердамська Угода засвідчили подальше підвищення уваги до розвитку соціальної сфери. Діалектика становлення соціально-політичної парадигми європейської інтеграції відповідала основним етапам практичної реалізації ідеї європейського єднання.²

До прийняття у 1974 році першої «Соціальної програми дій» європейська соціальна політика обмежувалась перш за все активністю європейського Соціального Фонду та заходами по забезпеченню соціальних гарантій робітників-мігрантів. З середини 70-х років першочергова увага приділялась соціальним програмам у сфері трудової діяльності (безпека праці, охорона здоров'я, досягнення рівності шансів громадян ЄС, підтримка трудової активності проблемних соціальних груп, тощо). Лише окремі кроки могли базуватися на специфічних правових засадах. Соціально-політичні програми спиралися на загальні норми компетенції (Ст.100 та 235 Угоди про Європейське Співтовариство) і передбачали необхідність одностайного рішення в Раді Європейського Співтовариства.

З 1974 року в цілому дістала визнання компетенція ЄС про прийняття соціально-політичних настанов. Єдиний Європейський Акт (ЄЄА 1986 року) навряд чи розширив сферу компетенції ЄС. Стаття 118а Угоди про Європейське Співтовариство регулювала виключно кроки по захисту безпеки та здоров'я на робочому місці, стосовно чого Рада вперше отримувала змогу приймати рішення кваліфікованою більшістю.

Стриманість деяких країн-членів щодо надання Європейському Співтовариству більших можливостей для впливу на соціальне законодавство і розвитку соціальної

політики призвела до того, що навіть введена Єдиним Європейським Актом Стаття 100а Угоди про Європейське Співтовариство (Гармонізація законодавства з огляду на завершення формування внутрішнього ринку) мало вплинула на застосування положення про «Права та інтереси найманих робітників»

Визначною подією стало ухвалення Європейською Радою в грудні 1989 року у Страсбурзі «Хартії Співтовариства про основні соціальні права найманих працівників».

Хартія концентрувала увагу на забезпеченні

- права на свободу пересування;
- права на прийнятну оплату праці;
- права на поліпшені умови праці та життя;
- права на соціальні послуги у країні трудової діяльності;
- права на участь у об'єднаннях і тарифних переговорах;
- права на професійну освіту;
- рівних прав чоловіків і жінок;
- права на отримання інформації, звернення та взаємодію на робочому місці;
- права на охорону здоров'я і безпеку на робочому місці;
- захисту дітей та юнацтва;
- права людей похилого віку на прийнятні життєві стандарти;
- підтримки професійної і соціальної реабілітації інвалідів.

Однак при всій своїй прогресивності, цей документ був скоріше «моральним зобов'язанням урядів», слугував своєрідним політичним сигналом для організацій найманих працівників і, внаслідок свого суто декларативного, юри-

дично незабов'язуючого характеру, не мав суттєвих матеріальних наслідків.

Профспілки і Європарламент прагнули, щоб у Хартії були сформульовані права, забезпечені позовним захистом. Однак підсумковий варіант Хартії після обговорення був сформований за принципом субсидіарності. Це означає фактично, що *Хартія покладає соціально-політичну відповідальність майже по всіх питаннях на уряди держав-членів*. Вона не закріплює права, які підлягають захисту у Європейському Суді. Такий варіант був прийнятий через позицію Великобританії.³

Прийнята в розвиток зазначеної Хартії «Соціально-політична програма дій» Комісії Співтовариства з 47-ми пунктів містила пропозиції щодо регулювання соціальних питань (різного строку дії і різної зобов'язуючої сили). Однак, їх практична реалізація просувалась дуже повільно. Основні надії стосовно розвитку спільної європейської соціальної політики були пов'язані з підготовкою нової Угоди про Європейський Союз.

Під час переговорів стосовно Угоди про Європейський Союз через відмову Великобританії дати згоду на розширення повноважень Співтовариства у сфері соціальної політики взагалі виникла загроза для досягнення єдності країн-членів. Знайдений компроміс полягав у тому, що соціально-політичні положення Угоди лишалися невпровадженими, однак натомість до неї додавався спеціальний «Протокол про соціальну політику». Тим самим інші країни-члени отримували право на використання передбачених договорами органів, процедур і механізмів для реалізації спільної соціальної політики без Великобританії.

В одній з угод, що супроводжували «Протокол», сформульовано цілі соціальної політики країн-членів (без Великобританії). Однак вони лише у питанні правового статусу найманих робітників та ролі соціального діалогу

помітно виходили за рамки Угоди про Європейське Співтовариство. Поза увагою залишались важливі сфери трудового законодавства (наприклад, правові аспекти страйку і звільнення, питання винагороди за працю). Крім того рішення щодо правового статусу найманих робітників, їх соціального захисту та соціальних гарантій, як і раніше потребували консенсусу. Це означало, що скориставшись своїм правом *Veto* будь-яка країна-член могла блокувати навіть назріле і своєчасне колективне рішення.

Однак, вже перший приклад застосування Соціального Протоколу з метою завершення двадцятирічної гострої дискусії щодо принципів «Положення про Європейські Ради підприємств» (22 вересня 1994 р.) продемонстрував прагнення більшості країн-членів до ширшого використання існуючих регулятивних можливостей і створення відповідної бази мінімальних загальноєвропейських вимог у галузі соціальної політики.

Амстердамська Угода засвідчила поступ на цьому напрямку, здійснивши інтеграцію Соціального Протоколу до системи Угоди про Європейське Співтовариство. До тексту преамбули Угоди про Європейський Союз було включено основні соціальні права з посиланням на Соціальну Хартію. Під час зустрічі на вищому рівні у Амстердамі 16-17-го листопада 1997 року до тексту Угоди про Європейське Співтовариство було також включено спеціальну главу щодо політики у сфері зайнятості. Однак слід зауважити, що, як і раніше, важливі питання соціальної політики потребували консенсусу країн-членів.

Питання майбутнього європейської соціальної політики постійно знаходяться в центрі уваги європейської громадськості. Це красномовно засвідчують такі важливі документи, як:

«Біла книга європейської соціальної політики» (липень 1994р.);

Повідомлення Комісії щодо майбутнього соціального захисту (жовтень 1995р.) і друге аналогічне Повідомлення (березень 1997р.);

доповідь «Комітету мудреців» щодо «Європи громадянських і соціальних прав» (березень 1996 р.), для оцінки якої було проведено спеціальний Європейський форум з питань соціальної політики;

запропонований Францією Меморандум щодо Європейської соціальної моделі (1996р.) тощо.

Однак, не дивлячись на політичний поступ європеїзації соціальної політики, перспектива створення т.з. Соціального Союзу ще залишається досить віддаленою. Важливі питання трудового і соціального законодавства все ще залишаються у сфері суто національної компетенції. На думку експертів така ситуація збережеться на тривалу перспективу навіть при досягненні помітного прогресу у справі інтеграції спільного ринку, підвищення мобільності робочої сили і зближення показників життєвого рівня населення. Національні системи освіти і перепідготовки кадрів, соціального страхування є досить консервативними, і універсального загальноєвропейського рішення у цій сфері навряд чи слід швидко очікувати.

Обрані європейцями обов'язкові критерії конвергенції у зв'язку зі створенням Валютного Союзу призвели до того, що більшість західноєвропейських країн вже декілька років перебуває у започаткованій з власної ініціативи стабілізаційній кризі. Стабілізація як пріоритетна мета порівняно із зайнятістю значно загострює проблему фінансового забезпечення системи соціального страхування в умовах високого рівня безробіття.

Потребують ретельного аналізу важливі аспекти конкуренції соціальних систем, започаткованої разом з глобальною конкуренцією виробничих територій. Лише з початком активного процесу європейської інтеграції стала

очевидною різноманітність соціальних систем безпосередньо в рамках культурно та історично спорідненого західноєвропейського простору.

Наприклад, датчани сплачують найнижчі внески соціального страхування, а держава фінансує 86 відсотків соціальних послуг за рахунок сплачених податків. У Франції навпаки, лише 20 відсотків соціальних потреб покривається з державної каси, а решта витрат у відповідних пропорціях забезпечується за рахунок внесків роботодавців та працюючих. В Іспанії рівень соціальних послуг є найнижчим, однак роботодавці сплачують при цьому найвищі соціальні внески. У Нідерландах основне соціальне навантаження несе на собі система індивідуального соціального страхування, однак застраховані, разом з тим, отримують і найбільший обсяг соціальних послуг. Деякі країни пропонують усім громадянам однаковий рівень базових пенсій, які в той же час по-різному забезпечуються фінансово.

Аналогічні розбіжності спостерігаються і в сферах трудової діяльності та системах соціальних гарантій відповідних умов життя (охорона сім'ї, регулювання тривалості робочого часу, рівні ставок податків та страхових внесків, рівні заробітної плати, механізми соціального захисту у випадку захворювань та ін.)

Спочатку вважалось, що системи соціального захисту під впливом спільного ринку та стабілізації економічного зростання зазнають уніфікації. Однак з огляду на різноманітність традицій та політичних підходів цього не відбулося. Останнім часом в рамках ЄС загострилися дискусії з приводу того, що можливо існуючі соціально-політичні механізми знаходяться на межі своєї ефективності, в першу чергу внаслідок зростаючого рівня безробіття та негативних тенденцій у структурі населення.

У нинішньому ЄС вже зараз на 100 працюючих припадає 125 непрацюючих.

Що стосується тривалості робочого часу, розмірів заробітної плати та законодавчого захисту найманих працівників у випадку звільнення, виникає проблема порушення принципів вільної конкуренції на ринках праці. Значна кількість експертів вже тривалий час висловлюють побоювання з приводу можливої появи т.з. “соціального демпінгу”, тобто тенденції до пониження рівня соціальних стандартів внаслідок некоректної транскордонної конкуренції. Промисловці використовують значні розбіжності у рівнях заробітної плати та ступенях розвинутої законодавчого захисту працівників для того, щоб переводити робочі місця у регіони з більш привабливим у вартісному відношенні умовами виробництва. І навпаки, дешевша закордонна робоча сила може створювати загрозу для вітчизняних робочих місць.

Частину мінімальних стандартів стосовно умов трудової діяльності в рамках ЄС вдалося затвердити Європейському Парламенту шляхом прийняття рішень більшістю голосів. Деякі країни-члени зберегли за собою право застосовувати більш жорсткі регулюючі механізми регулювання національного ринку праці і дотримуватися більш високих стандартів ніж в цілому по ЄС.

Спроба віднайти загальноєвропейське рішення щодо проблеми соціального партнерства на першому етапі була невдалою. У європейських урядів, спілок роботодавців та профспілок забракло готовності до компромісу. Поки що не зазнав суттєвих змін і сформований в рамках ЄС механізм регулювання питань соціального розвитку. Він складається з наступних ключових компонентів:

«Постійний Комітет з питань зайнятості», який починаючи з 1970 року регулярно обговорює проблеми політики щодо ринку праці;

«Консультативний Комітет з питань безпеки, трудової гігієни та охорони здоров'я на робочому місці», що був створений у 1974 році;

«Європейський Фонд покращення умов життя та праці», який функціонує у Дубліні з 1975 року;

Економічний і Соціальний Комітет ЄС, який представляє інтереси зацікавлених сторін, різних груп учасників економічного та соціального життя у процесі законотворчої діяльності.

Зазначений Комітет не має повноважень для прийняття самостійних рішень, однак у якості дорадчого органу він активно залучається до опрацювання важливих питань Європейською Радою та Європейською Комісією. У Комітеті поряд із групами, що представляють інтереси роботодавців та найманих працівників, існує також група «специфічних інтересів», котра зосереджує увагу на таких інтегральних питаннях, як, наприклад, захист споживача, ремісництво, наука та ін.

Однак, не дивлячись на значну диференціацію обсягів і форм окремих соціальних гарантій в залежності від країн та регіонів, у загальному плані відбувається процес певного зближення рівнів національних соціальних стандартів. У південних, бідніших країнах ЄС цей рівень суттєво підвищився, в той же час у більш багатих країнах, таких як Данія, Нідерланди та Німеччина, він скоріше має тенденцію до пониження. Тим не менш, все таки на теперішній момент безробітний у північних країнах отримує соціальні послуги в обсязі близько 70 відсотків від валового внутрішнього продукту на душу населення, в той час як у Греції та Італії аналогічний показник складає лише від 10 до 20 відсотків.⁴

Комплексному розумінню соціальних перспектив Європейського Союзу безумовно сприяє більш детальне ознайомлення з «Агендою-2000».

2. Соціально-економічні пріоритети програми Agenda 2000

16-го липня 1997 року попередній Президент Європейської Комісії Жак Сантер вніс на розгляд Європейського Парламенту деталізовану стратегічну доповідь ЄК під назвою "Agenda 2000" щодо зміцнення і розширення ЄС на початку нового століття. Зазначений документ обсягом у 1300 сторінок містить викладки стосовно необхідних спільних кроків членів ЄС у напрямку динамізації економічного зростання, посилення конкурентоспроможності та поліпшення ситуації у сфері зайнятості, модернізації ключових політичних напрямків, а також забезпечення відповідних умов для передбаченого розширення Європейського Союзу на Схід, аж до кордонів України, Білорусі та Молдови. Як наголосив Жак Сантер, всі згадані напрямки є тісно взаємопов'язаними, оскільки реформу аграрної політики або реформу структурної політики можливо проводити далі лише одночасно враховуючи потреби розширення та необхідність економії ресурсів.

Як підкреслюється в документі, Європейська Комісія має намір більш рішуче спрямовувати свої зусилля у сфері внутрішнього життя на досягнення *економічних та соціальних цілей Європи*, одночасно по новому вибудовуючи основні напрямки діяльності з урахуванням розширення. Вважали б за необхідне торкнутися деяких аспектів Agenda 2000, що безпосередньо стосуються мети нашого дослідження.

Зокрема, на переконання Комісії, *кроки у галузі внутрішньої політики мають бути більш рішуче спрямовані на зростання, зайнятість та якість життя*. В цьому зв'язку підкреслюється, що необхідним є створення відповідних передумов:

- Економічний і валютний союз сприятиме стабільності, більш високій ефективності ринку та активізації інвестиційної діяльності. Разом з тим повна реалізація затвердженого Європейською Радою в Амстердамі плану дій до певної міри означатиме *істотне вичерпання потенціалу зростання і зайнятості існуючого внутрішнього ринку. Подальший прогрес потребує покращення зовнішнього середовища* для діяльності середнього бізнесу та розвитку транс'європейської мережі, здатної сприяти поглибленню зв'язків країн Центральної та Східної Європи з Європейським Союзом.

- Вимога *поставити на передній план знання* означає використання досліджень та технологічного розвитку, а також програм загальної та професійної освіти для стимулювання транскордонної мобільності молодих людей та активізації процесу становлення інформаційного суспільства.

- Назріла необхідність *модернізації системи зайнятості населення*. Шляхом економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності має бути створено якомога більше робочих місць. На поліпшення ситуації у сфері зайнятості повинна бути орієнтованою і система соціального захисту, і пенсійна система, і система охорони здоров'я. На думку Єврокомісії, саме у такому напрямку має здійснюватися реформування цих важливих галузей.

- Для покращення умов життя особливих зусиль потребуватиме реалізація консолідуючої суспільної ролі економічного зростання, *створення механізмів запобігання негативним проявам прогресуючого розшарування суспільства*.

Особливу увагу приділено підвищенню ефективності Структурного фонду ЄС у справі *збереження єдності економічної та соціальної політики*. Після здійснення розширення роль такої єдності суттєво зросте, оскільки середній доход на душу населення у країнах-кандидатах складає лише близько третини від аналогічного середнього показника по ЄС.

Об'єктом активних реформаторських зусиль проголошено також політику ЄС у аграрній сфері. Враховуючи структуру народного господарства України і традиційну роль аграрного сектору трансформація аграрного ринку Європи має надзвичайно велике значення для нашого майбутнього, для перспектив ефективної співпраці у рамках міжнародного розподілу праці. Крім того, аграрний сектор є надзвичайно впливовим чинником розвитку соціальної сфери. *Зусилля ЄС по оптимізації сільськогосподарського виробництва безпосередньо пов'язуються зі спільною політикою розвитку сільських місцевостей*. Єврокомісія, зокрема, має намір більш активно спрямовувати на комплексний, екологічно виправданий розвиток сільських регіонів зусилля Структурного фонду.

Особливе місце у комплексі питань перспективного розвитку ЄС, як переконує ознайомлення з текстом Agenda 2000, займає безпосередньо проблема розширення на Схід. Комісія виробила свою позицію по кожній з країн-кандидатів і здійснила предметну оцінку виконання ними т.з. Копенгагенських критеріїв. Визначені у червні 1993 року Європейською Радою у *Копенгагені критерії* членства у ЄС країн Центральної та Східної Європи стосуються наступних стратегічних напрямків:

- інституційна стабільність як гарантія демократичного і правового державного устрою, дотримання прав людини а також повага і захист прав меншин;

створення у подальшому функціональної ринкової економіки, здатної витримати тиск конкуренції та ринкових сил в рамках ЄС;

прийняття на себе окремими країнами-кандидатами всього комплексу правових зобов'язань, що впливають з членства (aquis), а також визнання ними у якості своєї стратегічної мети Політичного Союзу та Економічного і валютного Союзу.

Agenda-2000 містить висновок, що реалізація планів розширення принесе ЄС суттєву політичну та економічну користь. Однак різниця між країнами-членами все ж таки збільшиться, отже має бути здійснена адекватна підготовка секторальних і регіональних адаптаційних процесів. Країни-кандидати мають здійснити суттєві інвестиції у такі сфери, як охорона навколишнього середовища, транспорт, енергетика, структурна перебудова промисловості, інфраструктура аграрного сектору та сільської місцевості. Безпека атомних станцій має бути гарантована відповідно до міжнародних стандартів.⁵

3. Деякі соціальні аспекти європейської інтеграції країн ЦСЄ

Немає сумніву, що Центральна та Східна Європа прагне назад до великої Європи. Це бажання матеріалізується у заявах про вступ до ЄС та вже здійсненому вступі деяких країн до НАТО. Членство в цих організаціях розцінюється як своєрідний економічний і політичний підмурок для тривалих зв'язків із Заходом. З початку 90-х років десять країн ЦСЄ одна за одною набули асоційованого членства в ЄС. Асоційоване членство означає початок невідворотної економічної інтеграції та інституційного зближення з ЄС. Воно полегшує складну законодавчо-адміністративну підготовку до повного членства.

На нинішньому етапі розширення вперше до ЄС вступа- тиме група країн, у яких життєвий рівень населення є суттєво нижчим за існуючий середньостатистичний рівень країн-членів. Однак цілком зрозуміло, що відкладання вступу до моменту, коли відбудеться приблизне досягнення рівня ЄС, спричинило б затримку на декілька десятиліть. Це ще якщо не враховувати потребу інструменталізації членства для процесу економічної конвергенції.

Набуває все більшого поширення думка щодо можливо- сті відмови від достатнього вирівнювання доходів. Необхідно враховувати, що обидві сторони мають бути готові до подолання структурних наслідків розширення. У процесі інтеграції прагнення солідарної допомоги з метою вирівнювання показників мають тенденцію до посилення, як це, зокрема, мало місце у старому ЄС. В той же час такого роду солідарна допомога не може бути заздалегідь гарантованою, оскільки цього не дозволяють маастріхтські орієнтири на економію ресурсів. Адже кошти аграрного і структурного фондів складають чотири п'ятих загального бюджету ЄС, а саме вони потребують оптимізації.

Розповсюдження нинішньої аграрної та структурної політики ЄС на країни ЦСЄ означало б вже на першому етапі необхідність збільшення бюджету ЄС приблизно на 1/3 від теперішнього обсягу. Це є фінансово не реалістичним. Європейська Рада у Берліні визначила, що нинішня верхня межа розміру бюджету в обсязі 1,27 % від спільного ВВП у майбутньому не лише не повинна перевищуватися, а навіть не повинна досягатися. Тобто, необхідно заощаджувати кошти.

Європейська Комісія у Агенді 2000 визначила фінансові параметри на 2000- 2006 роки. Видатки в аграрній сфері у абсолютних показниках мають ще суттєво зрости, однак їх частка у загальному обсязі видатків дещо зменшиться. І навпаки, видатки на структурну політику зростуть

настільки сильно, що їх частка у загальному обсязі також трохи збільшиться. Таке зростання має піти на користь виключно країнам ЦСЄ. Буде також здійснено і певний перерозподіл коштів за рахунок нинішніх отримувачів ресурсів ЄС у більш заможних нинішніх країнах-членах.⁶

Хоча трансформаційний період в країнах Центральної та Східної Європи ні в якому разі не можна вважати завершеним, однак вже зараз можна визначити певні загальносистемні закономірності, що потребують поглибленого розгляду і ретельного врахування при визначенні пріоритетів національного розвитку незалежної України. У повній мірі це стосується і соціальних аспектів реформування суспільних відносин та реалізації стратегії інтеграції цих країн до європейських структур.

Цілком очевидно, що *соціальна ціна ринкової трансформації виявилась суттєво вищою, ніж це передбачалося ініціаторами*. Мало місце різке зниження середнього рівня реальних доходів населення при одночасному зростанні нерівності у їх розподілі. Лише приблизно п'ята частина населення колишніх європейських країн соціалізму поліпшила свої життєві стандарти, в той же самий час майже третина населення перетворилася у прошарок «нових бідних». За підрахунками в рамках нещодавнього дослідження ООН близько 147 млн. людей мають дохід менший за 4 долл. на день, тоді як наприкінці 80-х років до цієї категорії належало менше 14 млн. людей.

При цьому, як свідчить аналіз міжнародних експертів, розширення зони бідності відбулося переважно за рахунок розмивання колишнього так званого середнього класу (висококваліфікованих робітників, інженерно-технічної інтелігенції, вчених, працівників культури, освіти, охорони здоров'я і т.д.). У зазначений період швидко зростало безробіття, рівень якого сягнув нині 10-14 % працездатного населення (У 1989 р. він складав 1,5 – 2%).⁷

Найбільшою проблемою у такій ситуації є, на нашу думку, та обставина, що й досі не створено достатніх передумов для перспективної зміни ситуації на краще. Середньодушовий рівень економічного розвитку країн ЄС, який свого часу так приваблював і спонукав до радикальних системних змін, не лише не став досяжним, а навпаки, навіть втратив властивість лінії горизонту, яка, як відомо, має схильність залишатися стабільно недосяжною. Розрив у рівнях ВВП на душу населення країн ЦСЄ та ЄС (у відповідності з динамікою 90-х років) не просто зберігається, а навіть зростає. В той час, як більшість країн ЦСЄ в цілому лише наближається до відновлення середньодушових показників ВВП 1989 року, аналогічний показник по країнам-членам ЄС за останні десять років зріс майже на 20%.

Серйозне занепокоєння викликають негативні зрушення в структурі реального сектору економіки колишніх соціалістичних країн, які засвідчують *нереалізованість планів подолання стартових негативних тенденцій примітивізації виробництва та деінтелектуалізації праці*.

Крім того, спільною ознакою розвитку соціальної сфери у регіоні є помітне зниження державної підтримки розвитку її ключових секторів. Таке зниження аж ніяк не компенсується активністю приватного сектора, який знаходиться у стадії становлення і подолання суперечливих і неоднозначних негативних тенденцій. Вже остаточно зникли ілюзії стосовно того, що ринкові реформи автоматично вирішують гострі проблеми економічного розвитку при збереженні і подальшому нарощуванні соціального потенціалу суспільства.

Зрозуміло, що такого роду оцінки мають загальний характер. Конкретна ситуація в різних країнах має свої національні особливості. В певних країнах так звана трансформаційна рецесія була подолана досить швидко і

вже декілька років спостерігається пожвавлення економічної активності. Це стосується у першу чергу Польщі, Словенії, Чехії, Словаччини, Угорщини.

Звертає на себе увагу позитивна роль активного впливу держави на процес активізації економічного зростання, про що свідчить не лише сам факт збереження високих бюджетних витрат, а й співпадіння позитивної економічної динаміки з відносно значними державними витратами на освіту і науку. Наприклад в Угорщині, Чехії та Польщі вдалося зберегти колишнє співвідношення асигнувань на освіту до ВВП протягом усіх 90-х років, в той час, як у Болгарії воно скоротилося вдвічі. Що стосується витрат на науку та науково-технічні розробки, то у цій сфері також проглядається взаємозв'язок між їх обсягами та динамікою розвитку народного господарства. Наприклад, у Словенії витрати на дослідження і НТР у розрахунку на одного жителя в 1997 р. склали 112 долл., у Чехії – 76 долл., в той час, як у Болгарії та Румунії – відповідно 12 та 8 долл.

Особливої уваги заслуговує оцінка впливу на зростання економічної активності у період переходу від командно-адміністративної до ринкової моделі такого соціального чинника, як масштаб нерівності у доходах окремих груп населення. Більш обґрунтованою видається твердження, згідно з яким *після досягнення певної межі значна поляризація доходів не лише не стимулює економічне зростання, а й помітно гальмує його*. Так нині у Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині і Словачії середньодушові доходи 10% найбагатших сімей перевищують відповідні доходи найбідніших у 4,5 – 5,5 разів. В той же час у Болгарії та Румунії аналогічний показник є суттєво вищим і складає 10, а у Росії – 15 разів.

При цьому доцільно пригадати, що на початковому трансформаційному етапі як у лідерів, так і в аутсайдерів

перетворень розрив за рівнем доходів між багатими і бідними групами населення складав приблизно 2,5 – 3 рази.

Мабуть, наївним було б розраховувати на те, що до просування на Схід розвинуті європейські держави спонукало виключно альтруїстичне прагнення влаштувати щасливе майбутнє молодим східноєвропейським демократіям. Провідні держави ЄС надають проблемі розширення надзвичайно великого значення перш за все з огляду на свої національні економічні інтереси. В очікуванні наступного розширення ЄС достатньо динамічно розвиваються стосунки з країнами-кандидатами регіону Центральної та Східної Європи. Для розвинутих європейських держав економічні та політичні переваги цього процесу, попри періодичну появу нових розбіжностей у позиціях з окремих питань, є цілком очевидними. Разом з тим, неодноразово наголошувалось, що поряд зі значними новими можливостями не варто недооцінювати небезпеки занадто швидкої реалізації інтеграційних планів. Після появи у найближчий період 13-ти нових країн-членів, загальна площа ЄС зросте на 60%, кількість населення – на 45%, а в той же самий час спільний ВВП – лише на 7%. Відбудеться додаткова поляризація інтересів окремих країн. Без сумніву, суттєво загостриться проблема розподілу ресурсів ЄС.⁸

Порівняно з попереднім етапом розширення, наступний етап буде для Європейського Союзу своєрідною “пробою сил”. На думку багатьох європейських експертів, ЄС має ретельно підготуватися до цього випробування, у першу чергу керуючись принципом *“Якість важливіша за темпи!”*

Майбутні члени повинні не лише забезпечити імплементацію до національного законодавства комплексу європейських правових норм і стандартів, а й здійснювати їх застосування на практиці. Коли країна стає членом ЄС, вона має виходити *лише зі своїх реальних можливостей*

адекватного пристосування до нових вимог європейського внутрішнього ринку. Поряд із засвоєнням норм ЄС та створенням гарантій демократії і правової державності нові члени мають довести функціональність та конкурентоспроможність своєї національної моделі ринкового господарства у значно більш складних конкурентних умовах об'єднаної Європи.

Однак, зі свого боку ЄС має також здійснити ряд серйозних кроків з метою гарантування своєї дієздатності у розширеному складі. На думку багатьох експертів це стосується, зокрема, зміни розподілу голосів у Європейській Раді а також розширення переліку питань, рішення по яким приймається більшістю голосів.

Існуючі угоди про асоційоване членство країн ЦСЄ вже значною мірою орієнтовані на західноєвропейський ринок, однак ще даються взнаки обмеження нетарифного характеру у галузі торгівлі між Західною та Східною Європою. Від країн-кандидатів очікується більша активність у питанні ліквідації такого роду неринкових перепон на шляху розвитку торгівельних відносин.

Однією з найбільш гострих проблем підготовчого етапу є потреба у ліквідації значної різниці у рівнях показників середньодушового доходу. Рівень доходу на душу населення перетворюється на одну з вагомих передумов набуття членства. Країни-кандидати повинні у першу чергу довести, що вони набули здатність витримати потужний тиск європейської конкуренції.

Найбільш гострі дискусії при обговоренні процесу вступу викликає питання свободи пересування в умовах спільного внутрішнього ринку. Однак, не всі західні експерти поділяють велику стурбованість з приводу зростання міграції. Багато хто переконаний, що мовні та культурні бар'єри, а також недостатня мобільність дозволять утримувати міграційні процеси у природних межах. Більше

того, існує розуміння наявності позитивних аспектів цього процесу, які полягають, зокрема, у економічній корисності притоку кваліфікованої робочої сили. Разом з тим і оптимісти, і песимісти єдині у висновку, що зазначена проблема потребує вирішення низки складних питань суто практичного характеру.

Аналітики Німецького Інституту економічних досліджень вважають, наприклад, що запровадження свободи пересування для всіх десяти країн-кандидатів призвело б на початковому етапі до збільшення кількості іноземців походженням із Центральної та Східної Європи приблизно на 220 000 осіб у Німеччині та на 335 000 осіб в усіх нинішніх країнах-членах ЄС. Протягом декади темпи зростання кількості мігрантів мають знизитися практично більш ніж на половину. Приблизно через 30 років після запровадження свободи пересування має відновитися рівновага зустрічних міграційних потоків. За цей період кількість вихідців із нинішніх країн-кандидатів орієнтовно досягне рівня 2,5 млн. у Німеччині та 3,9 млн. у всьому нинішньому ЄС. Це становитиме відповідно 3,5 та 1,1 відсотка від загальної кількості населення Німеччини та всього населення нинішнього складу ЄС. Таким чином, на думку дослідників, нинішній страх європейців перед можливою міграційною “повінню” зі Сходу є необґрунтованим. Безумовно, суттєва активізація міграційних процесів матиме місце, однак вона буде розтягнута у часі і пов’язана з циклами розвитку кон’юнктури. Більше того, приблизно третина іноземців з країн Центральної та Східної Європи у країнах ЄС належать до категорії зайнятих, яка підлягає обов’язковому соціальному страхуванню. Додатковий приплив робочої сили обіцяє і додатковий приріст національного доходу. Разом з тим, згідно висновку експертів, переваги і вади притоку мігрантів розподіляються неоднозначно. Якщо капіталовкладники та кваліфіковані праців-

ники опиняться у виграші, то для найманих працівників з низьким рівнем кваліфікації можуть мати місце негативні наслідки, пов'язані з можливим підвищенням конкуренції на ринку праці і її впливом на рівень заробітної плати в окремих галузях. Однак у загальному народногосподарському вимірі такі негативні прояви навряд чи будуть суттєвими і скоріш за все не створюватимуть загрози для зайнятості.⁹

Процес реформ у країнах ЦСЄ розвивається досить динамічно, однак на думку і Заходу, і Сходу потребує прискорення. Протягом останнього десятиріччя політичні та економічні відносини у країнах-кандидатах зазнали дуже суттєвих змін. Керуючись переконанням, що тимчасові жертви є довгостроковою інвестицією у краще майбутнє, уряди і населення цих країн здійснили цілий ряд складних і мужніх кроків. Однак проведені структурні перетворення, хоча і є справжньою підготовкою до вступу, ще не можуть слугувати достатньою підставою для того, щоб вступ відбувся найближчими роками. Для цього прийняті у грудні 1997 року відповідні стратегії підготовки до вступу у ЄС мають втілюватися ще з більшою наполегливістю. Всі країни-кандидати розробили національні програми впровадження стандартів ЄС, які передбачають використання необхідних ресурсів та дотримання певного графіку реалізації пріоритетних підготовчих заходів.

1999 рік був в цілому сприятливим для реалізації цих заходів, оскільки характеризувався певним поживленням кон'юнктури. Чималу роль у цьому зіграли певні позитивні тенденції загального розвитку економіки ЄС і, зокрема, Німеччини. Роль Німеччини, як потужного фактора впливу у регіоні ЦСЄ взагалі заслуговує окремого та більш детального розгляду. Достатньо лише зауважити, що саме на Німеччину припадає більше 40 відсотків чеського, 38 відсотків угорського та 36 відсотків польського експорту.

Економіка ФРН виконує роль своєрідного локомотиву для країн регіону. Паралельно з цим, після подолання викликаного фінансовою кризою 1998 року економічного спаду, помітно поліпилася ситуація у Росії, що в свою чергу справило позитивний вплив на економічні процеси у ЦСЄ.

Безумовно, палітра показників економічного зростання у регіоні є досить розмаїтою. Різні країни по різному скористалися новими умовами у зв'язку з різним ступенем зрілості ринкових механізмів. За оцінками експертів найбільший потенціал зростання сформували Угорщина та Польща.

Головним завданням країн-кандидатів є прискорене засвоєння стандартів ЄС і в першу чергу тих, що стосуються аспектів функціонування внутрішнього ринку, зокрема, ринку капіталів, державних замовлень, нормування і сертифікації, придбання земельних ділянок, конкуренції і картельного права, інтелектуальної власності і т.п.

Однак реструктуризація певних великих секторів промисловості у більшості країн регіону відбувається складно з огляду на болючі соціальні наслідки цього процесу. Це характерно, наприклад, для перетворень у сталеливарній індустрії Польщі, Румунії, Словачії, Чехії та Болгарії. Крім того, ще в цілому значна кількість великих підприємств і "стратегічних" галузей залишаються у державній власності. Процес реформування систем соціального захисту і охорони здоров'я, а також структурні перетворення у аграрному секторі перебувають на початковій стадії. Слабким місцем все ще залишається функціональний рівень державного управління та юстиції у питаннях розвитку підприємницької взаємодії, зокрема стосовно імпорту та експорту, кооперації, заснування підприємств, інвестицій.¹⁰

На сучасному етапі складність ситуації потребує ретельного аналізу. Високі вимоги з боку ЄС до країн ЦСЄ,

на думку західних фахівців, мають зберігатися. Разом з тим, очевидно є потреба принаймі у стабілізації рівня сприйняття перетворень широкою громадкістю. В залежності від країни цей рівень коливається в межах 50 - 65 відсотків населення. Зазначений показник, на переконання європейських експертів, потрібно підвищувати з огляду на *необхідність посилення мотивації населення щодо вступу до ЄС*. Проголошений принцип “Допомоги задля самопомоги” повинен отримувати більше практичне наповнення шляхом забезпечення доступу країн ЦСЄ на ринки ЄС, також і у надзвичайно чутливому аграрному секторі. Певної переоцінки з боку ЄС потребує також існуючий механізм антидемпінгу щодо товарі походженням з регіону ЦСЄ.

4. Щодо модернізації соціального змісту європейської ідеї

Торкаючись актуальної проблеми нового розуміння шляхів реалізації Стратегії інтеграції України до ЄС, а саме бачення цього процесу як поетапного досягнення нового рівня цивілізаційної зрілості, ми все глибше усвідомлюємо практичний життєвий зміст європейської ідеї. Європейська ідея вже давно переросла схеми тимчасових шахматних комбінацій державних угруповань на карті Європи. Це живий процес наближення зовнішньої адміністративної оболонки до інтересів людей, до об’єктивних потреб нормального розвитку європейської спільноти, до глобальних викликів нашого часу у їх економічному, соціальному та духовно-інтелектуальному вимірі. У цьому зв’язку, не претендуючи на повноту висвітлення, а прагнучи лише поглянути на проблему дещо під іншим кутом зору, вважали б корисним хоча звернути увагу хоча б на деякі з характерних ознак сучасного європейського соціуму.¹¹

В першу чергу вважали б за доцільне відзначити подальше суттєве зростання ролі середнього класу і,

відповідно, активізацію суспільної функції малого і середнього підприємництва у європейському житті на нинішньому етапі пристосування до викликів глобалізації.

У колах європейських політиків і широкої громадськості зміцнюється переконання, що рамкові умови для середніх підприємств та їх кооперації в умовах розгортання глобальних процесів мають вдосконалюватися більш рішуче з огляду на необхідність подолання структурних вад цієї сфери порівняно зі сферою великого бізнесу. Зокрема, саме в цьому напрямку здійснюються відповідні кроки по вдосконаленню податкової системи. Постійно поглиблюється орієнтація всієї системи освіти та супутніх систем підготовки і перепідготовки кадрів на забезпечення підтримки і розвитку середнього бізнесу. Активніше розробляються більш зрозумілі і ефективні концепції підтримки інноваційного характеру цього суспільно важливого сектору економіки. Існує політичне розуміння потреб ліквідації зайвих бюрократичних перепон на шляху його розвитку. І політики і урядові функціонери все більше усвідомлюють ту обставину, що спілкування з державними адміністративними структурами для малих і середніх підприємств пов'язано із значно більшими проблемами ніж для потужних фірм, враховуючи можливості останніх утримувати спеціальний штат кваліфікованих фахівців у галузі оподаткування, статистики, екології і т.п. Величезне соціальне значення середнього бізнесу і його роль у збільшенні кількості перспективних робочих місць вже давно не викликають ніяких сумнівів у розвинутих країнах Європи. Нові глобальні технологічні та інформаційні процеси не лише не нівелюють цю роль, а навпаки, підвищують її.

Своєрідним комплексним втіленням європейської ідеї на суто практичному рівні, так би мовити у безпосередньо людському вимірі, є цілеспрямована реалізація європейсь-

кої політики щодо споживача. Активна політика в галузі споживання бачиться в якості інтегральної характеристики сучасної політики, орієнтованої на функціональну ринкову економіку. *Підтримка і захист європейського споживача, а не лише виробника є саме тією складовою сучасної європейської ідеї, яка забезпечує позитивну економічну динаміку та соціальну стабільність.* Спостерігається урізноманітнення інструментарію реалізації цієї політики на національному та загальноєвропейському рівнях як своєрідної форми демократичного самозахисту в умовах об'єктивного процесу стрімкого розгортання зовнішньоекономічної активності.

Красномовною ілюстрацією спроможності європейської спільноти адекватно реагувати на новітні цивілізаційні виклики епохи глобалізації стало також прийняття Європейською Радою у червні 2000 року “Плану дій e-Європа.” Цей документ став своєрідним загальноєвропейським сигналом для здійснення активних кроків у відповідності з імперативами інформаційної епохи. Основну увагу зазначений документ зосереджує на проблематиці досліджень та рівні кваліфікації в умовах так званої “Нової економіки”. Йдеться про економіку, що базується на новітніх інформаційних технологіях. На чільне місце виходить проблема точного визначення нових перспектив у сфері трудової діяльності, вирішення складних питань безпеки в мережі Інтернет. Надзвичайно важливим з соціальної точки зору є загальноєвропейське визнання необхідності створення гарантій активного залучення представників усіх суспільних груп до процесу оновлення інформаційного суспільства та інформаційної економіки. Великого значення надається узгодженню національних і європейських програм заходів у цій життєво важливій сфері, що і є практичною сутністю європейської інтеграції, реальним втіленням європейської ідеї у її глибинному цивілізаційному розумінні.

Таким чином, сучасний етап інтеграції засвідчує подальше зміцнення у європейській свідомості ряду важливих світоглядних орієнтирів:

- Підвищення добробуту для всіх є можливим лише на основі економічного зростання;
- Розширення ЄС на Схід відповідає не лише інтересам країн-кандидатів, а й у першу чергу безпосереднім економічним інтересам провідних країн Союзу;
- Глобалізація є складним, суперечливим але об'єктивним процесом, який необхідно розцінювати перш за як нові можливості, а не лише як загрозу;
- Відкритість світової економіки вимагає більш високого рівня координації політики в сфері конкуренції;
- Мобільність капіталу диктує необхідність створення більш прозорих і ефективних фінансових ринків та ринків капіталу;
- Зміни на ринку праці стимулюють пошук більш гнучких механізмів регулювання;
- Новітня інформаційна епоха потребує застосування якісно нових підходів, нового типу економічного та соціального мислення на національному і загальноєвропейському рівні;
- Рівність шансів в умовах інформаційного суспільства означає перш за все досяжність відповідного рівня компетентності для всіх;
- Політика швидких структурних змін повинна узгоджуватися з перспективними потребами, демонструвати економічну, соціальну і екологічну відповідальність за долю майбутніх поколінь.

Наш попередній аналіз дозволяє зробити висновок, що ці орієнтири знайшли своєрідне програмне закріплення в

останніх стратегічних документах, що регламентують європейське майбутнє. Перш за все, мається на увазі розглянута нами Agenda 2000, а також комплекс підготовчих трансформаційних програм країн ЦСЄ. Небачена в історії європейського континенту внутрішня динаміка дійсно якісних, глибинних перетворень, дозволяє припустити ся висновку, що фактично розпочався новий етап у розвитку європейської цивілізації.

Відбувається формування нових рис європейської ментальності, яке, однак, свідчить не про її руйнацію, а скоріше про її помітне загальноцивілізаційне збагачення. Можливо, для незалежної України саме у цій площині полягають ключові, найвідповідальніші напрямки європеїзації. Європеїзації у розумінні конструктивних внутрішніх перетворень, що найбільш реально і послідовно наближатимуть нас і до Заходу, і до Сходу. Але ще важливішим є те, що такий шлях створює міцне підґрунтя для збалансованого національного саморозвитку, соціально-економічного та духовно-культурного самовизначення у майбутньому, надзвичайно глибоко інтегрованому світі.

5. Потреби уточнення соціальних орієнтирів співпраці України з ЄС

З двох ключових моделей соціальної політики, ліберальної і соціально-демократичної, у процесі наших перетворень, нажаль, не реалізовано жодної. Як відомо, класична ліберальна модель передбачає надання можливостей для розв'язання індивідуальних проблем самому громадянину, а держава при цьому лише формує відповідні умови і бере на себе функції, які не має змоги виконувати окрема особа або сім'я. Метою соціальної політики при такому підході є *забезпечення рівності можливостей, надання рівних шансів у справі досягнення бажаного для кожної особистості соціального статусу.*

Нажаль, при застосуванні загальної ліберальної моделі суспільної трансформації цей соціальний аспект випав, і, як наслідок, не було створено відповідних рамкових умов для комплексної оптимізації соціальної сфери, надійних суспільних важелів забезпечення рівності шансів і можливостей.

Соціально-демократична модель головною метою соціальної політики визначає досягнення соціальної справедливості у суспільстві, зняття гостроти нерівності у розподілі соціальних та економічних ресурсів. При цій моделі держава гарантує відповідний рівень доходів та соціальних послуг. Потреби населення слугують підставою для визначення межі соціальних витрат. Повноцінна реалізація такої моделі є неможливою в умовах глибокої економічної кризи, яку переживає Україна. Хоча, така модель і є більш звичною та зрозумілою для широких верств населення, основна маса якого тривалий час існувала у схожих умовах до здобуття незалежності.

Виникає протиріччя між суб'єктами і об'єктами соціальної політики, несприйняття державних ініціатив щодо розв'язання соціальних проблем самою людиною. Як свого часу справедливо наголосив Президент України у своєму Посланні до Верховної Ради "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 1996 році", "держава переклала низку своїх функцій щодо захисту прав людини на плечі самих громадян, ні економічно, ні соціально не підкріпивши їх"¹².

Вкрай негативним суспільним чинником є відсутність умов і механізмів забезпечення виконання законодавства в соціальній і трудовій сферах, нерозв'язаність загальних питань безпечної життєдіяльності населення, досягнення межі безпеки з більшістю показників соціального розвитку, загрози національній безпеці у соціальній сфері.

"Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки", затверджені Указом Президента України, стали

першим державно-правовим документом, який визначив стан та тенденції соціального розвитку в Україні, стратегічні цілі та пріоритетні напрямки соціальної політики. Цей документ має важливе значення для комплексного, скоординованого розв'язання проблем людини, суспільства, держави. Як на загальнодержавному так і регіональному рівні він націлений на забезпечення прав і свобод людини, відтворення соціальних цінностей, соціальне партнерство, формування державної стратегії для призупинення тенденції моральної та духовної деградації суспільства. Однак, на наш погляд, при всій об'єктивності оцінок загального стану соціальної сфери, науково виваженій комплексності підходів зазначеному документу все ж бракувало чіткого визначення механізмів реалізації виголошених принципів і орієнтирів. Мається на увазі брак таких якісно нових, ефективних механізмів, які відповідають вимогам часу, реальному стану речей у країні та загальній ідеології державного будівництва. Адже тільки наявність таких механізмів і створює реальні можливості для вдосконалення та гуманізації самої цієї ідеології.

На нинішній стадії трансформаційних перетворень в Україні найскладнішою проблемою соціальної політики залишаються існуючі механізми соціальних виплат, які не спроможні гарантувати забезпечення мінімального рівня доходів працюючому та непрацюючому населенню.

Країни Європейського Союзу накопичили значний досвід планування соціальної політики. Так, наприклад, яскравим прикладом може слугувати Голландія, де щорічно Міністерство соціальної політики і праці від імені уряду країни надсилає до парламенту так звану Соціальну ноту. Цей документ висвітлює наміри уряду щодо здійснення соціальної політики наступного року і містить детальні розрахунки та висновки стосовно соціального розвитку країни.. Це навряд чи було можливим без використання

методів моделювання, зокрема моделі соціального бюджету. Щорічне складання цієї моделі є робочою практикою для більшості країн ЄС протягом багатьох років.

В Україні при координації Міністерства праці та соціальної політики нещодавно також було створено національну міжвідомчу робочу групу з розробки соціального бюджету. Спільна група експертів Світового банку та Міжнародної Організації Праці надала по цим питанням технічну допомогу, передавши необхідні методики та інформаційні технології. Крім того, проект ТАСІС з реформи системи соціального захисту включив до своєї програми підготовку моделі соціального бюджету. Робота проводилась групою українських експертів спільно з європейськими фахівцями. Тобто певний досвід співпраці накопичено. Однак, чи відповідає існуючий рівень співробітництва на соціальному напрямку нашим сьгоднішнім і, тим паче, майбутнім потребам?

Загальновідомою є думка, що для України європейська інтеграція – це перш за все шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Економічний поступ, зрозуміло, означатиме і розширення можливостей реального вирішення гострих соціальних проблем. Однак, як свідчить попередній аналіз інтеграційних процесів в рамках ЄС нинішнього складу і у регіоні ЦСЄ, економічний та інституційний поступ зовсім не означає саморегулювання складних соціальних процесів, автоматичного оздоровлення ситуації в соціальній сфері.

Прогрес у галузі соціальної політики залежить у першу чергу від рівня соціальної орієнтованості існуючого інтеграційного механізму та від ефективності кроків, здійснюваних на національному рівні. Керуючись таким

висновком вважали б за необхідне торкнутися соціальних аспектів співпраці України та ЄС, зокрема рівня соціальної орієнтованості існуючого механізму співробітництва.

Україна першою серед країн СНД уклала Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом (16 червня 1994 року), у якій було визначено правовий механізм взаємодії сторін. Угода набула чинності 1 березня 1998 року. Видаються доцільними розгляд та оцінка соціально-політичних акцентів цього документу.

Зокрема Стаття 1 цієї Угоди однією з ключових цілей партнерства визначає створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва.

Стаття 3 наголошує на тому, що сторони вважають важливим для подальшого добробуту і стабільності в регіоні колишнього Радянського Союзу, щоб нові незалежні держави “підтримували і розвивали співробітництво між собою відповідно до принципів Хельсінкського Заключного Акту, міжнародного права та в дусі добросусідських відносин...”

Безперечно, соціальне спрямування мають Статті 24, 25 та 26 даної Угоди, однак регламентуючи питання умов праці, вони фактично стосуються лише проблеми міждержавних відносин щодо іноземних робітників. Зокрема, Стаття 24 визначає правовий статус українських громадян, що на законних підставах працюють у країнах – членах ЄС, та статус громадян країн-членів, що на аналогічних підставах працюють в Україні. Стаття 25 також стосується координації соціального забезпечення згаданої категорії громадян.

Зрозуміло, що ключовий розділ VII “Економічне співробітництво” об’єктивно має внутрішнє соціальне наповнення. Так, наприклад, пункт 2 Статті 52 визначає, що “політичні та інші заходи приймаються з метою здійснення

економічних та *соціальних* реформ та перебудови економічної системи в Україні і будуть визначатися *вимогами сталого та гармонійного розвитку*; вони також в певній мірі враховуватимуть економічні аспекти”. Пункт 3 цієї ж Статті окрім інших ключових напрямків передбачає зосередження співробітництва на *“регіональному розвитку та соціальній кооперації”*

Важливий соціальний зміст має і згадка про співпрацю у сфері *підготовки кадрів, професійної освіти*, яку містять положення щодо галузевих напрямків співробітництва. Крім того, Угода включає окрему Статтю 59 “Освіта та професійна підготовка”. Безумовно, ефективна реалізація всього економічного блоку, враховуючи об’єктивно існуючий взаємозв’язок економічного та соціального розвитку, мала б і похідний соціальний вимір.

Ознайомлення зі змістом Статті 71, що безпосередньо називається “Співробітництво у соціальній сфері” доводить справедливність такого висновку. Дана Стаття ключовими напрямками співпраці визначає захист здоров’я і безпеку на робочому місці, а також вирішення проблем зайнятості, оптимізацію ринку праці. Хоча у пункті 3 цієї Статті і зазначається лише у загальному плані, що Сторони приділяють співпраці у сфері соціального захисту особливу увагу, маючи на увазі розвиток співробітництва у питаннях планування та проведення реформ у цій сфері, однак відповідного визначення змісту цього співробітництва все ж немає. Коротко формулюється тільки мета такого роду реформ, що повинні забезпечити створення в Україні системи захисних методів, які б відповідали системі ринкової економіки і охоплювали всі галузі соціального захисту.

В цілому, знайомство з текстом угоди не дає, на нашу думку, достатніх підстав говорити про безпосереднє комплексне соціальне спрямування цього ключового для

відносин України та ЄС документу. Скоріше можна говорити про реалізацію з боку ЄС відомого концептуального підходу “Допомога для самопомоги”. В розвиток нашого попереднього аналізу соціального змісту УПС видається також доцільним звернутися до певних положень Спільної Стратегії Європейського Союзу щодо України, ухваленої Європейською Радою у грудні 1999 року у Гельсінкі. Зазначений документ формулює актуальне бачення шляхів партнерства з боку ЄС, перспектив зміцнення співпраці в контексті розширення ЄС.

Як наголошується у першій частині Стратегії, “Союз та його країни-члени *пропонують* Україні свій різноманітний досвід будівництва сучасних політичних, економічних, соціальних та адміністративних структур, *повною мірою визначаючи, що основний тягар відповідальності за майбутнє України лежить на ній самій.*

Одним з аспектів підтримки процесу економічних перетворень в Україні Стратегія визначає посилення заходів, спрямованих на побудову функціонуючої ринкової економіки шляхом ефективних структурних, економічних та адміністративних реформ у рамках комплексної програми реформування, узгодженої з Міжнародним Валютним Фондом. Зокрема, вона має передбачати визначення та забезпечення *дотримання майнових прав, подальшу приватизацію та лібералізацію цін, збільшення квартирної плати і тарифів на комунальні послуги, енерго- та водопостачання до рівнів, що забезпечують повне покриття витрат, реструктуризація бізнесу та заохочення розвитку малих та середніх підприємств.* На думку ЄС *слід підвищити загальний темп здійснення цих реформ.*

Наголошується, що *макрофінансова допомога з боку ЄС допомагає Україні відкрити свою економіку, поліпшити економічні умови, посилити конкуренцію та й надалі*

інтегрувати своє народне господарство в європейську та глобальну економіку.

У підсумку висловлюється не вимога, а, скоріше, побажання стосовно того, що в ході здійснення програми створення функціонуючої ринкової економіки необхідно також створити цілеспрямовану систему соціального забезпечення для врахування соціальних аспектів такого переходу.¹³

Такого роду формулювання є досить показовим. Воно слугує підтвердженням нашого попереднього висновку з приводу загального підходу ЄС до соціальних аспектів реалізації європейської інтеграційної моделі України. Соціальна сфера – це саме той напрямок реформ, де Україна у найбільшій мірі має “покладатися саме на себе”. Спільна стратегія ЄС є дуже серйозним документом, який до його схвалення таким авторитетним органом, як Європейська Рада, пройшов складну і суперечливу стадію ретельного опрацювання та попереднього узгодження між країнами-членами. Таким чином, зовсім не випадково у Стратегії підкреслюється, що цілеспрямовану систему соціального забезпечення необхідно створити “в ході реалізації” програми створення функціонуючої ринкової економіки. Тобто соціальний вимір зовсім не визначається як обов’язкова попередня передумова активних ринкових перетворень. Крім того, як випливає з тексту, соціальні аспекти переходу до ринкової економіки потребують лише “врахування”, а не безпосередньо обов’язкового включення у канву реформ.

Мабуть з огляду на такий загальний підхід у пункті Стратегії, який стосується підтримки України “шляхом заохочення і невпинного зближення її законодавства з законодавством ЄС” акцентується увага, зокрема, на таких галузях, як “конкурентна політика, стандартизація та сертифікація, права інтелектуальної власності, захист даних,

митні процедури та охорона навколишнього середовища”, і навіть побіжно не згадуються питання вдосконалення правового регулювання соціальної сфери.

Як свідчить хронологія двосторонніх відносин Україна – ЄС, соціальні аспекти ринкових перетворень в Україні жодного разу не були предметом *спеціального* обговорення на достатньо високому рівні у рамках узгодженої програми. Слід зазначити, що і створений в результаті наполегливих спільних зусиль інституційний механізм співробітництва, який функціонує на основі базових стратегічних нормативно-організаційних документів та структурної схеми розподілу компетенції виконання Угоди про партнерство і співробітництво, також не демонструє достатньої уваги до аспектів соціального розвитку. Спеціального комітету чи підкомітету з соціальних питань немає. За реалізацію згаданої вище Статті 71 (“Співробітництво у соціальній сфері”), відповідає, зокрема, Підкомітет з питань фінансів, економіки, статистики, який навіть у своїй назві не містить терміну “соціальний”. Індикативна програма ЄС для України на 1995-1999 роки також не визначала спеціального напрямку “Соціальна сфера”. Певним чином соціальні аспекти заторкуються рядом більш загальних програм, але, на нашу думку, це абсолютно не відповідає їх суспільній вазі та ролі у реалізації кінцевої мети інтеграційних зусиль.

Поступ інтеграції на окремих напрямках, нажаль, не забезпечує збалансованого розвитку і не може задовольняти ні українське суспільство, ні наших міжнародних партнерів. Більше того, швидке просування на одних напрямках і нехтування іншими може мати зворотній макроекономічний та соціальний ефект. Однак, нажаль, сьогодні, як відзначають експерти Німецького інституту економічних досліджень, *Україна разом з такими країнами як Боснія, Туркменістан, Узбекистан та Беларусь за критерієм просування трансформаційних перетворень знаходиться у*

найнижчій п'ятій підгрупі. З десяти ключових напрямків нами досягнуто суттєвого прогресу лише у справі приватизації малих підприємств, лібералізації ціноутворення, зовнішньої торгівлі та торгівлі валютою. Цілком очевидно, що від такої моделі інтеграційного поступу важко очікувати позитивних соціальних зрушень¹⁴.

Таким чином, можна зауважити, що відзначений Президентом України Л.Д. Кучмою недостатній зв'язок зовнішньої і внутрішньої політики є на соціальному напрямку достатньо характерною і напрочуд стійкою ознакою нашої сучасної міжнародної активності. Якщо співставити згадані нами вище ключові документи, механізми і саму практику співробітництва Україна – ЄС із тим рівнем вимог, який випливає з Указу Президента України “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” від 11 червня 1998 року, то стає очевидною достатньо серйозна невідповідність саме за рівнем соціальної спрямованості загальних підходів. Наприклад, в Указі Президента України прямо зазначається, що адаптація українського законодавства до законодавства ЄС “сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах-членах ЄС” Тобто всім учасникам інтеграційного процесу, а особливо задіяним на цьому напрямку українським державним органам і структурам недвозначно нагадується про справжню кінцеву мету не лише наших інтеграційних зусиль, а й в цілому демократичних та ринкових перетворень. Недаремно у цьому ж таки Указі підкреслюється, що важливим елементом внутрішньої консолідації є формування у суспільстві прихильності до ідеї набуття у майбутньому членства в ЄС як реальної можливості забезпечити гідне майбутнє для України та її громадян. Крім того, надзвичайно показовою є наявність у нашому ключовому

стратегічному документі щодо європейського майбутнього України спеціального розділу, який визначає завдання по адаптації соціальної політики нашої держави до стандартів ЄС. Більше того, *Президент України наголошує на пріоритетності цієї ділянки спільної роботи при визначенні напрямків спрямування технічної допомоги ЄС.*

Підсумовуючи даний розділ вважали б за можливе зробити деякі узагальнюючі висновки:

проголошений незалежною Україною курс на досягнення органічної єдності економічної та соціальної політики відповідає стратегічному напрямку розвитку європейської політичної думки на етапі активізації європейських інтеграційних процесів;

сучасне суттєве посилення уваги до забезпечення суттєвішого внутрішньополітичного ефекту від реалізації зовнішньополітичної стратегії нашої держави означає також обов'язкове врахування та прогнозування соціальної ефективності;

подвійна, тобто внутрішня та зовнішня недооцінка місця і ролі соціально-політичних параметрів національного розвитку, як свідчить досвід країн Центральної та Східної Європи, створює небажані додаткові ускладнення і для трансформаційних процесів в середині країни, і для самого європейського інтеграційного поступу. Навіть досягнуті значні результати на інших важливих напрямках не означають автоматичного оздоровлення ситуації у соціальній сфері. Більше того, недооцінка соціального фактору створює серйозні небезпеки для перспективи сталого розвитку як національної економіки, так і суспільства в цілому, позбавляє реального сенсу будь-яку систему зовнішніх пріоритетів;

Європейський Союз у своєму нинішньому складі здійснив ряд серйозних, хоча і недостатньо комплексних та ефективних, кроків у напрямку оптимізації механізмів регулювання соціальної сфери. Разом з тим, можна констатувати, що на нинішньому етапі як країни ЦСЄ, так і тим більше Україна, залишаються значною мірою відстороненими від реального процесу вдосконалення та використання цих механізмів;

переважна частина питань соціально-політичного спрямування все ще перебувають у сфері компетенції національних урядів, отже ступінь їх вирішення у першу чергу і головним чином залежать від ефективності політики, здійснюваної на національному рівні. Таким чином, перспектива набуття членства в ЄС зовсім не означає одночасного і безвідносного досягнення існуючого рівня стандартів ЄС у соціальній галузі. Разом з тим, поглиблення співпраці з Євросоюзом має значний потенціал з огляду на можливості використання багатого міжнародного досвіду в інтересах самостійної розробки та впровадження власної ефективної моделі соціальної політики;

існуючий механізм і практика співробітництва України з ЄС потребують певної корекції з метою більш глибокого врахування перспектив соціального розвитку наших громадян та повного дотримання соціально-політичних орієнтирів європейського співробітництва, які визначені Указом Президента України Л.Д. Кучми “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу”;

реалізація і вдосконалення сучасної стратегії національного розвитку України в цілому і соціального розвитку зокрема потребують більш

активного і комплексного врахування новітніх явищ та процесів загальноцивілізаційного характеру, що викликані швидко прогресуючим і достатньо суперечливим поєднанням європейської інтеграції та глобалізації.

¹ Права человека и стратегия устойчивого развития. Материали круглого стола // Государство и право. – 1998. - №11. – С.103-109.

² H.-W. Platzer, Lernprozess Europa: die EG und die neue europäische Ordnung. – Bonn, 1992. – S.117-121; J. Spinnarke, Soziale Sicherheit in der Bundesrepublik Deutschland: die Sozialversicherungssystem, Rechte, Leistungen. – Heidelberg, 1993. – S.18-23.

³ Ф. Фабрициус, Права человека и европейская политика. Политико-правовое положение трудящихся в Еввропейском Сообществе. – М., 1995 – С.16-17.

⁴ Soziale Dimension des Binnenmarktes. Informationen 213 Europäische Union. // [www. Bpb. de/](http://www.Bpb.de/)

⁵ Agenda 2000: Eine stärkere und erweiterte Union. // [www. europa.eu.int/](http://www.europa.eu.int/)

⁶ F. Franzmeyer, Wirtschaftliche Voraussetzung, Perspektiven und Folgen einer Osterweiterung der Europäischen Union.// Osteuropa. Wirtschaft. – 1999.- №2. – S.135-159.

⁷ Human Development Report for Europe and CIS. Regional Bureau for Europe and CIS of the United Nations Development Programme (UNDP), USA, 1999, P.I.V.

⁸ Europa 2000 plus. DIHT-Positionspapir zur Regierungskonferenz 2000 und zur Erweiterung der Europäischen Union. // [www. DIHT. de/](http://www.DIHT.de/)

⁹ EU-Osterweiterung. DIW-Wochenbericht. // [www. diw-berlin. de/](http://www.diw-berlin.de/)

¹⁰ European Bank for Reconstruction and Development: Transition Report 1999, London.

¹¹ Н. Trabold, Zum Verhältnis von Globalisierung und Sozialstaat // Das Parlament. – November 2000. // www.das-parlament.de/

¹² Послання Президента України до Верховної Ради України. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 1996 році. – К., 1997.

¹³ Україна і європейська інтеграція // Політика і час. – 2000. - №3-4. – С.4-55.

¹⁴ Ukraine: Beschleunigt sich der Reformprozess nach dem Regierungswechsel? DIW-Wochenbericht // www.diw-berlin.de/

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПРОБЛЕМА БЕЗРОБІТТЯ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ

Боротьба з безробіттям є, на наш погляд, найбільш надійною ознакою реальності широко проklamованих прав людини як для європейського інтеграційного процесу в цілому, так і для будь-яких внутрішніх реформ. Навіть незалежно від того, орієнтовані ці самі реформи на Європу чи ні. І також незалежно від того, чи насправді потрібні ці реформи самій розвинутій Європі чи ні. Однак, на жаль, можна констатувати, що у вітчизняній політичній практиці питання безробіття весь період незалежності залишалось на своєрідному ритуальному рівні тлумачення як для лівих так і для правих. Радикальні ліві не знають іншого шляху подолання цього соціального лиха окрім революційної зміни суспільного ладу, а праві сором'язливо уникають реальної оцінки загрозливої ситуації у сфері трудової діяльності, оскільки це не відповідає радісно-оптимістичній тональності, урочистому пафосу національного державотворення. Між тим для розвинутих демократій безробіття є проблемою буденною і суто практичною. І, доречі, чим розвинутішою є держава, тим сміливішою і гострішою є

суспільна постановка цієї проблеми, що є ознакою достатньо високого рівня взаємодовіри громадськості і державних інституцій і, у кінцевому підсумку, достатньо високого рівня демократії. Адже рівень демократії – це перш за все рівень ставлення до людини.

1. Посилення уваги ЄС до проблем безробіття.

Порівняння важливих економічних індикаторів за достатньо тривалий період часу свідчить значною мірою не на користь ЄС у співставленні із США та Японією. І це стосується не стільки темпів економічного зростання, скільки тенденцій на ринку праці. Так квота безробіття у Європі зростає з середніх 4% у сімдесяті роки до вже практично 10% у дев'яності роки ХХ ст.

В цілому, такого роду міжрегіональне порівняння за показниками рівня безробіття виглядає наступним чином :¹

Період	США	Японія	ЄС
1971-1980	6,4%	1,8%	4,0%
1981-1990	7,1%	2,5%	8,9%
1991-2000	5,6%	3,3%	9,9%

Не було нічого дивного в тому, що саме на початку 70-х років відбулася інтенсифікація дискусії щодо кінцевих цілей європейського інтеграційного процесу, і мало місце суттєве посилення уваги до ключових аспектів соціального розвитку. Логічним наслідком зазначеної дискусії став спільний висновок керівників європейських держав і урядів на Паризькій конференції у жовтні 1972 р. стосовно того, що “енергійним крокам у соціально-політичній сфері повинно надаватись таке саме значення, як і здійсненню планів по створенню Економічного та Валютного Союзу”. У цьому зв'язку конференція на вищому рівні наголосила не лише на потребі ліквідації структурних і регіональних

диспропорцій в рамках Співтовариства, а й на необхідності невідкладної розробки спеціальної соціально-політичної програми дій. Така програма була затверджена Радою ЄС у 1974 р.

Здійснення спеціальних кроків щодо регулювання ринку праці, зайнятості а також заходів у галузі структурної політики не виправдало попередніх очікувань головним чином з огляду на обмеженість ресурсних можливостей Європейського Соціального фонду. Занадто розширилась кількість структурно і кон'юнктурно визначених цільових груп та пріоритетних напрямків активності. Як наслідок, у 1983 р. Європейський Соціальний фонд зазнав другого значного реформування, метою якого було не лише спрощення та раціоналізація системи управління, а й соціально-політично вмотивована концентрація використання коштів.

Після цієї реформи щонайменше 75% існуючих коштів мали спрямовуватися на підтримку молоді, молодшої за 25 років, особливо молоді, що тривалий час потерпає від безробіття. Окрім того, 70% коштів фонду, передбачених на здійснення загальних заходів по стабілізації ринку праці, мало направлятися у найбільш проблемні регіони Співтовариства (такі як Греція, Ірландія, Північна Ірландія, деякі італійські території та французькі заморські департаменти тощо).²

На початку 1975 р. розпочалося створення Європейського Центру для підтримки професійної освіти у Берліні. Керівництво Центру здійснювалося радою, до складу якої входили представники урядів країн-членів, Європейської Комісії, роботодавців та найманих працівників. Завданням Центру було визначено підтримку діяльності Комісії у сфері професійної освіти шляхом відповідної фахової та наукової підготовки документації, інформаційного і наукового забезпечення. Відкриття такого напрямку роботи стало усвідомленням в рамках Співтовариства стратегічної

ролі професійної освіти для подолання безробіття особливо через створення ширших можливостей для зайнятості. Завдяки цьому Комісією поряд із загальними рекомендаціями щодо боротьби з безробіттям у співпраці з Консультативним Комітетом по професійній освіті було підготовлено ряд спеціальних рекомендацій для країн-членів стосовно заходів по професійній підготовці безробітної або перебуваючої під загрозою втрати роботи молоді, професійній реабілітації інвалідів, подоланню безробіття серед жінок тощо.

Ринок праці, зайнятість, соціальні гарантії та соціальна інтеграція іноземних робітників як з країн-членів Співтовариства, так і з третіх країн були визначені предметом головної уваги Соціально-політичної робочої програми, яку Комісія в кінці 1974-го року запропонувала на розгляд Ради Співтовариства, і в наслідок якої крім усього іншого у 1977 році було прийнято основні напрями шкільної підготовки дітей іноземних робітників.

Прагнення до забезпечення кращого рівня зайнятості стало також приводом для активізації зусиль по законодавчому забезпеченню рівноправ'я чоловіків та жінок у сфері професійної діяльності. У період 1975-1979 років було здійснено на цьому напрямку гармонізацію законодавчого регулювання і створено передумови для уникнення безпосередньої або прихованої дискримінації за статевими ознаками. На основі спеціальної Програми дій Співтовариства по підтримці рівності шансів жінок було продовжено у наступні роки законодавчу активність на цьому напрямку.

У процесі здійснення соціально-політичних заходів законодавча діяльність була спрямована у першу чергу на формування захисних механізмів у сфері трудової діяльності. Це стосувалося, наприклад, такої проблеми, як масові звільнення. Відповідно до нових правил роботодавець був зобов'язаний напередодні таких серйозних кроків проводити консультації з представниками трудового

колективу з метою можливого або часткового уникнення масового звільнення та пом'якшення його соціальних наслідків. Подальші законодавчі положення стосувалися також забезпечення правових гарантій трудового колективу у випадку зміни власника підприємства. Країни-члени за таких обставин брали на себе зобов'язання запроваджувати консультативний процес перед актом передачі прав власності на підприємство а також забезпечувати автоматичний перехід до нового власника зобов'язань за колективними трудовими угодами. Наприкінці 1980 року було прийнято третю директиву Ради Співтовариства, яка стосувалася гарантій оплати праці найманих робітників у випадку неплатоспроможності роботодавця.

З метою впорядкування великого кола питань, безпосередньо пов'язаних зі сферою трудової діяльності, у червні 1974 року було створено Консультативний комітет з проблем безпеки, гігієни праці та охорони здоров'я на робочому місці, що мав надавати сприяння Комісії у розробці відповідних регулюючих правових механізмів. Однак лише у 1978 році Комісія спромоглася розробити Програму дій у галузі безпеки та охорони здоров'я на робочому місці. Внаслідок реалізації програми правове поле Співтовариства до кінця 1986 збагатилося в цілому сімома директивами відповідного спрямування.

Підтримку такого роду зусиль щодо покращення якісних характеристик сфери праці мала також забезпечувати Європейська установа для поліпшення умов життя та праці зі штаб-квартирою у Дубліні, що зайнялася виконанням дослідницьких та інформаційних завдань у цій сфері, проблемами організації праці та поліпшенням середовища трудової діяльності.

Важливим аспектом європейської політики у сфері трудової діяльності була поетапна підтримка т.з. економічної демократії у вигляді активізації участі найманих працівників

або їх представників у житті підприємств. Цим завданням Комісія керувалася у процесі вдосконалення комплексу пропозицій щодо Статуту Європейського акціонерного товариства та розробки П'ятої директиви ЄС стосовно структури акціонерного товариства.

З початку 90-х років відбувся певний перелом у ставленні європейців до вікових обмежень періоду активної трудової діяльності. Якщо на попередньому етапі вважалось, що ранній вихід на пенсію сприяв, в цілому, розвантаженню ринку праці, то з часом на передній план почала виходити собівартість такого підходу і рівень створюваного ним навантаження на систему соціального забезпечення. Майже всі країни-члени ЄС все активніше почали запроваджувати реформи, спрямовані на демонтаж створених систем раннього виходу на пенсію та на підвищення вікової пенсійної межі. Ці кроки обґрунтовувались тенденцією старіння суспільства. Була помітною значна диференціація між різними країнами-членами ЄС за показниками квоти зайнятості, віковою структурою зайнятих та параметрами систем соціального забезпечення.³

Впровадження в життя Маастрихтської угоди від 1992 року та Європейського Пакту стабільності є вирішальною передумовою подолання безробіття у Європі і своєрідним відправним пунктом будь-якої політики, її спрямованості на підвищення рівня зайнятості.

На самміті ЄС з питань зайнятості, який відбувся у Люксембургу 20-21 листопада 1997 року всі учасники взяли на себе зобов'язання представити свої національні програми підтримки зайнятості для молоді та тривало безробітних. Таким чином, усі напрямки політики спрямовувалися на поліпшення ситуації у сфері зайнятості і підлягали поглибленому взаємоузгодженню. Європейська Рада мала щорічно перевіряти дотримання вимог визначених принципових положень і, в разі необхідності, розробляти

відповідні рекомендації для країн-членів. Пріоритетними напрямами активності було визначено чотири основні сфери:

- стимулювання розвитку потенціалу працевлаштування;
- стимулювання розвитку підприємництва;
- розширення адаптаційних можливостей;
- підтримка процесу забезпечення рівності шансів.

Відповідальними за реалізацію визначених кроків, на думку провідних країн ЄС, мають залишатися національні уряди. Кроки у напрямку боротьби з безробіттям на європейському рівні зовсім не означають зняття відповідальності на рівні національному.

Певні ознаки свідчили про те, що, не дивлячись на періодичний економічний підйом, соціальна ситуація в рамках ЄС могла у перспективі погіршитися. Могли датися взнаки проблеми перевантаження соціальної держави. За прогнозами фахівців у 2020 році приблизно кожний четвертий громадянин ЄС буде старшим 60-ти років. Проблеми безробіття, старіння населення, суперечності економічного і соціального розвитку, ускладнення у функціонуванні систем охорони здоров'я, поширення наркотиків, дефіцит житла є настільки багатоаспектними та різноманітними явищами в окремих країнах, що вирішувати їх виключно зусиллями на національному рівні стало практично неможливо. Було цілком очевидним, що вирішення соціальних проблем, зокрема проблеми безробіття, потребує поглибленої координації та кооперації на європейському рівні.⁴

Протягом останніх десятиліть загострення проблеми безробіття в розвинутій Європі знайшло свій прояв перш за все у занадто високому рівні тривалого безробіття. У Європі приблизно кожний другий безробітний не працює більш ніж дванадцять місяців, в той час як у Японії – це кожний п'ятий, а у США – ледве кожний дванадцятий. Як засвідчує порівняльний аналіз, суттєві резерви ще не

використано у європейському секторі послуг. Якщо, наприклад, у США практично 75% зайнятих працює у сфері послуг, то у Європі – приблизно 65%. Зростання рівня безробіття у Європі значною мірою викликано тим, що ліквідація робочих місць у стагнуючих галузях економіки не супроводжувалось достатньо швидким створенням нових робочих місць у динамічних і перспективних секторах економіки, як, наприклад, у сфері послуг. Вирішальною передумовою нової зайнятості є активна інвестиційна діяльність підприємств. Тому європейці надають великої уваги проблемі підвищення привабливості свого регіону для мобільних інвесторів.

Амстердамська угода надала новий імпульс і створила нові механізми для поглиблення координації спільної європейської політики у сфері зайнятості населення. Угода визначила завдання по подоланню безробіття як “поле спільних інтересів”. Надзвичайно важливим залишається взаємозв’язок безробіття і динаміки кон’юнктури ринку, які у свою чергу нерозривно пов’язані з питаннями недостатньої динаміки зайнятості та розвитком форм тривалого безробіття. Це засвідчує існування потреби у застосуванні комбінації заходів по підтримці прийняттого рівня зайнятості з огляду на багатоаспектність комплексу причин, які обумовлюють занадто високий рівень безробіття⁵.

Поглиблення розуміння проблеми продемонстрував Кьольнський самміт ЄС на вищому рівні, який відбувся 4-5 червня 1999 року і на якому було прийнято Європейський Пакт зайнятості.

У висновках Повідомлення Європейської Комісії для Європейського парламенту, Ради, Економічного і Соціального Комітету та Комітету Регіонів щодо стратегічних цілей на період 2000-2005 років (Брюссель, 9. Лютого 2000 р.) було спеціально наголошено, що європейці мають твердий намір „докласти зусиль до реалізації нової

економічної та соціально-політичної агенди з метою підвищення конкурентоспроможності та створення нових робочих місць“.⁶

Однак, як зауважив в одному із своїх виступів прем'єр-міністр Великобританії Т. Блер, реформи у об'єднаній Європі вже йдуть повним ходом. Стосовно їх соціального виміру варто зазначити, наприклад, що Італія реформує свої ринки праці. Передові позиції у справі активного реформування моделі соціальної держави зокрема займають Бельгія, Нідерланди та країни Скандинавії.

Про актуальність таких заходів свідчать оцінки європейського інтеграційного процесу нинішнім Головою Європейської Комісії. У своєму виступі в Європарламенті (лютому 2000 р.) Голова ЄК Романо Проді наголосив, що “громадяни Європи протверезіли і відчувають стурбованість. Вони втратили віру у європейські інститути. Вони втрачають терпіння з огляду на наш повільний поступ у справі боротьби з безробіттям. Перспектива розширення викликає у широкої спільноти частково надію, а частково страх – надію на стабільність та прогрес, страх перед Європою без ідентичності та кордонів”.⁷

Важливе значення для розробки спільних європейських орієнтирів у сфері трудової діяльності мав спеціальний самміт ЄС на вищому рівні з питань зайнятості, що відбувся 23./24. Березня 2000 р. у Ліссабоні під головуванням Португалії. Позиційний документ головної сторони під назвою “Зайнятість, економічні реформи та соціальний вимір – За Європу інновації та знань” викликав жваву дискусію. Зазначений документ сформулював привабливі цілі одночасного досягнення економічного процвітання та соціальної захищеності і висунув вимоги щодо енергійного просування структурних змін у напрямку формування засад суспільства інновації та знань. Має місце констатація відставання Європи при переході до суспільства інновації

та знань та закликається до реалізації наступальної європейської стратегії в цих питаннях протягом наступного десятиріччя. Така стратегія повинна сприяти до активізації економічного зростання, поліпшенню зайнятості та стабільності соціальної сфери. Для досягнення повної зайнятості необхідними видаються темпи щорічного зростання не нижчі за 3%. Протягом наступного десятиріччя, на думку авторів документу, Європа повинна стати найбільш динамічним та конкурентноспроможним регіоном світу. Для реалізації цієї мети португальською стороною не пропонується якихось нових механізмів, а наголошується на необхідності поглиблення вже започаткованих процесів, вдосконалення координації економічних політик, активізації співпраці в рамках Пакту зайнятості та в галузі структурних реформ.

Важливою складовою такої стратегії стали пропозиції щодо загальноєвропейського “суспільства освіти” а також щодо європейського “наукового, дослідницького та технологічного регіону”. Європейська модель соціальної держави потребує модернізації і опору на більш стабільний економічний фундамент. Зазначена стратегія в цілому відбиває прагнення до прискорення процесів модернізації у сучасній Європі.

Засідання Європейської ради у Ніцці, що відбулося в грудні 2000 року символізувало реальний старт розширення ЄС на Схід. Особливої уваги заслуговує розглянутий під час самміту проект Хартії основних прав ЄС. Проголошення цієї Хартії вважається одним з помітних досягнень самміту, разом з тим слід зазначити, що рішення щодо статусу цього документу передбачено прийняти на наступній конференції на рівні урядів країн-членів ЄС. Деякі положення цієї Хартії заслуговують, на нашу думку, особливої уваги з урахуванням мети дослідження.

Як відзначається у преамбулі зазначеного документу, Європейський Союз, усвідомлюючи свою “духовно-релігійну спадщину” базується на “невід’ємних та універсальних цінностях гідності людини, свободи, рівності та солідарності”. Він ставить особистість у центр своєї діяльності, що є обґрунтуванням для громадянства Союзу та європейського простору свободи, безпеки і права. ЄС докладає зусиль для збереження і розвитку спільних цінностей при збереженні поваги до багатоманітності культур і традицій народів Європи а також національної ідентичності країн-членів та організації їх владних повноважень на національному, регіональному і локальному рівні.

Стаття 1 Глави I Хартії твердо фіксує, що “гідність людини є недоторканою. Вона потребує поваги і підлягає захисту”.

Виключно важливим з урахуванням комплексного розуміння прав людини є наявність у тексті Хартії Глави IV, яка так і називається - “Солідарність”. У цій главі на основі балансу загальноєвропейських та національних інтересів визначається комплекс прав трудящих на активну участь у житті підприємства, на колективні переговори та колективні заходи, на безкоштовний доступ до посередницьких служб у сфері зайнятості, на захист від несправедливого звільнення, на справедливі і прийнятні умови праці. Стаття 32 містить заборону використання дитячої праці та захист молоді на робочому місці. Стаття 33 фіксує право на гармонічне поєднання сімейного та професійного життя, зокрема, захищає права материнства у сфері трудових відносин. Розвинутий комплекс соціальних гарантій та соціального захисту у загальних рисах окреслено у наступній 34 Статті. Повноцінне розуміння солідарності включає, безумовно, і гарантії громадянам Союзу високого рівня захисту здоров’я, охорони навколишнього середовища, надійний і розвинутий захист прав споживача.⁸

У програмі шведського головування в Європейському Союзі, що була представлена 14 грудня 2000 року у Стокгольмі першочерговими пріоритетами визначено такі напрямки діяльності як розширення, зайнятість та охорона навколишнього середовища.

На думку шведської сторони, повна зайнятість, економічне зростання та соціальна стабільність є найважливішими економічними та соціальними цільовими орієнтирами діяльності ЄС. Швеція виголосила намір досягнути ефективної реалізації рекомендацій спеціального Ліссабонського самміту Європейської Ради. Черговий самміт на вищому рівні у Стокгольмі сприяв подальшому поступу у сфері зайнятості, справі просування економічних реформ, інновації, освіти, соціального захисту та зростання добробуту. Існує розуміння нагальної потреби у великій підготовчій роботі в зв'язку із наближенням значних змін демографічної ситуації, на порозі яких зараз знаходиться Євросоюз. Внутрішній ринок є ключовим напрямком кооперації в рамках ЄС. Якщо будуть ефективно використані всі його можливості, це дозволить на тривалу перспективу забезпечити конкурентоспроможність та можливості зростання європейської економіки, що у свою чергу матиме наслідком зростання добробуту та поліпшення ситуації у сфері зайнятості. Посилення конкуренції призводить одночасно до зниження цін та зміцнення позицій споживача. Співпраця по створенню зони свободи, безпеки і справедливості потребує подальшого поглиблення.

На особливій зацікавленості у просуванні ефективних підходів до вирішення проблем зайнятості під час головування в ЄС наголосив у своєму виступі перед шведським парламентом 14 грудня 2000 року прем'єр-міністр Швеції Г. Перссон. На його переконання, "безробіття є гігантським плюндруванням економічних ресурсів і, що є ще гіршим, знань та амбіцій людей. Результатом безробіття і безсилля,

яке вона викликає, є посилення антидемократичних сил у всій Європі... Немає нічого більш важливого для розвитку і свободи особистості, ніж наявність роботи та можливості себе самого прогледувати. Немає нічого більш важливого для справи демократії і рівності, ніж робота для всіх. Союз, який безробіття не сприймає всерйоз, ніколи не зможе перетворитися на той "Союз громадян", до якого ми прагнемо. Просування по шляху до повної зайнятості пов'язане з економічними реформами, добре розвинутим соціальним страхуванням та зростаючим добробутом".⁹

2. Проблема безробіття у країнах-кандидатах на вступ до ЄС

Країни-кандидати досягли відчутних успіхів у виконанні Копенгагенських критеріїв щодо набуття членства в ЄС. Непоганими є темпи зростання ВВП. Економічні досягнення у більшості країн стають значно помітнішими. Разом з тим, як і раніше, серйозним приводом для занепокоєння у більшості країн залишається високий рівень безробіття. У таких країнах як Болгарія, Латвія, Литва, Польща і Словаччина, де квота безробіття є відносно високою, здійснення структурних реформ повинно закласти солідну основу для майбутнього економічного зростання та створення робочих місць. Адже одним з основних наслідків структурної перебудови, викликаній перехідним процесом, було суттєве скорочення зайнятості протягом 90-х років, причому навіть у тих країнах, де відновилося зростання обсягів виробництва.

У 1989-1998 рр. в усіх країнах Європейської Економічної Комісії ООН з перехідною економікою зайнятість скоротилася в цілому більш ніж на 27 млн. чол. Або на 14%. З означених 27 млн. втрачених робочих місць 22 млн. припало на промисловість.

У п'яти центральноєвропейських країнах, що є лідерами у справі запровадження реформ (Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія та Чехія) впадає в очі суттєве відставання динаміки чистого приросту зайнятості від динаміки росту обсягів виробництва.

Якщо, наприклад, взяти тільки п'ятиріччя 1994-1998 рр., то зайнятість у цьому регіоні зросла всього на 5%, тоді як обсяг виробництва – майже на 25%. Окрім того, досить суттєва частка приросту зайнятості припадала лише на одну країну, а саме Польщу.

У країнах південно-східної Європи у 1998 році зайнятість була нижче рівня 1989 року на 23% при скороченні ВВП за цей же період на 27%.

Стосовно структурних змін на ринку праці звертають на себе увагу наступні основні тенденції. Найбільш різко зайнятість скоротилася у сільському господарстві, промисловості та будівництві, а зросла – у сфері послуг. У 1999 році в деяких країнах темпи скорочення зайнятості знову зросли у зв'язку з прискоренням структурної перебудови (наприклад, у Чехії і особливо у Польщі). Серед східноєвропейських країн зайнятість у промисловості зростає лише в Угорщині (з 1997 року). В Угорщині 1999 рік був роком високої економічної активності, і, як наслідок, загальна зайнятість зросла на 3,5%. Однак зрозуміло, що це ще далеко не достатньо для повернення рівня 1989 року. Цікаво, що при, так би мовити загальній пришвидшеній “деіндустріалізації робочої сили”, у ряді країн зайнятість у сільському господарстві скорочувалась ще активніше. Так, наприклад, в Угорщині, Словаччині, Словенії, Чехії та Естонії протягом 1989-1998 рр. зайнятість у цьому секторі економіки знизилася на 45-70%. На такому фоні падіння аналогічних показників не більш ніж на 25% у таких країнах, як Латвія, Польща та Росія видається на перший погляд не таким вже й разючим.

В цілому за 1999 рік кількість безробітних у Східній Європі зросла на 16%. У грудні зазначеного року квота безробіття досягла 14,6%, що на 2% вище аналогічного періоду попереднього року.

У 1999 році навіть такі визнані лідери економічних та політичних реформ, як Угорщина, Чехія та Польща демонстрували тенденцію зростання рівня безробіття. Наприклад, у зразковій Польщі з кінця 1998 року і протягом 1999 року, не дивлячись на відносно активне зростання виробництва, безробіття невпинно збільшувалося. За 1999 рік його рівень порівняно з 1998 роком зріс на 3% і сягнув 13%, тобто рекордного рівня за період з 1996 року. Це було викликано не в останню чергу прискоренням реструктуризації підприємств вуглевидобувної, сталеливарної та текстильної промисловості та виповненням строків досягнутих домовленостей щодо тривалості дії гарантій зайнятості у рамках процесу приватизації. З початком 2000 року безробіття і надалі зростало і буде зростати в умовах реструктуризації. Ситуацію додатково ускладнює також те, що на ринок праці у 2000 році з огляду на специфіку демографічної ситуації виходить 150 тис. молодих пошукачів.

Що ж стосується країн з гіршими загальноекономічними показниками, то красномовним прикладом може слугувати Словаччина. Заходи жорсткої економії, запроваджені словацьким урядом, та погіршення економічних показників, зокрема у промисловості та державному будівельному секторі, викликали різке збільшення безробіття. До кінця грудня 1999 року безробіття сягнуло рекордно високого рівня у 19,2% (1998 р. – 15,6%), що є одним з найвищих рівнів серед країн з перехідною економікою. Стан справ у цій сфері, на думку експертів, навряд чи покращиться у найближчій перспективі. Як раз навпаки, перебудова у корпоративному секторі та прийняті поправки до закону про приватизацію, що покликані прискорити процес прива-

тизації великих компаній, практично напевне призведуть до подальшого зростання безробіття.

Досить показово, що скорочення зайнятості не тільки сприяло зростанню безробіття, а й мало певні глибші наслідки – люди полишають ленок праці взагалі. Наприклад, Угорщина, де скорочення зайнятості було найбільш відчутним, мала також найвищі показники зниження економічної активності населення. На 1997 рік цей коефіцієнт був більш як на 20% нижчим за рівень 1990 року.(!) Зокрема, наявні обмежені дані засвідчують, що за умов погіршення ситуації на ринку праці жінки зустрічають більше складнощів, ніж чоловіки і, таким чином, залишали ринок праці у більш масовому порядку порівняно з чоловіками.

Така тенденція, доречі, сполучається із наявним скороченням державної підтримки сімей та падінням рівня реальної заробітної плати. Варто підкреслити, що у країнах Центральної Європи, за даними експертів ООН, сумарна реальна заробітна плата у 1998 році так і не досягла рівня 1989 року. У інших частинах європейського регіону це скорочення було значно більш відчутним. Подальше підвищення цього показника там, де це мало місце, було обмеженим, і тому сумарні розміри фондів заробітної плати у 1998 р. були як мінімум на 50% нижче рівнів 1998 р.

Суперечливі соціальні підсумки обумовлюються, очевидно, як недосконалістю обраної інтеграційної стратегії, так і суттєвою різницею національних підходів у галузі соціальної політики між країнами-претендентами та розвинутими європейськими державами. Перехід від тоталітарного режиму до плюралістичної системи та ринкової економіки супроводжувався справжнім соціальним шоком. Зростала невпевненість основної маси населення у своєму майбутньому. Постреволюційна депресія призвела до посилення морального цинізму. Щойно здобуті свободи з її новими шансами спонукали багатьох до задоволення особистих

інтересів за будь-яку ціну, до пошуку шляхів негайного задоволення особистих потреб. За таких умов багато хто відчув ностальгію за “старими часами твердого порядку”. Такого роду настрої підсилювалися зростанням злочинності, безробіття, “ноюю бідністю”, розповсюдженням проституції, наркоманії та інших раніше маловідомих негативних явищ, які, нажаль, засвоювалися суспільством значно швидше ніж принципи повноцінної демократії та ринкової економіки.¹⁰

Подолання розриву у якісних рівнях соціального розвитку виявилось для країн-кандидатів на вступ до ЄС справою дуже непростюю. Як підкреслив у своєму вступному слові до книги П.Вагнера, К.Дідрі та Б.Циммерман „Робота і національна держава. Франція і Німеччина у європейській перспективі“ (Франкфурт/Майн, 2000 р.), „народне господарство як організаційна форма національних рамкових умов економічної політики не задається наперед самою природою, а є продуктом історичного процесу“.¹¹

Якщо це є само собою зрозумілим у оцінці перспектив європейської співпраці таких визнаних європейських лідерів як Франція та Німеччина, то такий висновок є ще більш іманентним для співробітництва Західної і Центрально-Східної Європи. Значною мірою це пояснює також і те, чому економічні, соціальні та політичні показники настільки різняться у різних посткомуністичних країнах, хоча при здійсненні реформ вони переслідували схожі цілі та застосовували схожі стратегії. Давалися взнаки і тривалість перебування країни у жорстких рамках соціалістичної системи, і попередня суперечлива історична спадщина, і релігійні відмінності, і різний історичний досвід існування в умовах багатопартійності, і економічні, соціальні та політичні чинники, обумовлені історично визначеним географічним положенням тощо.

Фактично можна зробити висновок про домінування у державних стратегіях країн кандидатів на вступ до ЄС добре нам відомого залишкового принципу щодо проблем розвитку соціальної сфери. Це, по суті, свідчило про різне спрямування соціальних векторів суспільного розвитку на національному рівні. Відчутна зневага до системного і комплексного оздоровлення соціальної сфери, приміром, у країнах ЦСЄ разюче контрастує із сучасними підходами розвинутих європейських держав. Яскравим прикладом може слугувати порівняння розвитку ситуації у країнах-кандидатах на вступ до ЄС із стратегією національного розвитку, приміром, економічно найпотужнішої європейської країни, якою, безумовно, може вважатися ФРН.

На відміну від заклопотаних своїм майбутнім членством східних сусідів, Німеччина зовсім не соромиться проголошувати першочерговим суспільним завданням свого нового етапу розвитку саме подолання масового безробіття. У своєму першому після перемоги на виборах зверненні до Німецького Бундестагу 10 листопада 1998 р. Федеральний канцлер Німеччини Г.Шрöder нагадав народним обранцям усіх спрямувань про те, що безробіття призводить до психічної руйнації, до краху соціальних структур. Одних воно позбавляє надії, у інших породжує страх. Окрім того воно важким тягарем тисне на економіку.

Варто зауважити, що і своїм приходом до влади німецька соціал-демократія багато в чому має завдячувати суспільним очікуванням серйозних позитивних зрушень у сфері зайнятості. Тому кожний крок, кожний новий політичний інструмент на думку нинішнього німецького керівництва повинен бути вивірений на основі такого інтегрального оціночного критерію, як наявність позитивного впливу на оздоровлення ситуації у сфері зайнятості.

Новий німецький уряд одразу наголосив, що він збирається обстоювати не ліву або праву економічну політику, а

сучасну політику соціальної ринкової економіки. Головне завдання такої політики – відкрити людям перспективи набуття самостійності. Як питання величезної ваги новий уряд визначив необхідність забезпечення умов молодому поколінню для активного, самостійного і відповідального творення свого майбутнього і майбутнього країни. Створення якісно нових можливостей у сфері освіти і трудової діяльності є, безумовно, вирішальним чинником успішного вирішення цього кардинального питання демократичного і ринкового поступу суспільства.

Подолання безробіття було визначено новим урядом ФРН у якості свого центрального завдання і в галузі європейської політики. Інструментом реалізації цього завдання було проголошено європейський Пакт зайнятості. Щоб досягти успіху у справі створення перспективних робочих місць, Європейський Союз повинен здійснювати політику екологічної модернізації, активізувати свої зусилля у галузі досліджень та розвитку нових технологій, шляхом розвитку трансєвропейської мережі створити сучасну інфраструктуру. Значного поліпшення потребує координація європейської економічної, фінансової та соціальної політики. Неможливо також уникнути спільної активності по запобіганню проявам податкового, соціального та екологічного демпінгу в межах єдиного економічного і соціального простору ЄС.

Не можна сказати, що для українських дослідників європейське тлумачення проблеми безробіття є чимось абсолютно новим і несподіваним. Наведена нами вище урядова теза нинішнього канцлера ФРН з приводу руйнівних наслідків безробіття є напрочуд близькою до міркувань авторського колективу під керівництвом академіка НАН України І. Лукінова. У книзі “Ринковий шок”, що підготовлена групою авторитетних дослідників з США, Німеччини, Австрії, Індії, Угорщини, Польщі, Чехії, Росії

та України, зокрема, наголошується, що трансформація колишніх планових економік країн Центральної та Східної Європи пішла неправильним шляхом. Програми перетворень, з якими зараз експериментують, викликають людські страждання, котрі зовсім не є обов'язковими. Вони не забезпечують якого-небудь суттєвого прогресу у справі забезпечення зайнятості населення. Як, зокрема, слушно нагадують дослідники, безробіття є не тільки соціальним злом, це ще й дискваліфікація, що прямо протилежне цілям, які повинні бути досягнуті в процесі перетворень.¹²

Таким чином, підсумовуючи наш розгляд політики у сфері праці ряду, яку практикує ряд країн-кандидатів на вступ до ЄС, можна зробити висновок, що вона далеко не відповідає сучасним підходам, які є давно загально визнаними на колективному рівні в рамках самого Євросоюзу і на національному рівні нинішніх країн-членів ЄС. Складається враження наявності якісно різного розуміння відповідальності перед власним народом. Після десятиліття складних і достатньо болючих реформ, попри всі запевнення у прихильності до ідеї прав людини, у країнах ЦСЄ поки що так і не визначеними залишились нова роль і нове місце конкретної людини у національному та загальноєвропейському суспільному процесі, не створено дійового механізму захисту її життєвих інтересів у новому соціальному просторі демократії. При збереженні існуючих тенденцій зовсім не виключено, що родинні обійми двох Європ можуть відбутися над соціальною прірвою, що матиме наслідком загрозливе загострення існуючих проблем обох сторін.

Цілком зрозуміло, що прийнятне рішення може бути віднайдене лише завдяки радикальній зміні національних підходів країн-кандидатів з одного боку та певної корекції системи пріоритетів процесу розширення ЄС – з іншого. Останні загальноєвропейські дискусії по цьому колу питань

засвідчують поглиблення розуміння всіма сторонами такої об'єктивної діалектики європейського інтеграційного процесу.

3. Європейська стратегія Росії і проблема безробіття

Як вже зазначалося нами у першому, вступному розділі нашого дослідження, для більшої частини російської еліти розвиток особливо тісних стосунків з ЄС залишається одним з ключових стратегічних пріоритетів, як це й було зафіксовано у згаданій “Середньостроковій стратегії Росії щодо ЄС”. Для Росії саме ЄС є найважливішим і найперспективнішим партнером у галузі торгівлі, трансформації та модернізації. Розвиток такої співпраці відкриває і нові перспективи для вдосконалення соціальної сфери, зокрема, розширює можливості протидії такому соціальному лихові як масове безробіття.

Безробіття дійсно перетворилося на одну з найгостріших соціальних проблем сучасної Росії. За прогнозами російського Держкомстату протягом 2001-2003 років середня чисельність населення країни зменшиться на 2,1 млн. чол. і складатиме у 2003 році 143,1 млн. Скорочення чисельності населення як і раніше буде обумовлено перевищенням кількості померлих над кількістю народжених. При цьому характерною ознакою вікової структури населення є тривале зростання чисельності працездатного населення.

Досить характерно, що прогнозовані темпи економічного зростання не призведуть до адекватного збільшення кількості зайнятих в економіці, оскільки створювані робочі місця будуть частково займатися робітниками, вимушено зайнятими сьогодні неповний робочий день. Свій вплив справлятиме також згаданий приріст населення працездатного віку. Таким чином, у період 2001-2003 рр. збережеться суттєве перевищення пропозиції робочої сили над попитом.

Посилиться також диференціація регіонів за показниками рівня безробіття.

Частка зайнятих у галузях матеріального виробництва у Росії продовжує залишатися надмірно високою порівняно з економічно розвинутими країнами. *Прогнозується зростання кількості безробітних (за методологією МОП) з 7,6 млн. людей у 2000 р. до 8,1 млн. людей у 2003 р., що складатиме 11% всього економічно активного населення. За умов активізації процесу реєстрації безробітних в результаті впровадження нових законодавчих механізмів регулювання державної соціальної допомоги підсумкові показники можуть бути і вищими.*¹³

Відбуваються певні зрушення у пристосуванні до загальносвітових змін характеру праці з урахуванням глобального впливу прогресуючої інформаційної революції. У цьому зв'язку достатньо згадати лише зростання такої нової форми зайнятості, як «теле-робота». Мається на увазі вже достатньо поширена в розвинутих країнах робота без просторової прив'язки, з використанням телекомунікаційних каналів оперативного доступу. Це є особливо важливим для людей з фізичними вадами, для жителів віддалених регіонів з низьким рівнем зайнятості. За даними соціологічних досліджень у США, вже зараз 27 млн. працюючих можуть здійснювати свою діяльність не виходячи з дому, а третина всіх недавно зареєстрованих фірм базується на широкому використанні самостійної зайнятості. В російських умовах значної регіональної специфіки використання такого роду нових можливостей може у майбутньому відіграти виключно важливу роль. До певної міри можна вважати, що обнадійливі ознаки розуміння нової ситуації вже стають помітними, хоча темпі і масштаби позитивних структурних змін, звичайно, не можуть задовольняти.

Достатньо симптоматично, що останні п'ять років галузь зв'язку та інформації виступає лідером серед найбільш

динамічних галузей у Росії. Так, за темпами зростання галузь зв'язку випереджає нафтовидобувну, газову та харчову промисловість. Зростання ВВП нерозривно пов'язане із зростанням обсягу телекомунікаційного ринку у більшості країн. Більше того, зростання ВВП невідворотно супроводжується випереджаючим зростанням ринку телекомунікаційних послуг, і випередження тим суттєвіше, чим нижче досягнутий рівень ВВП. Так, для країн ЄС у 1995-1998 рр. частка послуг зв'язку у ВВП зростає з 4,3% до 4,7%, а у Росії за той же період – з 0,4% до 2,4%. *Обсяг продажу засобів обчислювальної техніки, зв'язку, телекомунікацій, програмного забезпечення найближчим часом, як очікується, може сягнути 1 трлн. дол. і, що для Росії можна вважати своєрідною революцією, перевищити обсяг ринку природних ресурсів.*¹⁴

Тобто, можна зробити загальний висновок, що за попередній період національного розвитку політичним керівництвом Росії достатньо ефективних практичних кроків боротьби з безробіттям здійснено не було. Хоча останнім часом і мали місце серйозні зміни у самому ставленні до вирішення проблем соціальної сфери, однак зазначені зміни ще не знайшли адекватного врахування у європейській стратегії Росії, де геополітичні та економічні аспекти відіграють домінуючу роль, і т.з. “людський вимір” ще не набув тієї політичної ваги, яка б відповідала сучасним критеріям реалізації ідеї просування до “Європи громадян”. Разом з тим було б несправедливим не помічати суттєвого посилення впливу соціального фактору на нинішню стратегію і практику російських реформ. Рішучий курс на модернізацію російської економіки з урахуванням рівня існуючих європейських стандартів супроводжується активним пошуком нових, більш ефективних моделей соціальної політики. При збереженні існуючих тенденцій можна розраховувати, що в результаті досягнення стійкої

динаміки економічного зростання будуть створені і якісно нові передумови для реалізації активної соціальної політики, підвищення добробуту широких верств населення.

4. Безробіття і європейська стратегія України

Як нами вже було підкреслено вище, без потужної соціальної складової втрачається глибинний зміст і самих реформ і самої ідеї європейської інтеграції. Давно вже час остаточно усвідомити, що поза соціальним простором є абсолютно неможливим подолання небезпечної тенденції відчуження суспільства від держави.

Для європейських амбіцій України особливо серйозну загрозу створює те, що надто повільно і непослідовно вирішуються назрілі соціальні проблеми молоді. Президент України Л.Д. Кучма неодноразово висловлював глибоке занепокоєння з приводу того, що програми молодіжних організацій часто перенасичені заходами суто ритуального та розважального характеру. У той же час близько третини людей цього віку ніде не працює і не навчається, рівень безробіття серед них становить 20,5%, що майже вдвічі перевищує цей показник для всього працездатного населення (12%).

Хоча у вітчизняній промисловості і намітилася тенденція підвищення інноваційної активності, однак загальний рівень інноваційного оновлення промислового виробництва лишається низьким, ним охоплено всього 14% від загальної кількості підприємств, що у свою чергу не може не стримувати поліпшення перспектив зайнятості та гальмувати якісні зміни самого характеру праці.

Найтривожнішим як раз і є те, що процеси економічного зростання не супроводжувалися відчутними якісними перетвореннями, позитивними структурними змінами, подоланням нагромаджених за останні роки відтворюваль-

них деформацій та деформацій у соціальній сфері. У багатьох напрямках зафіксовано поглиблення зазначених диспропорцій. Це вкрай негативно позначається на ключовій сфері людського життя – сфері праці. Зокрема, продовжує зменшуватися частка витрат на оплату праці в структурі собівартості виробництва продукції: у 1996 р. вона складала 13,6%, у 1999 р. – 12,0%, у 2000 р. (за 9 місяців) – 11%. У промисловості цей показник впав з 10,6% у 1996 р. до 9% у 2000 р. (за 9 місяців). Така динаміка засвідчує не тільки поглиблення диференціації доходів населення, а й зростання бідності. Співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати (%) 1998 р. – 34,4; 1999 р. – 31,5; 2000 р. – 31,7. Значним здобутком 2000 р є погашення заборгованості з виплат пенсій та грошової ²⁰ допомоги. Водночас середньомісячний розмір пенсій в Україні не перевищує третини від середньомісячної заробітної плати, тоді як за світовими стандартами цей показник має бути вищим за 70%. Зростає кількість збиткових підприємств у промисловості, будівництві, сфері матеріально-технічного постачання, на транспорті.

Для майбутнього сфери трудової діяльності мільйонів українських громадян дуже тривожним є те, що, нажаль, не змінилася загальна тенденція погіршення структури промислового виробництва. До критичної межі наближається і ситуація з оновленням виробничих фондів. Не забезпечуються очікувані зрушення у реструктуризації відносин власності із створенням передумов для реалізації переваг її приватної форми, зміцнення позицій національного капіталу.

Не сталося відчутних зрушень і у розвитку малого підприємництва. Внесок малих підприємств у ВВП протягом останніх років залишається на рівні 7-8%, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник перевищує 40%. У загальному обсязі прибутку на малий бізнес припа-

дає близько 2%. В Україні ще дуже мало таких структур, які б здійснювали інноваційну діяльність, венчурний бізнес, немає ефективних механізмів їх державної підтримки, як і малого підприємництва загалом. Більшість проблем цієї сфери вирішувалась урядом за допомогою інструментів, які довели свою неспроможність.

Тобто, сміливо можна зробити невтішний висновок про наявність стійкої тенденції послідовної деградації сфери трудової діяльності. За таких обставин важко розраховувати на здійснення ефективних кроків у справі боротьби з безробіттям. Більше того, існуюча практика пристосування національного виробника до умов глибокої і стабільної економічної кризи скоріше нагадувала своєрідну «боротьбу із зайнятістю».

Для України з її розбалансованою системою господарювання, на думку фахівців, природна норма безробіття, яку здатна безболісно витримати національна економіка, коливається в межах 2,5-3%. Однак вже нині рівень безробіття, як свідчить опитування працевдатних громадян (за методологією МОП) становить 11,9% економічно активного населення. Офіційний рівень безробіття ж дорівнює 4,2%. В умовах напруженої демографічно-економічної ситуації, переважання деструктивних процесів у формуванні зайнятості населення питання визначення реальних обсягів безробіття набуває особливої актуальності. Недосконалість офіційної статистики та неадекватність оцінки ситуації, помітні розбіжності з міжнародними нормами при визначенні статусу і, відповідно, рівня безробіття роблять фактично неможливим оперативне реагування на реальні зміни. Тим більше це ускладнює ефективне регулювання ринку праці.¹⁵

Знайомство з показниками, що характеризують рівень безробіття в Україні засвідчує усталеність темпів його зростання протягом другої половини 90-х років. Загальна

кількість лише офіційно зареєстрованих безробітних на 1 січня 2000 року становила 1,2 млн. чол. Як переконує аналіз, найбільш вразливі верствами є жінки і молодь. Із загального числа безробітних жінки складають майже дві третини (62%), а кожному третьому безробітному (30,5%) не виповнилося 28 років. Однак, слід враховувати що реальний стан справ значно гірший. За оцінкою фахівців Українського інституту соціальних досліджень рівень прихованого безробіття складає в Україні 28-32%. А дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень взагалі свідчать, що безробітними можна вважати 35-40% населення працездатного віку, тобто 7-8 млн. громадян України. Погіршення ситуації на ринку праці об'єктивно загострює інші соціальні проблеми: збільшується кількість розлучень, самогубств, зростає злочинність, алкоголізм і наркоманія, підвищується рівень захворюваності тощо. Фахівці Ради по вивченню продуктивних сил України дійшли висновку, що в окремих регіонах процес зростання безробіття може взагалі набути некерованого характеру.

Глибока економічна криза, деяких суттєвих для сфери праці ознак якої ми побіжно торкнулися вище, призводить до надзвичайно низького рівня пропозицій на вітчизняному ринку праці. Протягом кількох останніх років число вакансій в Україні залишалось на рівні 30-50 тис. робочих місць при більш як мільйоні офіційних безробітних.¹⁶

Підводячи підсумки роботи за 2000 рік, Міністр праці і соціальної політики України І.Я. Сахань наголосив, що серед пріоритетних завдань, які потребують першочергового вирішення, найважливішим стратегічним завданням соціально-економічної політики держави у 2001 році український уряд визначив збільшення грошових доходів населення.¹⁷

Однак, у будь якого аналітика виникає цілком логічне питання щодо ефективності практики формального збільшення грошових доходів без досягнення радикальних змін у їх структурі. Нажаль, боротьба з безробіттям не вважалась “пріоритетом пріоритетів” попереднього українського уряду. Мала місце досить заспокійлива констатація досягнення на початок нинішнього року “певної стабілізації на ринку праці”. Але ж чи не є це стабілізацією тихого колапсу сфери праці. Адже загальний стан, як свідчать наші попередні оцінки є більш ніж тривожний. В країні так і не вдалося скоротити довготривале безробіття, загострилася ситуація у сільській місцевості, абсолютно недостатніми залишаються гарантії неконкурентоспроможних верств населення, особливо молоді. Давно перейшла припустиму межу гострота проблеми безробіття в цілому ряді регіонів (як наприклад, у Дніпропетровській, Львівській, Харківській, Житомирській та ін.). І хоча й завершено розробку Державної програми зайнятості населення на 2001-2004 роки, однак вона передбачає створення у зазначений період за рахунок всіх джерел фінансування лише понад 1,4 млн. робочих місць.

Неозброєним оком видно, що такі масштаби далеко не відповідають суспільним потребам, не кажучи вже про необхідність якісного оновлення характеру праці за нинішніх умов розгортання глобальних змін у сфері трудової діяльності. Адже праця у європейських країнах змінюється – змінюється її зміст, сама організація виробництва, і ці стрімкі перетворення лише розпочинаються.

Наведемо лише один яскравий приклад. Як зазначається у останній Доповіді Генерального директора Міжнародного бюро праці (Женева) під назвою “Європа у процесі глобалізації. Гідна праця в інформаційній економіці”, у країнах ЄС число користувачів Інтернет зараз зростає більш швидкими темпами, ніж у будь-якому іншому регіоні світу. Наприк-

лад, у кінці 1999 р. в Європі нараховувалось близько 29 млн. користувачів Інтернет на робочих місцях, що складало 28% робочої сили. За прогнозами, до 2004 року ця кількість має зрости до 70 млн. або до 70% робочої сили. У різних країнах Європи показники є різними. За кількістю абонентів мережі Інтернет на 1.000 чол. населення на першому місці у ЄС – Фінляндія, а на останньому – Греція. Серед країн ЦСЄ найвищі показники (вищі ніж у деяких країнах ЄС) мають Естонія і Словенія. Досить сумно, що Україна разом з Білорусією відзначається у даній доповіді як держава, де показник підключення до глобальної інформаційної мережі є “надзвичайно низьким”¹⁸

Якщо до того ж враховувати ту обставину, що у 2000 р. в Україні природне скорочення населення на 1 тис. жителів було найвищим за історію незалежності, а також те, що невинно падає показник умовного здоров'я населення (умовно здоровими вважаються всі, окрім інвалідів та тих, хто перебуває на диспансерному обліку у спеціальних лікувальних закладах), то можна зробити невтішний висновок про загрозливе зниження якості робочої сили та загальну деградацію трудового потенціалу нашої держави. Такий стан справ об'єктивно викликає збільшення і без того дуже і дуже суттєвого розриву у соціальному та технологічному розвитку між Україною та ЄС. Тобто, період напруженої міжнародної активності по реалізації державної стратегії інтеграції до Євросоюзу дивним чином співпав із періодом різкого падіння показників внутрішньої загальноцивілізаційної зрілості.

Інтеграція до ЄС є перш за все інтеграцією до європейської системи поділу праці. Однак при нинішніх негативних тенденціях розвитку національної сфери трудової діяльності та національного трудового потенціалу про гідне місце української держави і українського громадянина перспектива позитивних підсумків такої інтеграції залиша-

ється більш ніж проблематичною. Досить небезпечно сподіватися на те, що сам факт інтеграції України в ЄС автоматично призведе до радикальних позитивних зрушень у забезпеченні права на вільне працевлаштування, адекватної оплати та безпеки праці, гарантій соціального забезпечення, належних умов життя громадян, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту і соціального страхування відповідно до європейських стандартів.

За оцінкою Міжнародної організації праці, досвід країн ЦСЄ переконує в тому, що хоча Європа, можливо, більше і не є політично розколотим континентом, однак різниця в рівнях розвитку держав регіону залишається досить суттєвою і з часом ще більше поглибитися. Найбільш відчутною така різниця дається взнаки саме у сфері праці. Багато в чому це обумовлено тим, що програми реформ для країн з перехідною економікою, підготовлені міжнародними фінансовими установами, базувалися головним чином на матеріалах т.з. "Вашингтонського консенсусу". У цьому підході ігнорувалась необхідність перебудови інституційної інфраструктури, що включала б створення сильних і представницьких соціальних партнерів, які є невід'ємним компонентом функціонуючої ринкової економіки.

На думку Міжнародної організації праці, у системі цільових орієнтирів економічної та фінансової політики більш важливе місце повинні займати заходи по забезпеченню гідних робочих місць. Адже в країнах з перехідною економікою з'являється новий вид зубожіння, яке вражає більш молоде населення працездатного віку, включаючи низькооплачуваних працівників, безробітних та трудящих, яким не виплачується заробітна плата. В більшості країн люди похилого віку також пережили різке скорочення розмірів соціальної допомоги. Однак системи соціального захисту, принаймні в деяких країнах, все ж виявилися як правило більш ефективними у боротьбі з бідністю серед

громадян похилого віку, ніж серед сімей працездатного віку.

Зростання рівня бідності в країнах з перехідною економікою стоїть на заваді їх економічного розвитку. В цьому зв'язку все більшого значення набуває сприяння гідній праці у якості основного компоненту політики економічного розвитку. Якщо ми на нинішньому етапі не зрозуміємо цієї об'єктивної логіки світового розвитку, про європейську інтеграцію краще взагалі забути, оскільки нічого окрім нових гострих проблем і небезпек вона нам не принесе. Адже не можна вступати до Європи невеличкою згуртованою групою вправних урядовців та найбільш успішних представників національного бізнесу, залишаючи на узбіччі решту населення.

Нажаль, загальновизнаною стала теза про занадто високу соціальну ціну українських реформ. Отож чи варто повторювати ту ж саму антигуманну і антидемократичну, по своїй суті помилку, але вже на міжнародному рівні і з незворотними наслідками? Адже європеїзація та демократизація у поєднанні з хронічним зубожінням широких верств населення втрачають будь який історичний сенс з точки зору молоді національної державності. Про яку побудову громадянського суспільства може йти мова у країні, яка не зважає на соціальну і духовну самоідентифікацію значної частини свого населення і, таким чином, нівелює громадянське самопочуття особистості. Національна державність не має морального права перетворюватися на своєрідну барвисту повітряну кулю, яка для того, щоб сягнути нових захмарних висот і піймати попутний вітер глобалізації повинна позбавлятися від своїх пасажирів як від зайвого баласту. Це не лише суперечить конституції молоді держави, а й не відповідає сучасній атмосфері міжнародного співробітництва.

Як було підкреслено у “Декларації тисячоліття Організації Об’єднаних Націй”, затвердженої резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 р., суттєво важливе значення для міжнародних відносин у ХХІ століття матиме ряд фундаментальних цінностей. До розряду таких цінностей належить і *розуміння свободи як права жити і рости своїх дітей у гідних людини умовах, вільних від голоду і страху насильства, пригнічення і несправедливості*. У цьому документі, підписаному і українським лідером, наголошується, що глобальні проблеми повинні вирішуватися при справедливому розподілі тягара витрат у відповідності з фундаментальним принципом рівності та соціальної справедливості. Безумовно, окрім такого роду моральних аспектів не варто також забувати й про те, що без вирішення проблеми ефективного і повноцінного використання національного трудового потенціалу важко розраховувати на реальний економічний поступ. Отже, мабуть, доцільніше запобігти цілком можливому спотворенню європейської ідеї свободи, демократії та соціальної справедливості і натомість більш ретельно відпрацювати механізми ефективного взаємозв’язку економічної і соціальної, внутрішньої та зовнішньої політики. У противному випадку ця європейська ідея швидко перетвориться на ще один осучаснений варіант “комуністичного раю” із аналогічними перспективами та методологією практичної реалізації. Залишаючись оптимістами, не варто втрачати надію на те, що український уряд на чолі з людиною, яка є достатньо обізнаною у питаннях безпосереднього регулювання сфери трудової діяльності, запропонує й нові ефективні рішення назрілих питань. Майбутнє розширення ЄС до кордонів України і динамізація соціально-економічних перетворень у Росії не дозволяють тривалий час насолоджуватися роллю соціального аутсайдера. Невиправдана соціальна поляризація та нехту-

вання життєвими потребами розвитку трудового потенціалу за нинішніх темпів глобалізації є чи не найбільшими небезпеками для будь-якої національної державності.

¹ G. Fels, Standort Europa. Zukunftsfähig im internationalen Wettbewerb?// Internationale Politik, NR.8/2000, S. 39

² Див. Jörg Volker Ketelsen. Sozial- und Arbeitspolitik. In –Röttinger / Weyringer (Hrsg.). Handbuch der europäischen Integration. Strategie – Struktur – Politik im EG-Binnenmarkt. Wien; 1991; S.758-776

³ Melani Kiel, Barbara Koller. Lebensalter, Erwerbsbeteiligung und Altersgrenzenpolitik in den Ländern der Europäischen Union // Abstrakt: BeitrAB 218 / www.iab.de/publikationen/

⁴ Hajo Friedrich, Beschäftigungs- und Sozialpolitik // Das Parlament, Nr. 1-2 vom 6. Januar 1995.

⁵ Dieter Harges, Zur Frage der Notwendigkeit einer strategischen Koordinierung der Beschäftigungspolitik in Europa / MittAB 2/1999 // www.iab.de/iab/publikationen/

⁶ Internationale Politik / Europa Archiv, August 2000, NR . 8 – 55. Jahr, S.87

⁷ Britische Botschaft, Berlin / www.britischebotschaft.de/europa/blair.europa.htm

⁸ Entwurf der Grundrechtecharta der Europäischen Union, vorgelegt am 2. Oktober 2000 in Brüssel // Internationale Politik – Europa Archiv, Februar 2001, NR. 2, 56. Jahr, S.60-68

⁹ Rede des schwedischen Ministerpräsidenten, Göran Persson, zum Programm der schwedischen Präsidentschaft, gehalten am 14. Dezember 2000 vor dem schwedischen Reichstag in Stockholm // Internationale Politik, 2001, NR. 2, S.111-115

¹⁰ Vom Plan zum Markt. Der wirtschaftliche Transformationsprozess in Ostmitteleuropa. Von Sermin Kirelli.// Ostmitteleuropa, Heft 3/1999

¹¹ P.Wagner/C.Didry/B.Zimmermann(Hrsg.): Arbeit und Nationalstaat. Frankreich und Deutschland in europäischer Perspektive (Deutsch-französische Studien zur Industriegesellschaft, Bd. 23. Frankfurt a. M., 2000, S. 9

¹² І.Лукінов, Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) – К., 1997, с.107-109

¹³ Вестник экономики, № 4/2001, -С. 7

¹⁴ Рейнман Л.Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении // Вопросы философии, №3 / 2001. – С.3-9.

¹⁵ Див. Н. Юрчак, Регіональний аспект зайнятості та безробіття у соціологічному вимірі // Україна: аспекти праці, №1/2001 – С. 7-11

¹⁶ О. Корнієвський, Безробіття в Україні: оцінки і прогнози // Національна безпека і оборона, №2/2000 р., С. 27-28

¹⁷ Соціальний захист, №3, березень 2001 р., - С. 15

¹⁸ Доклад Генерального директора. Международное бюро труда. Шестое региональное совещание. Женева, декабрь 2000 г., Том 1, - С. 5

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Після десятиліття незалежного існування вже мабуть ніхто не зводить національну ідею лише до історичного минулого країни, народу. Більшість вже добре розуміє, що із не меншими підставами національна ідея спрямована і у майбутнє, несе у собі авангардний, пасіонарний, випереджаючий зміст. При цьому вона не просто описує майбутнє, але й певним чином проектує його, “провокує”, веде до нього. Пострадянська драма полягає у домінуванні ґрунтовно засвоєної “культури” виживання над культурою нормального життя, що як раз суттєво і відрізняє нас від розвинутої Європи .

Сучасні європейці, після очевидного прогресу інтеграційних процесів і величезних зусиль по облаштуванню колективного «центру управління європейськими процесами», чомусь починають дуже серйозно замислюватись

над суттєвою відмінністю *політичного* владарювання від інших його різновидів. Їх дещо тривожить, що «європейське політичне владарювання» занадто занурюється у турботи по збереженню і розвитку самого себе. Все більше з'ясовується, що політичне владарювання самоцінне. Теж саме починає тривожити і українських громадян, які вже теж відчувають певну втому від самоцінності політики взагалі та самоцінності наявної концепції європейської інтеграції зокрема.

Проблеми України, так само як і проблеми Росії, сягають своїм корінням у глибини історії, у світоглядні, психологічні особливості етносу. Наївно було б вважати, що можна відродити Україну одними економічними та політичними перетвореннями. Необхідним є не лише духовне відродження, а й нове духовне народження. Міркування Руссо стосовно «європейських» реформ Петра Великого набувають нової актуальності за нинішніх умов української європеїзації. Стає все більш очевидним, що марно намагатися зі своїх співвітчизників одразу створити німців чи англійців, оскільки перш за все потрібно створювати українців ...

Як національна, так і європейська ідентичність - це не лише ідеальний і психологічний, а також і практичний феномен, який обіцяє людині спільноту, здатну запропонувати їй захист у практичному житті.

Євроінтеграція як благородна, але дещо абстрактна ідея єднання на засадах гіпотетичної вигоди мала б мало шансів. Реальністю вона ставала лише тоді, коли відповідала практичним потребам прагматичних і вимогливих європейських громадян. Коли інтеграція втрачає свій глибинний демократичний зміст, одразу відбувається гальмування об'єднавчих процесів, що відомий австрійський дослідник К. Тун-Хоенштайн визначив як ознаку своєїрідної небезпечної хвороби під назвою "*євросклероз*"

Дуже важливо своєчасно усвідомити, що безпечна і продуктивна зустріч двох Європ можлива лише у єдиній моральній площині, а моральний вимір європейського співжиття має цілком очевидну і яскраво виражену соціальну складову. Зовсім не випадково реконструкція повоєнної Німеччини, маючи на меті забезпечити тривале мирне, демократичне і процвітаюче майбутнє не лише німців, а й всіх європейців, відбувалася за відомим проектом соціальної ринкової економіки. Соціальна ринкова економіка досить швидко перетворилася на суспільно привабливий термін. Під цим прапором намагались демонструвати свою активність більшість політиків.

Зафіксувавши в загальних рисах у своїй конституції ключові принципи соціальної ринкової економіки, українці дещо „розслабилися“ в очікуванні власного „економічного дива“, не дуже беручи до уваги те, наскільки соціальним буває справжнє „економічне диво“. Але якщо зазирнути у повоєнне минуле багатьох європейських країн, то одразу впадає в очі свідоме врахування глибинного взаємозв'язку соціальної та економічної політики як своєрідного морального принципу, як основи соціальної етики національного відродження.

Інший відомий австрійський політолог і публіцист В. Краус ставить питання достатньо однозначно: наскільки великою має бути доза соціальних контрастів – злиднів, голоду, особистої незахищеності – щоб людина нарешті спромоглася належно оцінити ті благодатні часи, коли все це їй не загрожує. Нігілістична позиція, на його переконання, часто виникає саме тоді, коли цінності не були як слід усвідомлені, тому їх заперечення чи недооцінка і не викликає ніяких труднощів.

Досить дивним, майже незбагненим чином українське просування до «соціально орієнтованої Європи» тривалий час сполучалось не з осмисленою оптимізацією власної

соціальної держави, а з процесом її драматичного розпаду. Чи може знову, вже в котре в історії, *Ідея* виявилася в нас вищою за *Людину*? А з іншого боку, чи не повторюється Заходом в цілому і Європою зокрема щодо країн-наступниць СРСР драматична «помилка Версалю», яка означає вирішення всіх проблем за рахунок переможеної сторони? Інакше яким чином в одній Європі визнаються легітимними дві соціальні правди?

Чи може у Європі занадто глибоко вкоренилася та сама історичистська теорія моралі, яка, за висловлюванням К. Поппера, є нічим іншим, як ще однією формою морального позитивізму. Адже ця теорія як раз і стверджує, що права майбутня сила. Теперішнє просто підмінється майбутнім, а практичний бік теорії полягає в тому, що моральна критика майбутнього стану справ неможлива, оскільки цей стан і визначає моральні норми.

У своїй праці “Майбутнє Європи”(1993) згаданий вище В. Краус наполягає, що демократична відповідальність Заходу означає не лише моральне дотримання своїх власних цінностей, але й врахування довгострокових інтересів у сфері безпеки і добробуту: було б немислимим, на його думку, у Європі в стосунках європейців Заходу і Сходу миритися з системою апартеїду.

Не даремно видатний європеєць Жан Моне, оцінюючи прогрес інтеграційних процесів на континенті, зазначив: “Ми об’єднуємо не держави, ми єднаємо людей”. Цими словами він прагнув підкреслити, що розпочатий “планом Шумана” об’єднавчий процес має перш за все доходити до сердець людей.

Не викликає сумніву, що коли б свого часу населенню повоєнної Німеччини замість „плану Маршалла“, органічно поєданого з ідеологією соціальної ринкової економіки, запропонували щось на зразок нинішньої моделі МВФ із аргентинським майбутнім, скоріш за все це було б сприй-

нято широкими колами схильної до швидкої самоорганізації німецької громадськості як повернення до модифікованого Версальського договору з усіма подальшими оригінальними історичними наслідками. А історичні діячі, які б запропонували побудувати до впорядкованого європейського дому свій національний флігель без відповідного освітлення, опалення та ще й за рахунок суттєвого погіршення якості життя потенційних мешканців, безсумнівно зажили б слави великих політичних дотепників.

Стрімке падіння важкої «залізної завіси» відкрило шлях вітрам демократії, але, нажаль, залишило таку глибоку соціальну вибоїну, через яку не так-то й легко переступити. Таку внутрішню прірву, неприховану соціальну ізольованість суспільних прошарків і соціальну дезінтегрованість та дезорієнтацію на рівні особистості розвинута Європа наполегливо долала протягом всієї своєї далеко не безхмарної історії. Відповідно і для молодих європейських демократій свідома та економічно раціональна соціальна солідарність має ідентифікуватися із справжньою національною державністю та справжньою європейськістю.

Реальне просування до Європи – це у першу чергу все більш ретельна гуманітарна експертиза серйозних політичних рішень, постійна увага до проблем людського виміру політики, цивілізоване співвідношення цілей «великої політики» із запитами особистості, з цінностями індивідуального буття. Адже тільки за такої моделі національного поступу кожний українець почуватиметься достатньо затишно і невимушено як в Україні, так і у Європі.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I <i>Європейська стратегія України: пошуки оптимальності</i>	8
1. Новий баланс ефективності і демократизму	9
2. Діалектика європейської безпеки і Україна	12
3. Європейські шляхи України	18
4. Два рівня європейської політичної свідомості	29
Розділ II <i>Глобалізація і перспективи державності</i> ..	42
1. Деякі характерні ознаки сучасної дискусії	47
2. Економічний глобалізм у проблемному полі всесвітньої історії	64
3. Нова ера старих проблем: баланс поступу чи занепаду?73	
Розділ III <i>Соціальний вектор європейської політики</i> .	90
1. Соціальна еволюція концепції європейського єднання .92	
2. Соціально-економічні пріоритети програми Agenda 2000	101
3. Деякі соціальні аспекти європейської інтеграції країн ЦСЄ	104
4. Щодо модернізації соціального змісту європейської ідеї	114
5. Потреби уточнення соціальних орієнтирів співпраці України з ЄС	118
Розділ IV. <i>Проблема безробіття у контексті інтеграції</i> ..	131
1. Посилення уваги ЄС до проблем безробіття	132
2. Проблема безробіття у країнах-кандидатах на вступ до ЄС	143

3. Європейська стратегія Росії і проблема безробіття	151
4. Безробіття і європейська стратегія України	154
<i>Заклучення</i>	164
<i>Зміст</i>	169

Підписано до друку 04.06.2002. Формат 60x84 1/16
Ум. друк арк. 9,88. Обл. вид. арк. 8,15.
Тираж 150. Зам. 117. 2002 р. Ціна договірна
Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

